

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

Diplomová práce

Bc. Alžběta Semrádová

**Kult sv. Anny v Čechách v období středověku a raného novověku
(Katalog malířských děl)**

The Cult of St. Anne in Bohemia during the Middle Ages and Early Modern History
(Catalogue of the painted depictions)

Praha 2018

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala za velikou vstřícnost a ochotu pracovníkům Státních okresních archivů, pracovníkům Národního památkového ústavu, všem pracovníkům oslovených muzejních a galerijních institucí a všem dalším, se kterými jsem během práce byla v kontaktu.

Za cenné rady děkuji doc. PhDr. Michaele Ottové, Ph.D, která mi nejednou pomohla práci metodologicky uchopit, a PhDr. Haně Hlaváčkové.

Mé díky patří také rodině, přátelům a spolužákům, kteří mi byli po celou dobu práce velkou oporou. Chtěla bych poděkovat především Andree, Márince, Terezce, Katce, Lukášovi a Kryštofovi.

V neposlední řadě patří mé díky samozřejmě také vedoucímu práce, panu prof. PhDr. Ing. Janu Roytovi, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších zdrojů.

V Praze dne 15. 4. 2018

.....
Alžběta Semrádová

Anotace

Diplomová práce sleduje vývoj kultu sv. Anny v Českých zemích v období středověku a raného novověku, tedy zhruba do poloviny 16. století. Cílem práce bylo zjistit, jak se kult světice v šířil – v jakém období a na jakých faktorech byl závislý –, a poté situaci porovnat s okolními, zejména německými zeměmi. Šíření kultu bylo sledováno především na zachovaných uměleckých dílech, patrociních sv. Anny, jí zasvěcených bratrstvech, případně důlních dílech. S posledním souvisí také otázka, zda byl kult v Čechách opravdu tak těsně spjat s hornickým prostředím, jak tvrdí většina dosavadní literatury. Pro sledování zmíněné problematiky bylo kromě úvodní kapitoly využito také tři případových studií. Z práce vyplývá, že vrchol úcty ke sv. Anně v Čechách lze datovat zhruba mezi roky 1480-1520, což koresponduje s mimořádnou oblibou světice v sousedních zemích. Zatímco v hornických oblastech patřila sv. Anna skutečně mezi nejoblíbenější světice, zůstává otázkou, zda doklady o její oblibě v oblastech mimo centra těžby, avšak přeci jen možně s nimi spojenými, lze vykládat jako vliv „hornické úcty“ k této patronce (např. bratrstvo sv. Anny cechu pekařů v Českých Budějovicích, bratrstvo sv. Anny v Blatné aj.).

Součástí práce je také příloha v podobě katalogu zjištěných malířských děl s vyobrazením sv. Anny.

Klíčová slova: Sv. Anna, kult, středověk, bratrstva, horníci, poutní místa, ikonografie

Abstract

This thesis traces the development of the cult of Saint Anne in Bohemia during the medieval era and early modern period, basically by the half of 16th century. The main goal of the thesis was to discover, how the cult of the saint spreaded – in which period and on which factors it depended – and then compare with the situation in other countries, especially in The Holy Roman Empire. Spreading of the cult was described with the use of the preserved artworks, church dedications to St. Anne, brotherhoods dedicated to her and eventually mine constructions. The last point is related with the question if the cult of St. Anne in Bohemia was really so closely connected with the community of miners as the existing literature suggest. To answer the mentioned issues three case studies (beside the first chapter) were used. The thesis implies that the culmination of the worship of St. Anne in Bohemia can be dated between the years 1480 – 1520, which corresponds with the extreme popularity in neighbouring lands. While in areas inhabited by miners St. Anne was really one of the most popular saints, the question remains if the proofs about her popularity in areas aside the centres of mining, though maybe somewhat connected with mining, can be explained as the influence of the „miners’ devotion“ to the saint (for example brotherhood of St. Anne of the bakers guild in České Budějovice, brotherhood of St. Anna in Blatná, etc.).

Last part of the thesis is an attachment in form of the catalogue of the detected painted depictions of St. Anne.

Key words: St. Anne, cult, middle ages, brotherhoods, miners, places of pilgrimage, iconography

Obsah

1. Úvod	8
2. Literatura	11
3. Vývoj kultu sv. Anny v křesťanském světě a v Čechách	
od počátku do konce středověku	16
3. 1. Šíření kultu sv. Anny v Evropě v období raného, vrcholného a počátku pozdního středověku	16
3. 2. Počátky kultu sv. Anny v Čechách ve 13. a 14. století. „Rodinná přemyslovská úcta“, svátek sv. Anny a mariánské svátky sv. Anny se dotýkající, svatoanenská patrocinia	22
3. 3. Problematika Neposkvrněného početí v celoevropském kontextu a její souvislost s rozvojem kultu a zobrazením sv. Anny	26
3. 3. 1. Stručný přehled vývoje nauky o Neposkvrněném početí	26
3. 3. 2. Diskuze o Neposkvrněném početí v českém prostředí	29
3. 3. 3. Vliv nauky o Neposkvrněném početí na rozvoj kultu a zobrazení sv. Anny. Ikonografický typ sv. Anny Samotřetí a jeho souvislost s Neposkvrněným početím	32
3. 4. Trinubium sv. Anny a formy jeho zobrazení ve výtvarném umění, Příbuzenstvo Kristovo	34
4. Ikonografický typ sv. Anny Samotřetí. Jeho typologie, vývoj a význam	38
4. 1. Vývoj a význam ikonografického typu sv. Anny Samotřetí	38
4. 2. Ikonografie sv. Anny Samotřetí	39
4. 3. Typologie ikonografického typu sv. Anny Samotřetí a její terminologie	41
5. Bratrstva sv. Anny v Čechách	45
5. 1. Bratrstvo sv. Anny v Českých Budějovicích	46
5. 1. 1. Bratrstvo sv. Anny cechu pekařů při farním kostele sv. Mikuláše	47
5. 2. Bratrstvo sv. Anny v Horšovském Týně	50
5. 2. 1. Bratrstvo sv. Anny při kostele sv. Anny Na Vršíčku	51
5. 3. Bratrstvo sv. Anny v Českém Krumlově	53
5. 3. 1 Bratrstvo sv. Anny při kostele sv. Víta	56
5. 4. Bratrstvo sv. Anny v Blatné	58
5. 4. 1. Bratrstvo sv. Anny při kostele Nanebevzetí Panny Marie	58
5. 5. Závěr	61

6. Místa zvýšené svatoanenské úcty,	
uctívané obrazy světice (s přesahem do pozdějších století)	63
6. 1. Uctívané sochy sv. Anny	64
6. 2. Planá u Mariánských Lázní	
jako „vzorový příklad“ vývoje svatoanenského poutního místa.....	68
6. 3. Místa vzniklá na základě zázraku	71
6. 4. Svatoanenské studánky a prameny	72
6. 5. Hřbitovní a špitální kaple sv. Anny, zvony a umíráčky	72
6. 6. Poustevníci při kaplích a kostelech sv. Anny	73
6. 7. Závěr	73
7. Kult sv. Anny v hornických oblastech	75
7. 1. Střední Čechy	75
7. 2. Východní a jihovýchodní Čechy	77
7. 3. Jižní Čechy	78
7. 4. Jihozápadní Čechy	80
7. 5. Západní a severozápadní Čechy	83
7. 6. Závěr	87
8. Závěr	89
Bibliografie	94
Příloha I: Katalog malířských děl	107
Příloha II: Obrazová příloha	161
Seznam vyobrazení	193

1. Úvod

Postava sv. Anny, matky Panny Marie a babičky Krista, se poprvé objevuje v apokryfním Jakubově protoevangelii, sepsaném pravděpodobně ve 2. století.¹ Prvních deset kapitol tohoto textu popisuje příběh Mariina narození a dětství, a tedy i příběh jejích rodičů.

Evangelium popisuje odmítnutí Jáchymovy oběti v chrámě, neboť jeho bezdětnost je vykládána jako Boží trest. Nešťastný Jáchym pak odchází do pustiny, kde se čtyřicet dní a čtyřicet nocí postí. Anna doma truchlí nejen nad svoji bezdětností, ale i nad ztrátou manžela. Bůh však vyslyší prosby obou manželů a posílá anděla, aby jim zvěstoval, že se narodí dítě. Anděl se nejprve zjevuje Jáchymovi, poté Anně, která mu slibuje, že dítě zaslíbí Bohu. Následné setkání manželů u jeruzalémské Zlaté brány bývá někdy označováno za moment početí Panny Marie, především díky slovům sv. Anny: „Teď už vím, že mi Pán Bůh dal své veliké požehnání: byla jsem vdova a už vdova nejsem, byla jsem bezdětná a počala jsem dítě.“²

Pravděpodobně mezi 8. a 9. stoletím bylo toto řecky psané dílo společně s Pseudo-Tomášovým evangeliem přepsáno do latiny jako Pseudo-Matoušovo evangelium.³ Nesmírná obliba tohoto textu, spojujícího příběhy dětství Panny Marie a Krista, měla značný ohlas nejen v dalších literárních dílech (například ve Zlaté legendě Jakuba de Voragine ze 13. století), ale také ve výtvarném umění.

Poměrně nápadná je podobnost příběhu sv. Jáchyma a Anny s některými starozákonními manželskými páry, kterým obdobně dopřál Bůh potomka až v pozdní věku. Dokonce v samotném evangeliu si Jáchym vzpomněl na Abrahama, kterému až „na sklonku jeho dní dal Bůh syna Izáka“ (Jk 1, 3).⁴ Často uváděná je také podobnost s příběhem starozákonní Hanny, matkou proroka Samuela. V této souvislosti nelze opominout, že hebrejské jméno Hannah se do latiny překládá jako Anna.

První písemné prameny tedy hovoří o sv. Anně v souvislosti s příběhem narození Panny Marie a stejně tak byla i úcta k této světicí od počátku spjata s úctou k její dceři. Ne zcela jasné však zůstává, kde se kult svěťice objevil a v jaké souvislosti byla sv. Anna prvně zobrazována. Předpokládá se nicméně, že počáteční centrum kultu se vytvořilo v Jeruzalémě, kde sv. Jáchym s Annou údajně žili, konkrétně u tzv. Ovčích rybníků nedaleko Ovčích brán, kde byla svěťice

¹ Jan DUS/Petr POKORNÝ (ed): Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I. Praha 2014, 255.

² Ibidem 259.

³ Ibidem 286-7.

⁴ Ibidem 258.

prý i pohřbena.⁵ Dalším centrem svatoanenského kultu byla s největší pravděpodobností Konstantinopol.

Sv. Annu je nutno vnímat jako matku Panny Marie, babičku Spasitele, a podle trinubia, legendy o dalších dvou manželstvích sv. Anny, i jako babičku šesti apoštolů. Obecně byla sv. Anna vnímána jako symbol cudné a cnostné manželky, oddané matky a počestné vdovy. Pro ženy navíc představovala přímluvkyni a ochránkyni mateřství, pro muže příslib pokračování rodu.⁶

Úcta ke sv. Anně dosáhla svého vrcholu na přelomu 15. a 16. století, především u středoevropské (německy mluvící) a severoevropské měšťanské střední třídy a nižší šlechty. Faktorů, které měly vliv na její stále se zvyšující oblíbenost, a které se pokusím popsat na následujících řádcích, bylo vícero, nicméně výrazným impulzem bylo jistě zařazení světice do římského kalendáře papežem Sixtem IV. roku 1481.

Otázkou však zůstává, co mělo vliv na tak strmý konec svatoanenské popularity. Svoji roli sehrál pravděpodobně zákaz trinubia, který vynesl Tridentický koncil (1545-1563), nicméně další, ne-li významnější, teologická otázka ohledně Neposkvrněného početí Panny Marie, jež se sv. Anny dotýká, byla uzavřena až roku 1854, kdy byla prohlášena za dogma.⁷

Největší obliba světice se datuje mezi roky 1480-1520. Tyto čtyři desetiletí se sv. Anna řadila ve středoevropském prostoru mezi nejoblíbenější světice a díky této dočasné popularitě bývá některými badateli označovaná za „módní světici“.⁸

Práce obsahuje vedle úvodní kapitoly, sledující počátky kultu sv. Anny v Evropě a v Čechách, také tři případové studie. Ty sledují doložená svatoanenská bratrstva, poutní místa či místa zvýšené úcty ke sv. Anně a kult světice v hornických oblastech. Těmito studii jsem se snažila co nejkomplexněji vystihnout situaci v Čechách v období středověku a počínajícího novověku. Jsem si vědoma, že kapitoly se na mnoha místech tematicky překrývají, a že v některých případech může rozdělení jedné lokality či problematiky do několika kapitol působit mírně chaoticky. Snažila jsem se proto v dostatečné míře odkazovat do příslušných kapitol a studií.

Práce sleduje vývoj kultu světice do období raného novověku, není však striktně vymezena konkrétním datem. Snažila jsem se nicméně nepřesáhnout rok 1550, i když

⁵ Hana VORLOVÁ: Svatá Anna Samatřetí v gotické plastice Českých zemí. Soupis a ikonografie (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2002, 12.

⁶ Tom BRANDENBARG: St. Anne and her Family. The veneration of St. Anne in connection with concepts of marriage and the family in the early-modern period. In: Lene DRESDEN-COENDERS (ed): Saints and she-devils. Images of women in the 15th and 16th centuries. Londýn 1987, 123.

⁷ Adolf ADAM: Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe. Praha 1994, 200-201.

⁸ Kathleen ASHLEY/Pamela SHEINGORN (ed): Interpretig Cultural Symbols. Saint Anne in Late Medieval Society. Athens, Georgia 1990, 25, pozn 67.

v některých případech (především ve studii týkající se poutních míst) byla tato pomyslná hranice překročena.

Pro orientaci v textu jsou použity následující zkratky:

(I. 1) odkaz na příslušné kapitoly a podkapitoly

[2] odkaz na Obrazovou přílohu

(k. č. III. 3.) odkaz na Katalog malířských děl

[III. 4.] odkaz na Obrazovou přílohu katalogu

2. Literatura

Téma kultu sv. Anny v českých zemích není v literatuře zatím příliš zastoupeno. Z domácích autorů se tématu vůbec poprvé věnoval Antonín Šorm ve své knize Svatá Anna v lidové úctě v Čechách a na Moravě z roku 1936. Tato kniha dává poměrně podrobný přehled o vývoji kultu sv. Anny – sleduje patrocina kostelů a oltářů, svátky světice a lidové poutě, ostatky aj. Bohužel kniha postrádá poznámkový aparát a mnoho informací je tak jen těžko dohledatelných a ověřitelných.

Sledování kultu sv. Anny je povětšinou omezeno na zmínky v rámci textů sledujících primárně jiné témata. Takový příkladem je článek Karla Doskočila Vývoj cisojanu u nás. Příspěvek k starému datování a kalendáři, který roce 1959 vyšel ve Sborníku historickém. Ačkoli se sv. Anně věnuje jen okrajově, přináší velmi důležité informace o šíření svátků světice v rámci Českého království, mimo jiné na dvoře vládnoucích Přemyslovců, jejichž úctu ke světici označil autor jako „rodinnou Přemyslovskou úctu“.

Z Doskočila čerpá také článek Ivo Hlobila Poslední Přemyslovci a počátky kultu sv. Anny v Českých zemích. Nejstarší příklady ikonografie sv. Anny Samotřetí (Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická CLII, Praha 1983), který lze bezesporu označit, spolu se Šormovou knihou, za základní text k problematice kultu sv. Anny v Čechách. Autor se zaměřil na vývoj svatoanenské úcty mezi Přemyslovci, a to v rámci patrocinií, prvních relikvií a prvních zobrazení světice. Na tento text z velké míry navázala i Michaela Ottová ve sborníku věnovanému životnímu jubileu prof. Royta Ikonografie: Témata, motivy a jejich interpretace (Sv. Anna Samotřetí a ostatky jejích ňader, Praha 2016).

Pro sledování nejstarších patrocinií světice jsou důležité především erekční knihy pražské arcidiecéze, vydané díky Clemensi Borovému v několika svazcích během let 1875 až 1889, a následné pokračování této řady v roce 2002, vydané Annou Pátkovou z pozůstalosti Josefa Pelikána.

Za zatím nejucelenější práci sledující kult sv. Anny u nás považuji diplomovou práci Hany Vorlové Svatá Anna Samotřetí v gotické plastice Českých zemí. Soupis a ikonografie, která byla obhájena na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 2002. Bohužel za ne příliš dostačující považuji literaturu, ze které autorka čerpala, především co se týče zahraničních publikací a článků. Na druhou stranu veliký obdiv patří Haně Vorlové za zpracování soupisu (katalogu) soch sv. Anny Samotřetí na území České republiky. Nutno zde dodat, že autorka se tématu věnuje dlouhodobě a její příspěvky lze nalézt v mnoha publikacích.

Ze zahraniční literatury je jako první nutno jmenovat knihu františkána Bedy Kleinschmidta *Die Heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum* z roku 1930, která je citována téměř všemi zahraničními badateli.

Vzhledem ke své jazykové vybavenosti jsem čerpala především z anglofonní literatury, která sleduje ponejvíce kult sv. Anny v oblasti střední a severní Evropy – v německy mluvících zemích a Nizozemí. Jedná se o kapitolu *St. Anne and her Family. The veneration of St. Anne in connection with concepts of marriage and the family in the early-modern period* od Toma Brandenbarga v knize *Saints and she-devils. Images of women in the 15th and 16th centuries* (ed: Lene Dresden-Coenders, Londýn 1987) a o knihu *Interpreting Cultural Symbols. Saint Anne in Late Medieval Society* (ed: Kathleen Ashley, Pamela Sheingorn, Athens, Georgia, 1990).

Velmi inspirativní byla též disertační práce kanadské badatelky Virginie Nixon *The Anna Selbdritt in Late Medieval Germany: Meaning and Function of a Religious Image* (obhájeno na Concordia University v Montrealu v roce 1997). Za velmi přínosný považuji pohled badatelky na otázku vlivu nauky o Neposkvrněném početí na vývoj kultu sv. Anny. Tato práce vyšla později i v rozšířené knižní podobě, tu se mi však bohužel nepodařilo získat, stejně jako publikaci *Cult of St. Anne in Medieval and Early Modern Europe* z roku 2016 od Jennifer Welsh.

Pro jednotlivé podkapitoly a případové studie byla použita literatura sledující příslušná témata. V rámci sledování vývoje nauky o Neposkvrněném početí jsem čerpala především z knihy Václava Wolfa *Neposkvrněné početí Panny Marie v průběhu historie* (Olomouc 2005), jejíž předností je, vedle autorovi odbornosti, také velká míra věcnosti. Dalším zdrojem byly např. články Antonína Podlahy *Učení o neposkvrněném početí Panny Marie v Čechách před prohlášením učení toho za dogma, které vycházely pravidelně v Časopise katolického duchovenstva v roce 1904*.

Pro popis vývoje liturgického kalendáře v českých zemích byly použity publikace Josefa Kupky *O církevním roce* (Praha 1907), Adolfa Adama *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe* (Praha 1994) a již zmíněný článek Karla Doskočila o vývoji cisojanu.

Snažila jsem se též sledovat relikvie sv. Anny na českém území. Zde byla zásadní kniha *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis* od Antonína Podlahy a Eudarda Šittlera z roku 1903, ale také již zmíněná publikace Antonína Šorma, která však potřebovala v mnoha případech revizi informací.

Pro případovou studii zabývající se bratrstvy sv. Anny byla zásadní publikace Hany Pátkové z roku 2000 *Bratrstvie ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*, ale také jednotlivé příspěvky v časopisech a sbornících autorky

(např. Bratrstva ve středověkých Čechách – probádané téma? In: Tomáš Jiránek / Jiří Kuneš: Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005; zde také Vladimír Mañas: Náboženská bratrstva na Moravě do josefinských reforem).

Ke každé z lokalit se poté vztahovala vlastní specifická literatura. V případě Českých Budějovic se jednalo o příspěvky Jana Adámka Oltářnická benefícia v Českých Budějovicích v předhusitské době (In: Jihočeský sborník historický 64. České Budějovice, 1995) a Farní a oltářnická benefícia jihočeských královských měst v době předhusitské (In: Jan Hrdina / Blanka Zilynská (ed.): Colloquia mediaevalia Pragensi 8. Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Praha 2007), dále o knihu, kterou autor napsal společně s Jarmilou Hansovou, Danielem Kovářem, Romanem Lavičkou, Zdeňkem Marešem a Zuzanou Thomovou Katedrála sv. Mikuláše v Českých Budějovicích (České Budějovice 2015), případně o knihu Jiřího Kropáčka Encyklopedie Českých Budějovic (České Budějovice 2006) aj.

Základní literaturou pro sledování bratrstva sv. Anny v Horšovském Týně byla kniha Václava Kuneše Kostel sv. Anny Na Vršíčku 1507-2007 vydaná téhož roku. Dále kniha Jiřího Jánského Dobrohostové z Ronšperka a na Poběžovicích, rod erbu berana z roku 2013 nebo příspěvek Jana Kaigla v Památkách západních Čech (2014) Kostel sv. Anny u Horšovského Týna. Souhrnný kulturněhistorický nástin k úvahám o budoucnosti památky.

Pro Český Krumlov jsem čerpala z knihy Českokrumlovsko době Jagellonské 1470-1526 editované Václavem Bůžkem (Český Krumlov 1998) Podíl českokrumlovských měšťanů na důlním podnikání v okolí Českého Krumlova v první třetině 16. století od Anny Kubíkové a Bratrstva a cechy v Českém Krumlově od Hany Pátkové. Informace ke každoročnímu ukazování ostatků poskytly příspěvky Ferdinanda Tadrý Ukazování sv. ostatků v Č. Krumlově v XIV. věku dle rukopisu 14. století (In: Časopis muzea královského českého 54, Praha 1880) a Jiřího Kuthana a Jana Royta Hradní kaple v Krumlově jako Sainte-Chapelle (In: Martin Gaži (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010).

V případě bratrstva sv. Anny v Blatné jsem vycházela nejvíce z knihy Romana Lavičky a Vladimíra Červenky Blatná. Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie (Blatná 2015) a též z publikace Miroslava Vrány Město Blatná. Obraz prehistorický, historický, kulturní, sociální a národohospodářský (Blatná 1926).

Pro případovou studii mapující místa zvláštní úcty ke sv. Anně byl stěžejní

Príspevek Václava Ryněše *Imagines miraculosae*“ doby pobělohorské (In: Český lid I. 54. Praha 1967), ve kterém autor uvedl informace z farářských relací z let 1676 a 1700. Tento článek byl pro mě podnětem studii vypracovat.

Dále jsem vycházela z topografických publikací, většinou regionálního charakteru. Z jejich velkého počtu bych vyzdvihla práce Jiřího Černého *Poutní místa jižních Čech. Milostné obrazy a místa zvláštní zbožnosti* (České Budějovice 2006, doplněné vydání z roku 2013 vyšlo pod názvem *Poutní místa českobudějovické diecéze*) a *Luďka Krčmáře Poutní místa a místa zvláštní zbožnosti na Tachovsku* z roku 2015 nebo příspěvek *Nejvýznamnější poutní místa plzeňské diecézi* (In: Alena Ouředníková: *S důvěrou a nadějí. 20 let plzeňské diecéze*. Plzeň 2013).

Poutním místům a poutnictví se dále věnují publikace Jana Royta (*Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999, dále příspěvek *Lidová zbožnost na střední Šumavě*. In: Vladimír HROPENIAK (red.): *Vlastivědný sborník Muzea Šumavy VI*. Sušice 2001 a nebo *Posvátná místa a milostné obrazy a sochy v západních Čechách a na Šumavě*. In: Michaela Ottová (ed.): *Divotvůrkyně Přeštická. 300 let obrazu a poutí*. České Budějovice 2012).

Pro uchopení celé kapitoly pro mě byly zásadní vybrané kapitoly knihy Mileny Bártlové *Skutečná přítomnost. Středověký obrazy mezi ikonou a virtuální realitou* z roku 2012 a příspěvky Jana Hrdiny, například *Indulgence ad ymagines aneb „odpustkové obrazy a sochy“ v předhusitských Čechách. K funkci obrazu před husitstvím* (In: Kateřina HORNÍČKOVÁ / Michal ŠRONĚK (ed.): *In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*. Praha 2013).

Primární podklady k poslední studii o kultu sv. Anny v hornickém prostředí jsem získala z publikací sledujících vývoj hornictví v Čechách, případně v jednotlivých lokalitách. Ze značného množství zmíním knihy Jana Kořána *Přehledné dějiny československého hornictví* z roku 1955 a pozdější knihu *Sláva a pád starého českého rudného hornictví* (Příbram 1988). Druhá jmenovaná mi poskytla velmi přínosné informace o názvech důlních děl a jejich stáří. Velmi přínosná byla také publikace Jiřího Majera *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* z roku 2004

Přehled dochovaných uměleckých děl v jednotlivých oblastech poskytly katalogy nedávných výstav *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách* (Petr Jindra / Michaela Ottová (ed.), Plzeň 2013), *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí* (Jan Klípa / Michaela Ottová (ed.), Praha 2015) či loňská výstava *Mýtus Ulrich Creutz. Vizuální kultura v Kadani za Jana Kasištejnského z Lobkowicz 1469-1517* (Michaela Ottová / Aleš Mudra (eds.), Litoměřice 2017). Stejně přínosné byly také publikace vzniklé v posledních letech

z grantových projektů - Trans Montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách (Aleš Mudra / Michaela Ottová (ed.), Praha 2014) a Kostel Nanebevzetí PM v Mostě v době konfesních změn (1517-1594) (Michaela Ottová / Jan Royt (ed.), Ústí nad Labem 2014).

Pro oblast východních Čech jsem využila především sborník konference Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200-1550 (Ivo Hlobil / Milan Dospěl (ed.), Hradec Králové 2014), ve kterém bych jmenovala především studii Hany Vorlové Gotické sochy sv. Anny Samotřetí z východních Čech.

Pro vytváření katalogu malířských vyobrazení sv. Anny byla použita topografická literatura (UPČ, Soupisy), příslušné katalogy jednotlivých galerijních a muzejních institucí, katalogy výstav či regionální publikace. V případě knižní malby jsem čerpala nejvíce z katalogů příslušných knihoven (Pavel Brodský: Katalog iluminovaných rukopisů knihovny Národního muzea v Praze, Praha 2000; Pavel Brodský / Jan Pařez: Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny, Praha 2008, aj.).

3. Vývoj kultu sv. Anny v křesťanském světě a v Čechách od počátku do konce středověku

3. 1. Šíření kultu sv. Anny v Evropě v období raného, vrcholného a počátku pozdního středověku

Počátky kultu sv. Anny, postavy apokryfní nikoli biblické, je nutno hledat na Východě. První prameně doložený svatoanenský chrám byl vysvěcen kolem roku 550 v Konstantinopoli.⁹ S tímto vysvěcením pravděpodobně souvisí i svátek světice, slavený 25. července, který zřejmě připomínal den vysvěcení zmíněného chrámu.¹⁰ Kromě tohoto svátku je však nutno uvést i tři mariánské svátky slavené východní církví, které se sv. Anny bezprostředně dotýkaly. Jedná se o svátek Uvedení Panny Marie do chrámu (21. listopadu), mající svůj původ pravděpodobně již v 5. století v Jeruzalémě a známý v Konstantinopoli na konci 7. století, svátek Narození Panny Marie (8. září), nejspíše slavený od počátku 7. století, a svátek Početí Panny Marie (9. prosince), doložený v 8. století.¹¹

Velmi zajímavá je také zpráva o uctívání svatoanenského maforia v konstantinopolském chrámu světice, a to již od roku 710.¹² O Konstantinopoli jako jednom z prvních velkých center svatoanenského kultu by dále vypovídala skutečnost, že podle některých pramenů zde bylo kolem roku 1000 pět kostelů a kaplí zasvěcených sv. Anně. Bohužel žádný z nich se nedochoval.¹³

Na Západ se kult sv. Anny rozšířil pravděpodobně během 7. století díky uprchlíkům z oblastí dobytých muslimy během tzv. Arabské expanze. Mezi těmito uprchlíky bylo i mnoho řeholníků a významných teologů (např. syn Jeruzalémského biskupa a pozdější papež Theodor I. (pontifikát 642 - 649)).¹⁴ Díky těmto osobnostem zakořenila na Západě úcta k mnoha východním světcům a došlo k rozšíření nových svátků, například svátku Narození Panny Marie.¹⁵ Již kolem poloviny století byla sv. Anna vyobrazena na západní stěně presbytáře v římském kostele Santa Maria Antiqua – jedná se tak o nejstarší známé zobrazení světice na Západě.¹⁶ Stojící Anna zde drží v náručí svoji dceru, Pannu Marii, čímž výjev zdůrazňuje roli sv. Anny jako matky. Její podobnost s byzantským typem Hodegetrie, Bohorodičky držící a

⁹ Jak informuje Prokopios z Kaisareie (cca 500 - cca 565). ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 9.

¹⁰ Východní církev slaví dodnes svátek sv. Anny 25. července, zatímco západní církev 26. července. VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 12, pozn 35.

¹¹ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 9. Data svátků ADAM 1994 (pozn. 7) 200.

¹² LCI V. Band: Ikonographie der Heiligen, Freiburg im Breisgau 1973. Heslo Anna, 169.

¹³ Virginia NIXON: The Anna Selbdritt in Late Medieval Germany: Meaning and Function of a Religious Image (disertační práce na Concordia University, Montreal, Quebec, Kanada). Montreal 1997, 21, pozn. 16.

¹⁴ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 10.

¹⁵ ADAM 1994 (pozn. 7) 206.

¹⁶ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 10.

ukazující na Krista, je zřejmá na první pohled. Otázkou však je, zda tato ikonografie nese hlubší význam, jako v případě Panny Marie a Krista, či zda jen vychází z již známého typu zobrazení matky a dítěte. Osobně se přikláním k tomuto názoru, tedy, že se jedná o přenesení již známého schématu zobrazení matky s dítětem. [1]

Počet mnichů přicházejících do Říma z Východu opět výrazně vzrostl kolem poloviny 8. století, tentokrát z důvodu ikonoklastických bouří.¹⁷ Tito mniši s sebou na Západ přinesli další vlnu východních tradic. Dokladem může být i druhé vyobrazení sv. Anny v pravé boční lodi kostela Santa Maria Antiqua, pocházející z doby kolem 760, kde je znázorněna společně s dalšími biblickými matkami a jejich dětmi - Pannou Marií a sv. Alžbětou.¹⁸ Stejně jako na předchozí fresce, i zde je kladen největší důraz na mateřství sv. Anny. [2]

Není vyloučeno, že mniši s sebou přivezli i první ostatky svěťice, neboť již roku 770 je doložena relikvie sv. Anny v římském kostele San Angelo in Pescheria.¹⁹ Zároveň mniši pravděpodobně rozšířili svátek Početí Panny Marie, který připomínal též sv. Annu.²⁰

Ke konci století, za papeže Lva III. (pontifikát 795 – 816) pravděpodobně také vznikl cyklus fresek o Jáchymovi a Anně v kostele San Paolo v Římě.²¹

Později sehrály významnou úlohu při šíření východních tradic na Západ křížové výpravy, trvající od konce 11. do druhé poloviny 13. století. Ve 12. století byly křížáky dokonce postaveny dva svatoanenské kostely. První z nich kolem roku 1130 v Jeruzalémě u Ovčí brány, na místě domnělého hrobu sv. Anny a místě, kde se údajně narodila Panna Marie (a na místě staršího mariánského kostela).²² Pozdější v Sepphorisu, městě na poutní cestě do Svaté země (kostel i město zničeno 1263). Důvodem pro zasvěcení kostela sv. Anně právě zde mohla být existence zprávy, podle níž sv. Jáchym s Annou nežili Jeruzalémě, nýbrž právě zde, a že zde bylo také místo Mariina narození.²³

Díky křížovým výpravám a stále více se rozvíjejícím poutím do Svaté země začalo do Evropy pronikat i mnoho relikvií. Ve 12. století získal ostatek sv. Anny kostel v alsaském Hagenu a v roce 1182 Würtemberg. S další relikvií se roku 1199 vrátil arcibiskup Hartwich

¹⁷ Významnou roli zde sehrál ikonoklastický koncil r. 754, jehož důsledkem byli uzavřeny některé kláštery. ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 11.

¹⁸ Ibidem 11.

¹⁹ LCI 1973 (pozn. 12) 169.

²⁰ Mariánský svátek nakonec pro tento den zvítězil a svátek sv. Anny se přesunul na 26. července.

Lesley K. TWOMEY: *The Serpent and the Rose. The Immaculate Conception and Hispanic Poetry in the Late Medieval Period.* Boston 2008, 12.

²¹ NIXON 1997 (pozn. 13) 21, pozn 17.

²² VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 13, pozn 39. Datace NIXON 1997 (pozn. 13) 22.

²³ Součástí kostela měl být údajně i dům sv. Anny a Jáchyma. NIXON 1997 (pozn. 13) 22-23. Kostel měl být postaven na místě starší synagogy. Ibidem, pozn. 24.

do Brém. Roku 1205 byla relikvie sv. Anny přivezena z Konstantinopole do Basileje a v roce 1212 byla získána část lebky sv. Anny do Mohuče, kde byla až do počátku 16. století, než byla kameníky ukradena a převezena k františkánům do Dürenu.²⁴ Jedna z nejznámější svatoanenských relikvií, hlava světice uchovávaná v Chartres, byla přivezena do Francie Louisem z Blois roku 1204 po jeho návratu ze čtvrté křížové výpravy.²⁵ Velmi uctíváný byl také závoj (rouška) sv. Anny, přivezený do Evropy křížáky a uchovávaný v katedrále ve francouzském Aptu. Z pozdějších let je příkladem ostatku přivezeným panovníkem z jeho poutě do Svaté země svatoanenská relikvie získaná Fridrichem Moudrým, jejíž relikviář později vyobrazil Lucas Cranach st. v katalogu wittenberských relikvií (Wittenberger Heiligtumsbuch) z let 1509/1510.²⁶ [3]

S přivezením ostatku hlavy sv. Anny do Chartres pravděpodobně souvisí i dvě vyobrazení této světice v chrámu. Starší zobrazuje sv. Annu s dcerou, oproti matce nepoměrně drobnou, držící knihu z let 1205 – 1210.²⁷ Zajímavé je umístění tohoto výjevu, neboť se nachází na trumeau severního středního portálu, tedy na místě velmi významném. Druhé vyobrazení světice má podobu vitraje. Matka Anna drží Pannu Marii v náručí se stylizovaným liliovým květem v pravé ruce (kolem 1235).²⁸ [4]

Nejen chrám světice v Sepphorisu, ale především četné relikvie, které byly na Západ přivezeny křížáky či poutníky připouští domněnku, že kult sv. Anny byl rozvíjen v rámci jakéhosi poutního obchodu.²⁹

Podstatnou roli v šíření kultu sv. Anny hraje kromě Říma také Anglie. Již kolem roku 1030 zde byl slaven svátek Početí Panny Marie, pravděpodobně pod vlivem řeckých mnichů příšlých z Itálie.³⁰ Krátké přerušení oslav tohoto svátku během ovládnutí Anglie Normany bylo poté opět obnoveno pod Anselmem z Edmunsbury († 1148), jehož zásluhou došlo k rozšíření tohoto svátku i mimo britské ostrovy, do Normandie. Nutné je však podotknout, že svátek oslavoval andělské zvěstování Jáchymovi a Anně a následné početí Panny Marie, nikoli

²⁴ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 102.

Podrobně k přenesení relikvie do z Mohuče do Dürenu: Horst APPUHN: Einführung in der Ikonographie der mittelalterlichen Kunst in Deutschland. Darmstadt 1991, 29-30.

²⁵ NIXON 1997 (pozn. 13) 23.

²⁶ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 21.

²⁷ VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 14, pozn 49.

²⁸ Ibidem 14, pozn 50.

²⁹ NIXON 1997 (pozn. 13) 22.

³⁰ Byzantští mniši slavili početí Panny Marie v děloze sv. Anny v jižní Itálii možná již v 9. století. ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 12. Také NIXON 1997 (pozn. 13) 24.

TWOMEY 2008 (pozn. 20) 12: Svátek početí Panny Marie se objevil pravděpodobně v letech 840-850 v Neapoli. Josef KUPKA: O církevním roce. Praha 1907, 520: Na Západě byla slavnost Neposkvrněného početí zavedena nejprve v Irsku a Anglii, což dosvědčují některé irské kalendáře z 9. a 10. století.

připomínku Neposkvrněného početí.³¹ Pro sledování vývoje úcty ke sv. Anně, případě oběma rodičům Panny Marie, je však tento svátek velmi důležitý, neboť se zdá, že i jeho zásluhou vzrostla v západní Evropě svatoanenská úcta.³²

Za pomyslný zlom ve vývoji kultu na Západě bychom mohli považovat 12. století, které přineslo zásadní průlom jak v problematice Neposkvrněného početí, tak v otázce tzv. trinubia. Myšlenka Neposkvrněného početí byla poprvé explicitně formulována v Anglii Eadmerem (†1124) a de facto ihned se stala předmětem mnoha sporů.³³

Diskutovanou otázkou byly také novozákonní zmínky o Ježíšových bratrech a s tím spojená problematika tzv. trinubia. Pokud měla být zachována čistota Panny Marie, bylo nemyslitelné, aby se po narození Ježíše Krista stala Maria matkou dalších synů. Jakubovo protoevangelium vyřešilo tento problém tak, že připsalo Josefovi syny z předešlého manželství.³⁴ Svatý Jeroným († 420) však tuto myšlenku zpochybnil s tím, že je nutno rozumět „bratrům Krista“ jako synům matčiných sester.³⁵

Dosavadní myšlenky poté shrnul Petr Lombardský (†1160), který nabídl dvě možná řešení. Jednak navázal na Jakubovo Protoevangelium, které připisuje Kristu nevlastní bratry z Josefova předešlého manželství, zároveň však upozornil na to, že Josef bývá obecně považován za bezdětného.³⁶ Druhým vysvětlením jsou pak následná tři Annina manželství po smrti Jáchyma, zde však Petr Lombardský na rozdíl od svých předchůdců připsal Marii Kleofášově a Alefovi dva další syny – Šimona a Judu.³⁷

Samozřejmě, ani jeden z těchto názorů se nesetkal s úplným přijetím a oba se na dlouhou dobu staly předměty mnoha sporů (*podrobněji 3. 3., 3. 4.*).

Dokladem postupného šíření kultu sv. Anny mimo centra, pravděpodobně také díky výše zmíněným teologickým otázkám, může být mozaika se sv. Annou z kostela v Palermu. Vznikla pravděpodobně mezi lety 1113 – 43 a je zajímavá především z toho důvodu, že je zde zobrazena sv. Anna bez Panny Marie a v gestu oranta. Identifikována je pouze nápisem. Ve stejném prostoru je zobrazen také Jáchym.³⁸ [5]

³¹ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 11.

³² Svátek byl na mnoha místech po několik století nazýván jen svátkem Početí Panny Marie a mohl tedy být slaven oběma tabory. Imakulisté jím oslavovali Neposkvrněné početí, makulisté jej vnímali jako připomínku odejmutí hříchu Panny Marie v lůně její matky, sv. Anny. NIXON 1997 (pozn. 13) 25, 30.

³³ TWOMEY 2008 (pozn. 20) 24.

³⁴ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 9.

³⁵ Ibidem 9. Také pozn. 19.

³⁶ Ibidem 14.

³⁷ Ibidem 14.

³⁸ VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 14, pozn 47.

Během následujícího století kult sv. Anny značně rostl, také díky některým řádům a nově vznikajícím anenským bratrstvům.³⁹ Svoji roli nepochybně hrály také nově získávané svatoanenské relikvie, jež byly přiváženy křížáky a poutníky ze Svaté země. Druhým důležitým faktorem se zdá být uvedení a rozšíření svátku Početí Panny Marie, stejně jako již uvedené teologické diskuze.

Mezi výše zmíněné řády šířící úctu ke sv. Anně patřili kromě františkánů (regule schválena 1209) také karmelitáni (regule schválena 1226). Historie tohoto řádu se dokonce bezprostředně dotýkala legendy o rodičích sv. Anny – Emerentii a Stollanovi. Podle legendy chodila Emerentia jako mladá dívka na horu Karmel navštěvovat poustevníky (karmelitány). Tito poustevníci často hovořili o blížícím se příchodu Spasitele a kladli si otázku, která žena bude Bohem vyvolena, aby se stala matkou jeho syna. Když měla být Emerentia provdána, prosila poustevníky o radu, zda má vstoupit do manželství nebo zůstat pannou. Po třech dnech v modlitbách se poustevníkům zjevil strom s mnoha větvemi. Jedna z těchto větví však byla krásnější než ostatní a nesla nádherné ovoce a ještě krásnější květ. Hlas shůry sdělil poustevníkům, že stromem je Emerentiano manželství, ze kterého se narodí Anna, která sama porodí Marii. Ta jako panna porodí Krista, Božího syna. Ostatní větve symbolizují další potomky, kteří budou statečně chránit Boží království. Prvních šest Emerentianiných nápadníků však bylo zabito, neboť od manželství neočekávalo nic jiného než rozkoš. Teprve sedmý, Stollanus, byl tím, který se stal otcem jak sv. Anny, tak Esmerie, matky sv. Alžběty a babičky Jana Křtitele.⁴⁰

Ve 14. století byla již úcta ke sv. Anně rozšířena prakticky po celém území křesťanské Evropy.⁴¹ Zároveň byla v této době přijímána, alespoň v severní Evropě, již jako nezávislá na své dceři, případně vnukovi. Například v německy hovořících zemích byla vnímána jako ochránkyně a byly jí přisuzovány některé zázraky.⁴²

Obliba sv. Anny poté dosáhla vrcholu ve střední a severní Evropě na přelomu 15. a 16. století, kdy o ni můžeme hovořit dokonce jako o jedné z nejoblíbenějších světic. Nicméně i zde je nutno poukázat na výrazné regionální rozdíly.

³⁹ VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 13.

⁴⁰ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 101.

Ibidem 106: Na základě této legendy bychom mohli do role zakladatelky Svaté rodiny stavět již matku sv. Anny..

⁴¹ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 21.

⁴² NIXON 1997 (pozn. 13) 41-42.

Ibidem 37: Dokladem může být např. umístění sochy sv. Anny Samotřetí datované rokem 1337 na průčelí domu v Eichstättu v Bavorsku, což naznačuje ochrannou roli svěťice.

Velký vliv na další vlnu rozšíření kultu hrály i nově psané a publikované životy sv. Anny. Mnoho z nich se šířilo z oblastí Nizozemí (např. z Antverp) a Porýní již ke konci 15. století, přičemž legendické životy jiných světců nebyly zdaleka publikovány tak často, jako právě životy sv. Anny.⁴³

Oblíbenost sv. Anny souvisí jednak s jejím postavením jako patronky a přímluvkyně, současně však také s dobou, ve které k její nebyvalé oblibě došlo. Tom Brandenburg charakterizuje toto období velkými sociálními změnami, kdy nobilita začala ztrácet své postavení na úkor stále více prosperující městské střední a vyšší třídy, která však měla o uspořádání společnosti jiné představy. Měnily se názory na postavení manželství, rodiny nebo žen ve společnosti. Svatá Anna se stala morálním vzorem pro muže i ženy napříč společenskými vrstvami. Mladým dívkám pomáhala najít manžela a vdát se, ženám a matkám připomínala skromnost a poslušnost, pro vdovy byla ochránkyní cudnosti. Dle legend nebyla nikdy viděna, jak vede prosté řeči, nikdy nezpívala ani nechodila do divadla. Od mládí se učila pilně pracovat. Díky tomu se stala příkladem vzorné matky. I přes to, že byla sv. Anna podle trinubia vícekrát vdaná, byla vzorem počestnosti. Nejen měšťané se k ní modlili pro její schopnost přeměnit chudobu na bohatství, posílit úctu a zaručit úspěch v podnikání. Sv. Anna tak zajišťovala získání nejen materiálních, ale také duchovních hodnot. Proto byla často vzývána i duchovními, například jako pomocnice proti tělesnému chřtíči.⁴⁴

Později v 16. století však začala úcta ke sv. Anně pomalu slábnout. Jednou z příčin mohlo být odmítnutí trinubia Tridentským koncilem, další například znovu se měnící nálada ve společnosti, vedoucí opět k novým názorům na manželství, rodinu aj. Pozice mužů byla stále silnější a spolu s tím upadala i úcta ke Kristově vlivné babičce. Tuto změnu lze sledovat například na obrazech Svatého příbuzenstva, kde se postavy manželů stále více a více emancipují (*viz 3.4*).⁴⁵

⁴³ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 101-105 .

Ibidem 111: Např. Jan van Denemareken: Die historie, die ghetiden ende die exemplen vander heyligher vrouwen Sain Annen, Antverpy, 1491. Do roku 1497 znovu vytištěno pětkrát; Die historie van Sint-Anne, Zwolle, 1499. Van Denemareken napsal také životy sv. Jáchyma a Josefa. Pieter Dorlant (1454 – 1507): Historia perpulchra de Anna sanktissima, Antverpy, okolo 1490; Historie van Sinte Anne, moeder Marie, Antverpy, 1501. Napsáno v nářečí, adresováno „sestrám“; Legendae Sanctae Annae, Lovan 1497.

⁴⁴ Ibidem 115, 123-124.

⁴⁵ Ibidem 124.

3.2. Počátky kultu sv. Anny v Čechách ve 13. a 14. století. „Rodinná přemyslovská úcta“, svátek sv. Anny a mariánské svátky sv. Anny se dotýkající, svatoanenská patrocinia

Počátky kultu sv. Anny v Českém království lze sledovat jednak v rámci vztahu panovnického rodu Přemyslovců k této světici, jednak díky patrociniím či cisojanům, mnemotechnickým pomůckám k zapamatování nepohyblivých křesťanských svátků. Právě díky nim si lze udělat představu o postupném šíření svátku sv. Anny, případně svátků jí se dotýkajících, v rámci církevního prostředí i mimo hlavní centra. Velký dík patří v tomto případě Karlu Doskočilovi, který ve svém článku zmapoval první cisojany vzniklé na území Čech a Moravy. Pro sledování patrocinií jsou zcela zásadní erekční knihy, do kterých byl zapisován majetek církve, a další dochované prameny, především městské a farní kroniky.

Počátky kultu sv. Anny v Čechách lze klást do doby 13. století, na jehož počátku se poprvé setkáváme se jménem Anna v rámci panovnického rodu Přemyslovců. Jméno nesla pátá dcera Přemysla Otakara I. († 1230; druhá dcera z manželství s Konstancí Uherskou), narozená roku 1204.⁴⁶

O výraznější rozvoj kultu světice se však zasloužil až Václav II. († 1305) na konci století, kdy získal paži světice, mezi lety 1294 – 1296 založil klášter dominikánek v Praze na Újezdě zasvěcený sv. Anně (doložen 1297 nebo 1298), a svoji druhou dceru narozenou roku 1290 pojmenoval Anna († 1313).⁴⁷

Václavovu svatoanenskou relikvii získal později Václav III., který ji měl při sobě i v osudných dnech v Olomouci roku 1306, čímž se tento ostatek dostal do majetku olomoucké kapituly. Roku 1327 se jej snažila získat zpět královna Eliška Přemyslovna, avšak marně.⁴⁸ Na královnino přání založil nicméně Jan Lucemburský roku 1312 před Brnem podle vzoru Václava II. klášter dominikánek u sv. Anny a královna sama pak roku 1330 obnovila pražský klášter v jeho původním malostranském domě na Újezdě (neboť se dominikánky v mezidobí, pravděpodobně roku 1313, přestěhovaly do bývalého kláštera templářů u sv. Vavřince na Starém Městě).⁴⁹

Zdá se, že vazby mezi rodem Přemyslovců a sv. Annou byly oproti většině jiných světců silnější. Nejen zmíněné relikvie, ale také četnost výskytu jména Anna, které se jinak u osob

⁴⁶ Ivo HLOBIL: Poslední Přemyslovcí a počátky kultu sv. Anny v Českých zemích. Nejstarší příklady ikonografie sv. Anny Saměťfetí. In: Časopis Národního muzea v Praze, Řada historická CLII. Praha 1983, 27.

⁴⁷ Ibidem 27.

⁴⁸ Karel DOSKOČIL: Vývoj cisojanu u nás. Příspěvek k starému datování a kalendáři. In: Sborník historický VI. Praha 1959, 145.

⁴⁹ HLOBIL 1983 (pozn. 46) 1983, 28.

mimo Přemyslovskou dynastii vyskytuje až od počátku 14. století,⁵⁰ vedlo Karla Doskočila k prohlášení o „rodinné přemyslovské úctě“ k této světicí. Svatoanenská úcta v Čechách tím získala zajímavý podtext.⁵¹

Tuto „rodinnou přemyslovskou úctu“ ke sv. Anně podtrhuje jistě i skutečnost, že svátek světičky se u nás objevuje poprvé v kalendáři svatojiřské abatyše Kunhuty (†1321), dcery Přemysla Otakara II, z první čtvrtiny 14. století – na den 26. července jako „Anne matris Marie virginis“.⁵²

O pár let později, avšak ještě před rokem 1333, byl založen oltář sv. Vavřince a Anny v pražské katedrále. Zřídil jej Matěj, synovec biskupa Jana IV. z Dražic a probošt v Sadské.⁵³ Další oltář sv. Anny v katedrále založil roku 1358 císařský hofmistr a magdeburský purkrabí Burkard v kapli světičky.⁵⁴ Někteří badatelé spojují s tímto oltářem dochované antependium s trůnicí sv. Annou Samotřetí, neznámým biskupem a donátorem, dnes druhotně umístěno v kapli sv. Václava na oltáři sv. Jana. Nejen, že by tuto domněnku podporovala skutečnost, že opuková deska byla před sekundárním umístěním Kamilem Hilbertem roku 1911 zasazena do východní zdi kaple sv. Anny, ale také formální analýza, kladoucí ji do předparléřovské fáze pražského sochařství 50. let 14. století.⁵⁵

Na rozvoji úcty ke sv. Anně v Českých zemích se významně podepsal i Karel IV. Roku 1350 získal od Ludvíka Bavora spolu s říšským pokladem relikvii ramena sv. Anny, pro kterou nechal zhotovit novou schránku, a která byla vystavována na svátek Kopí a hřebů Páně na Karlově náměstí.⁵⁶ Při římské korunovační cestě roku 1355 získal z kostela San Paolo fuori le mura prst sv. Anny, který je již téhož roku uveden v inventáři katedrály sv. Víta a roku 1374 se uvádí jako součást stříbrné pozlacené monstrance. Tento zbytek je také jmenován v martyrologiu katedrály sv. Víta, u svátku sv. Anny. Mezitím, v roce 1353, se sv. Anna objevuje v kalendáři v Chotěšově.⁵⁷

S dalším zbytkem se podle Šorma setkáváme roku 1359 u cyriaků v Benátkách nad Jizerou a pravděpodobně z roku 1370 je připsán v kalendáři cisterciáků ve Zlaté Koruně.⁵⁸ O

⁵⁰ HLOBIL 1983 (pozn. 46) 1983, 27.

⁵¹ DOSKOČIL 1959 (pozn. 48) 145.

⁵² *Ibidem* 145.

⁵³ *Ibidem* 145. HLOBIL 1983 (pozn. 46) 28: Hlobil uvádí přímo rok 1333.

⁵⁴ DOSKOČIL 1959 (pozn. 48) 146.

⁵⁵ Michaela OTTOVÁ: Sv. Anna Samotřetí a ostatky jejích ňader. In: Richard BIEGEL / Lubomír KONEČNÝ / Michaela OTTOVÁ (ed): *Ikonografie. Témata, motivy a jejich interpretace*. Praha 2016, 73.

⁵⁶ Antonín PODLAHA / Eduard ŠITLER: *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*. Praha 1903, 20, 56.

⁵⁷ DOSKOČIL 1959 (pozn. 48) 145-6.

⁵⁸ *Ibidem* 146. Bohužel se mi ani jednu z informací nepodařilo dohledat.

rostoucí oblíbě světice může vypovídat i její vyobrazení v rukopisech Jana ze Středy (†1400) z 60. let 14. století. [III. 2., III. 3.]

V erekčních knihách je k roku 1363 uveden oltář sv. Anny v České Lípě,⁵⁹ poté následuje kaple světice v pražském kostele sv. Havla, zřízená roku 1375, avšak na základě testamentu Jiřího Cíglera již z roku 1358.⁶⁰ Antonín Šorm uvádí oltářní nadaci městského rychtáře z roku 1377 k oltáři světice v Nymburce, avšak tuto informaci se mi nepodařilo potvrdit.⁶¹

Mezitím, roku 1371, získal Karel IV. od uherského krále Ludvíka poslední relikvii sv. Anny, ostatky jejích prsou, které daroval Svatovítskému chrámu. Dnes jsou tyto ostatky součástí stříbrné, z části pozlacené relikviářové busty. Hermu objednal spolu s dalšími relikviáři král Vladislav II. Jagellonský (†1516) kolem roku 1500, i když v inventáři Svatovítského pokladu je busta poprvé zmíněna až roku 1649. Sv. Anna je zde zobrazena v atributivním typu sv. Anny Samotřetí s Pannou Marií a Kristem vždy na jedné ruce.⁶²

Díky soupisu karlštejnských ostatků z roku 1515 víme, že relikvie sv. Anny byly i na Karlštejně. V soupise se uvádí kříž s mnoha ostatky, mezi nimi i svatoanenskými.⁶³ Další relikvie byla vložena do rámu deskového obrazu se sv. Annou Samotřetí od Mistra Theodorika v kapli svatého Kříže. [I. 1.] Bohužel nemáme o těchto ostatcích bližší zprávy. S největší pravděpodobností se jednalo o výše zmiňované Karlovské ostatky, jejichž části posloužily k dalšímu osazení.

Ačkoli získal Karel IV. za svůj život (nejméně) tři svatoanenské relikvie, o větší úctě císaře k této světici nemáme doklady. Je však všeobecně známo, že se velmi často snažil nápadně navázat na své přemyslovské kořeny a, jak již bylo napsáno výše, zdá se, že Přemyslovci měli sv. Annu ve zvláštní oblíbě. Mimoto dvě z císařových manželek nesly jméno Anna. Císař sám však pojmenoval až svoji čtvrtou (a předposlední) dceru tímto jménem, Annu Lucemburskou (†1394), pozdější anglickou královnu.

Členové řádu cyriaků o zmíněném ostatku nenašli ve svých archivech žádné zprávy, v případě ostatku cisterciáků autor bohužel nespécifikuje, o jaký přípis ani o jaký kalendář se jedná. Dle Mgr. Jindřicha Špinara z Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích, kterého jsem oslovila a kterému tímto děkuji, bude možné přípis pravděpodobně najít v jednom z katalogů rukopisných sbírek Národní knihovny sestavených Josefem Truhlářem. Jedná se o Katalog českých rukopisů (1906) nebo, pravděpodobněji, dvojdílný *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum* (1905-1906). Bohužel se mi zatím zmiňovaný přípis dohledat nepodařilo.

⁵⁹ Clemens BOROVÝ: *Libri Erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. I*, Praha 1875, 42.

⁶⁰ Clemens BOROVÝ: *Libri Erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. V*, Praha 1889, 518.: Zpráva, že Hynek Berka z Dubé a Kuneš z Weitmile poskytují nocleh oltářníkovi oltáře sv. Anny.

Josef PELIKÁN / Anna PÁTKOVÁ: *Erekční knihy pražské arcidiecéze VII*. Praha 2002, 230, 326.

⁶⁰ BOROVÝ 1875 (pozn. 59) 109. Také OTTOVÁ 2016 (pozn. 55) 73 (pozn. 24).

⁶¹ Antonín ŠORM: *Svatá Anna v lidové úctě v Čechách a na Moravě*. Praha 1936, 55-6.

⁶² PODLAHA / Eduard ŠITTLER 1903 (pozn. 56) 129, 211-212.

⁶³ *Ibidem* 115-116.

V době vlády Karla IV. se setkáváme již podruhé se svátkem sv. Anny (poprvé je svátek uveden v kalendáři svatojiřské abatyše Kunhuty, viz. výše) u tzv. univerzitního cisojanu vzniklého brzy po roce 1367. Svátek světice je zde uveden k 26. červenci. Zároveň lze u tohoto cisojanu sledovat silné české vlivy, především díky svátkům českých zemských patronů – sv. Václava, sv. Ludmily, sv. Prokopa aj.⁶⁴

Svátek Početí Panny Marie lze v Čechách poprvé zaznamenat v latinsky psaném cisojanu redakce ID (Cisojan pražského kostela, 1375/89), kde je uveden 8. prosince, tedy devět měsíců před 8. zářím, svátkem Narození Panny Marie. Doskočil uvádí, že od doby kolem roku 1200 můžeme u nás sledovat, s kolísáním na den 9. prosince, připomínku Početí Panny Marie, ale teprve na konci 13. století jej můžeme zaznamenat jako svátek. Roku 1350 pak svátek ustanovil arcibiskup Arnošt z Pardubic svým nařízením jako svátek pro celou pražskou diecézi.⁶⁵

Svátek sv. Anny je potřetí zaznamenán v Pražském viatiku z doby po roce 1391. Vedle svého svátku, Anne matris Marie, k 26. červenci, se sv. Anna objevuje v litanii mezi ženami hned na druhém místě, po Máří Magdaleně. Ze stejné doby je i Pražský misál P1, ve kterém je svátek sv. Anny taktéž uveden. Dále je sv. Anna uvedena například v žaltáři kunštátském či v kalendáři Křišťanově (kde je však sv. Anna pravděpodobně omylem písaře zapsána jako „Anne martyris“). Svátek sv. Anny se objevuje k 26. červenci také v třetím českém cisojanu z doby po roce 1410, tzv. „Obřez leden“.⁶⁶ Později je svátek uveden až v latinském cisojanu z majetku Univerzity Karlovy z doby asi kolem roku 1470, kde je také ke dni 21. listopadu zapsán svátek Uvedení Panny Marie do chrámu.⁶⁷

Z konce 14. století se dochovalo několik zpráv o svatoanenských patrociniích. K roku 1386 je v erekčních knihách doložen společný oltář sv. Anežky a sv. Anny v kostele sv. Leonarda pod Pražským Petřínem⁶⁸ a k roku 1391 oltář světice v Trhových Svinech.⁶⁹ Oltář sv. Anny je dále uváděn k roku 1400 v Klatovech,⁷⁰ kaple sv. Anny v Čestíně mezi Uhlířskými Janovicemi a Zručí nad Sázavou je zmiňována k roku 1404⁷¹ a k roku 1406 se v knihách objevuje zápis o klášteře sv. Anny v Lounech.⁷²

⁶⁴ DOSKOČIL 1959 (pozn. 48) 132-3, 137. Latinský cisojan z majetku UK, kolem roku 1470: sig. VII G 14, fol 2b až 3b

⁶⁵ Ibidem 124, 131.

⁶⁶ Ibidem 146, 138. Cisojan „Obřez leden“ vznikl pravděpodobně mezi lety 1410 – 1439 (pravděpodobně spíše na počátku tohoto rozmezí).

⁶⁷ Ibidem 124, 131.

⁶⁸ CLEMENS BOROVÝ: Libri Erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. II, Praha 1878, 238.

⁶⁹ Ibidem 362.

⁷⁰ PELIKÁN / PÁTKOVÁ 2002 (pozn. 59) 185-187.

⁷¹ BOROVÝ 1889 (pozn. 59) 617.

⁷² Ibidem 725.

Karel Doskočil uvádí, že ze sledování vývoje svátku sv. Anny v cisojanech a kalendářích je zřejmé, že před třetím českým cisojanem „Obřez leden“ (z doby po roce 1410) již měla úcta ke světici v Čechách téměř stoletou tradici. Kolem poloviny 14. století pak tato úcta zakořenila i mimo centrum království v obecný kult.⁷³ Porovnáním zápisů v cisojanech a kalendářích se zprávami o patrociniích sv. Anny lze tuto domněnku jen potvrdit. V druhé polovině 14. století je zaznamenáno několik oltářů či kaplí světice mimo hlavní centrum království.

Lze předpokládat, že významnou roli v šíření kultu hrálo jak ustanovení svátku Početí Panny Marie Arnoštem z Pardubic pro pražskou diecézi, tak následné ustanovení svátku Kopí a hřebů Páně papežem Inocencem VI. roku 1354, na který se spolu s dalšími významnými relikviemi vystavovala na Karlově náměstí i relikvie sv. Anny.

3. 2. Problematika Neposkvrněného početí v celoevropském kontextu a její souvislost s rozvojem kultu a zobrazením sv. Anny

3. 3. 1. Stručný přehled vývoje nauky o Neposkvrněném početí

Myšlenka Neposkvrněného početí, nepodložená biblickými texty, pravděpodobně vzešla z potřeby zdůraznit svatost a čistotu Panny Marie, pro kterou bylo některými teology nemyslitelné, aby byla počata jako jakýkoli jiný člověk.

První otázky týkající se vztahu Panny Marie a dědičného hříchu je nutno hledat, stejně jako kořeny kultu sv. Anny, na Východě. Tamější teologové se shodují, že k očištění Panny Marie od prvotního hříchu došlo někdy v období mezi zráním plodu v lůně matky Anny a andělským zvěstováním. Avšak otázku, kdy přesně k onomu očištění došlo, tolik diskutovanou na Západě, východní teologové vůbec neřeší. Další diskuze ohledně této problematiky se zde navíc po roztržce obou církví roku 1054 zcela zastavily.⁷⁴

Oproti tomu situace na Západě byla velmi komplikovaná až do roku 1854, kdy došlo k prohlášení Neposkvrněného početí za mariánské dogma.⁷⁵

⁷³ DOSKOČIL 1959 (pozn. 48) 137, 146.

⁷⁴ Václav WOLF: Neposkvrněné početí Panny Marie v průběhu historie. Olomouc 2005, 15.

⁷⁵ Ibidem 9.

Prvním významným teologem, který se otázkou početí Panny Marie zabýval, byl sv. Augustin (†430), který tvrdil, že všichni lidé potřebují vykoupení skrze Krista, neboť se všichni rodí v dědičném hříchu, a to včetně Panny Marie.⁷⁶

O téměř sedm set let později se k problematice vyjádřil Anselm z Canterbury (†1109). Prohlásil, že Kristova oběť na kříži, skrze kterou je možno vykoupení z dědičného hříchu, má nadčasový význam. Na základě této myšlenky by pak bylo možné, aby byla Panna Maria očištěna od hříchu ještě dříve, než narodil její syn.⁷⁷

Ve 12. století se již v mnoha diecézích stavil svátek Početí Panny Marie, někde dokonce přímo svátek Neposkvrněného početí.⁷⁸ Zavedení svátku Neposkvrněného početí v Lyonu roku 1138 však kritizoval například Bernard z Clairvaux (†1153), který tvrdil, že Panna Maria byla sice očištěna od hříchu ještě před svým narozením, nicméně nemohlo k tomu dojít před jejím početím, protože neexistovala. Zároveň nemohla být očištěna ani v samotném okamžiku početí, neboť v tu chvíli byl dědičný hřích již přítomen. Sv. Bernard tak předpokládá, že Panna Maria byla očištěna až po svém početí, avšak ještě v luně své matky.⁷⁹

Na myšlenky sv. Bernarda navázal jak Petr Lombardský (†1161), tak Tomáš Akvinský (†1274), který zároveň rozšířil celou problematiku o otázku vztahu okamžiku početí (conceptio) a okamžiku vlití duše do těla (animatio). Podle Akvinského nepadá početí a vlití duše do těla do jednoho okamžiku, nýbrž animatio následuje až po několika dnech po conceptio. Zároveň prohlásil, že nositelem posvěcující milosti je právě tato duše, přičemž ale i ona musela být při vlití do těla Panny Marie hříšná, neboť kdyby tomu tak nebylo, byla by Panna Marie nezávislá na Kristově spáse, což nemůže být. K posvěcení Panny Marie tak došlo podle Tomáše Akvinského až po vlití její duše do těla.⁸⁰

O jisté řešení problému se na počátku 14. století zasloužili především dva angličtí františkáni. První z nich, William of Ware, prohlásil, že musíme odlišovat všeobecnou nutnost dědičného hříchu a jeho reálnou skutečnost. V případě Panny Marie nemůžeme mluvit o této skutečnosti, neboť před ní byla Bohem uchráněna, nýbrž jen o všeobecné nutnosti. John Duns Scotus (†1306) ve svém řešení vyšel z myšlenek Anselma z Canterbury – Panna Marie

⁷⁶ WOLF 2005 (pozn. 74) 15.

⁷⁷ Myšlenky, že Panna Maria byla počata bez poskvrny prvotního hříchu se na Východě formulovaly poprvé pravděpodobně v Anglii. NIXON 1997 (pozn. 13) 26-28.

⁷⁸ WOLF 2005 (pozn. 74) 25: Od 13. století byl svátek Neposkvrněného početí slaven v několika diecézích v Anglii, Francii, německých zemích nebo Itálii, aniž by byla tato praxe Římem oficiálně odmítnuta. Je také třeba vzít v úvahu, že teologický obsah svátku nebyl zcela jednoznačný, a proto mohly být přijatelný oběma stranám..

TWOMEY 2008 (pozn. 20) 13: Ve Španělsku byl svátek Početí Panny Marie poprvé slaven v Barceloně roku 1218 (další záznam je z roku 1309), v Geronké diecézi je svátek slaven od roku 1339.

⁷⁹ WOLF 2005 (pozn. 74) 18.

⁸⁰ Ibidem 19-20.

potřebovala vykoupení z prvotního hříchu jako každý člověk, avšak Kristus ji vykoupil tím způsobem, že předem zabránil tomu, aby do hříchu vůbec upadla. Zároveň zbavil Scotus problematiku obtíže, jež přinesl Tomáš Akvinský, a to, že člověk dostává svou duši až po určité době od chvíle oplodnění. Podle Scota spadá početí a stvoření duše do jednoho okamžiku.⁸¹

Jak je zřejmé z předchozích řádků, mezi zastánce a odpůrce Neposkvrněného početí se v průběhu staletí zařadily i jednotlivé řády. Mezi imakulisty, tedy zastánce nauky, patřili především františkáni, karmelitáni, cisterciáci, kartuziáni, augustiniáni kanovníci a benediktini, později jezuité a kapucíni.⁸² Minorité dokonce svůj řád zasvětili Mariinu neposkvrněnému početí, karmelitáni slavili svátek Neposkvrněného početí již od roku 1306.⁸³ Naopak dominikáni byli zásadně proti této myšlence.⁸⁴

Problém imakulátní nauky měl být vyřešen na Basilejském koncilu (1431 – 1445). Kvůli vnitřním sporům mezi papežem a koncilními otci však ztratil nárok na reprezentování celé církve a stal se pouhou partikulární synodou. Nauka o Neposkvrněném početí tak zde sice byla schválena, ale pouze synodálním, nikoli koncilním, dekretem z roku 1439.⁸⁵

Zlomem v dalším vývoji byla rozhodnutí papeže Sixta IV. (pontifikát 1471 – 1484) z řádu františkánů. Ve své konstituci *Cum praeexcelsa* z 27. února 1477 prohlásil za vhodné, aby všichni křesťané děkovali Bohu za podivuhodné početí neposkvrněné Panny Marie a zároveň schválil mešní formulář a církevní hodinky, obojí navíc spojené s odpustky. V další konstituci, *Grave nimis* ze 4. září 1483, Sixtus IV. odsoudil a zavrhl všechny, kteří by imakulátní nauku považovali za heretickou. Současně s tím však uvedl, že nepovažuje problém za vyřešený a hrozí církevními tresty i těm, kteří by z hereze vinili opačnou stranu. Zákaz vzájemného obviňování mezi makulisky a imakulisty poté potvrzovali i další papežové.⁸⁶

Konstitucí *Grave nimis* také zavedl Sixtus IV. v Římě svátek Početí neposkvrněné Panny Marie (*Conceptio immaculatae virginis Mariae*), přičemž předmětem svátku bylo samo početí, nikoli následující posvěcení Panny Marie.⁸⁷ Již o dva roky dříve, v roce 1481, zařadil do římského kalendáře i svátek sv. Anny.⁸⁸

⁸¹ WOLF 2005 (pozn. 74) 21-23

⁸² LCI 1973 (pozn. 12) 169.

⁸³ Miroslav NOVOTNÝ: Pod praporem Královny nebes. Pietas Mariana a mariánské družiny v českých zemích v 16. – 20. století. In: Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUNEŠ (ed): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku po moderní doby. Pardubice 2005, 91.

⁸⁴ NIXON 1997 (pozn. 13) 30.

⁸⁵ WOLF 2005 (pozn. 74) 26.

⁸⁶ Ibidem 26-27.

⁸⁷ KUPKA 1907 (pozn. 30) 522.

⁸⁸ HLOBIL 1983 (pozn. 46) 27.

Protestantští teologové se otázkou Neposkvrněného početí Panny Marie zabývali většinou jen okrajově. Philipp Melanchthon (†1560) považoval celou záležitost za mnišský výmysl, Jan Kalvín (†1564) prohlašoval, že jediný, kdo byl zbaven dědičného hříchu, byl Kristus a je proto zbytečné o celé věci diskutovat. Sám Martin Luther (†1546) se jako Tomáš Akvinský domníval, že početí a vlití duše do těla se neodehrávají ve stejný okamžik, a že Panna Marie byla od dědičného hříchu velmi brzy očištěna. V čem ale viděli protestantští teologové největší problém byla ta skutečnost, že se o Neposkvrněném početí výslovně nepíše v Bibli, což bylo v přímém rozporu s hlavní protestantskou myšlenkou o soběstačnosti Písma.⁸⁹

V roce 1546, v rámci Tridentského koncilu (1545 – 1563), který reagoval na vznik protestantství, bylo zahájeno jednání ohledně otázek dědičného hříchu. V rámci tohoto jednání byl podán návrh, aby se koncil zabýval i imakulátní otázkou, nicméně vzhledem k situaci bylo toto jednání prohlášeno za dobově nevhodné a koncilní otcové návrh na projednání zamítli. Dekret o dědičném hříchu ze dne 17. června 1546 tak obsahoval dovětek, že má být nadále dodržováno rozhodnutí Sixta IV. zakazující vzájemné obviňování z hereze mezi makulisty a imakulisty. Maximem bylo přijetí naprosté bezhříšnosti Panny Marie prohlášené v rámci dekretu o ospravedlnění.⁹⁰

Důležité nicméně bylo, že pod vlivem protireformace, jejíž základy byly položeny právě na Tridentském koncilu, byla zakládána společenství a bratrstva Mariina neposkvrněného početí, mnoho evropských univerzit zavedlo povinnost skládat při promocích a udělování titulů přísahu věrnosti imakulátní nauce a někteří panovníci zasvětili své země pod ochranu Mariina neposkvrněného početí.⁹¹

3.3.2. Diskuze o Neposkvrněném početí v českém prostředí

O čistotě Panny Marie se v Čechách poprvé dočítáme v homiliári nejmenovaného pražského biskupa z konce 11. (případně počátku 12.) století. V Ostrovském Kodexu ze 13. století je uveden svátek „Conceptio sanctae Mariae Virginis“ a v Martyrologiu ecclesiae Pragensis z konce 14. století je svátek „Item Conceptio sanctae Mariae Virginis“ uveden ke dni 12. prosince.⁹² Je pravděpodobné, že v některých případech byl svátek Početí Panny Marie již

⁸⁹ WOLF 2005 (pozn. 74) 28.

⁹⁰ Ibidem 29.

⁹¹ Ibidem 30.

⁹² Antonín PODLAHA: Učení o neposkvrněném početí Panny Marie v Čechách před prohlášením učení toho za dogma. In: Časopis katolického duchovenstva VII. Praha 1904, 472-3. Homiliář pražského biskupa z konce 11. / počátku 12. století: pražská univerzitní knihovna III. F 6. Připisuje se buď biskupovi Jaromírovi (Gebhardovi) nebo jeho nástupci Hermanovi (1099-1122). Kodex Ostrovský: kapitulní knihovna v Praze (A LVII); Martyrologium ecclesiae Pragensis: kap. Knihovna C 5

chápán ve smyslu jejího Neposkvrněného početí (např. v brevíři pražské kapitulní knihovny z konce 14. století)⁹³ nicméně problematiku Neposkvrněného početí lze v českých zemích ve větší míře sledovat až od 14. století.⁹⁴

První pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic (†1364) upozorňuje ve svém *Mariale* několikrát na naprostou čistotu Panny Marie a nepřímo tak vyznává její Neposkvrněné početí. Zároveň rozlišuje Mariino početí činné (tedy fyzický akt rodičů) a trpné (vltí duše do těla).⁹⁵

Ne všichni pražští církevní hodnostáři a teologové však byli zastánci nauky o Neposkvrněném početí. Mezi odpůrce se řadili někteří pražští univerzitní mistři nebo kanovníci pražské kapituly. Mezi ně patřil i Vojtěch Raňkův z Ježova (†1388), který odmítal názory Dunse Scota a jeho následovníků jako povrchní a mající odezvu jen u laické veřejnosti. Kristus dal podle něj přednost tomu, aby svoji lidskou podstatu přijal z ženy, jež byla počata stejně, jako jakýkoli jiný člověk. V jednom ze svých kázání také upozornil na absenci jakékoli zmínky o Mariině neposkvrněném početí v Písmu, a proto prý každý, kdo by s tímto názorem souhlasil, musel by překrucovat samotnou Bibli. Jako pro mnoho jiných, i pro Vojtěcha Raňků bylo jakýmsi důkazem o nepravdivosti nauky mlčení církevních otců, kteří by ji, pokud by byla pravdivá, již dávno zahrnuli mezi další Mariina privilegia. Nakonec však Raňků uzavřel své kázání slovy „Netvrdím ani nepopírám, že svatá Panna byla počata bez dědičného hříchu, ale prostě nevím.“⁹⁶

Stejně jako později reformátoři církve v celoevropském kontextu, i čeští teologové předhusitské doby, např. Stanislav ze Znojma (†1414), měli téma Neposkvrněného početí na okraji svých zájmů. Nejinak tomu bylo i v případě samotného Mistra Jana Husa (†1415), který ve svém komentáři k Sentencím Petra Lombardského nechal otázku okamžiku Mariina očištění otevřenou, považoval ji za zvědavou a tvrdil, že vzhledem ke skutečnosti, že se nedá z Písma prokázat, vede pouze k nedůstojným dohadům.⁹⁷

I přes tyto spory a nejasnosti však slavily všechny diecéze Českého království v 15. století svátek Neposkvrněného početí Panny Marie.⁹⁸

Prvním opravdu velkým zastáncem Neposkvrněného početí v českých zemích byl až velký kritik utrakvismu, františkán Jan Vodňanský († po 1534), který roku 1509 napsal na obranu

⁹³ PODLAHA 1904 (pozn. 92) 473. Archiv Pražského hradu, Kapitulní knihovna, O 83.

⁹⁴ WOLF 2005 (pozn. 74) 37.

⁹⁵ PODLAHA 1904 (pozn. 92) 474-5.

⁹⁶ Dalším z odpůrců nauky byl např. Jošt ze Zbraslavi. WOLF 2005 (pozn. 74) 39-45.

⁹⁷ *Ibidem* 47, 49.

KUPKA 1907 (pozn. 30) 521, pozn. 3: O naprosté čistotě, a to již před jejím narozením, učil Tomáš Štítný (†1409) (*Výklad na Zdravas Maria*).

⁹⁸ KUPKA 1907 (pozn. 30) 520.

nauky Traktát o početí přečistém a neposkvrněném důstojné P. Marie. V traktátu Vodňanský vypočítává, proti komu a jak se odpůrci Neposkvrněného početí provinují – proti Stvořiteli, proti Božímu Synu, proti Duchu Svatému, proti andělům, proti všem svatým. Z výše uvedeného pak Vodňanský vyvozuje závěr, že všichni odpůrci nauky budou za trest vykázáni ze společenství svatých a na věky zavrženi. Vodňanský dále přebírá starší názor, že již od Adama přecházela na jeho potomky jakási „neposkvrněná částička“ (také „čistá žíla“), kterou se nepřenášel dědičný hřích a z níž pak byla skrze sv. Annu a Jáchyma počata i Panna Marie.⁹⁹

Pražská univerzita, nepochybně významné intelektuální centrum, byla od roku 1419 vedena v duchu utrakvismu a problematika Neposkvrněného početí tak stála po většinu námi sledovaného období na okraji zájmu univerzitních profesorů a učenců. Po nástupu Ferdinanda I. Habsburského na český trůn a zejména po příchodu jezuitů do Čech roku 1556, kteří přijali nauku o Neposkvrněném početí za součást své oficiální řádové doktríny, se nicméně situace začala pozvolna měnit. O zhruba sto let později, v roce 1650, pak Ferdinand II. přikázal, aby se, podobně jako na mnoha dalších evropských univerzitách, i na pražské skládala kromě tridentského vyznání víry také imakulační přísaha.¹⁰⁰

⁹⁹ WOLF 2005 (pozn. 74) 50-52.

Jedná se o nejstarší české dílo na toto téma.

Stvořitel, který od věčnosti počítal i s tímto lidský pádem, počítal i se ženou, která „celá krásná a bez poskvrny potre d'áblu hlavu“ a stane se matkou toho, který obnoví původní nevinnost lidstva... Odpůrci jsou dále též proti Božímu Synu, v němž jako v nestvořené Moudrosti bylo všechno stvořeno a který si sám vymyslel a pro sebe vytvořil čistý příbytek Mariina nitra... Odpůrci jsou dále též proti Duchu Svatému, který mluvil skrze proroky Ezechiela a Izaiáše o Ježíšově matce jako o „zavřené bráně“.

Autor viní odpůrce Neposkvrněného početí též z toho, že svými názory znevažují svaté anděly. Ze slov andělského pozdravení při Zvěstování („Zdravas... milosti plná... Pán s tebou... požehnaná mezi ženami“ Lk 1,28). Dále se odpůrci Neposkvrněného početí provinují vůči všem svatým v nebi, kteří, ač měli během svého pozemského života na daný problém snad i rozdílné názory, nyní již dobře znají způsob, kterým Bůh vyňal PM z nutnosti hříšného stavu.

¹⁰⁰ Ibidem 53-4, 57-58. Jezuité založili r. 1574 při Klementinu pro studenty první společenství zasvěcené Neposkvrněnému početí. Pozdější přijetí imakulační přísahy mělo v praxi ten důsledek, že členové řádů stavících se proti Neposkvrněnému početí (zejm. dominikáni), měli uzavřen přístup k funkcím na pražské univerzitě.

3. 3. 2. Vliv nauky o Neposkvrněném početí na rozvoj kultu a zobrazení sv. Anny. Ikonografický typ sv. Anny Samotřetí a jeho souvislost s Neposkvrněným početím

Dřívější bádání mělo za to, že rozvoj kultu (či dokonce samotný kult) sv. Anny byl důsledkem vývoje nauky o Neposkvrněném početí, a že ikonografický typ sv. Anny Samotřetí je obrazným vyjádřením této nauky. Badatelé posledních let však tento názor zpochybnili.¹⁰¹

Jednou z nich je i kanadská badatelka Virginia Nixon, která upozorňuje, že ačkoli je rozvoj úcty ke sv. Anně a zvyšující se zájem o Neposkvrněné početí v pozdním 15. století paralelní, jsou zde jisté skutečnosti, které dřívějšímu názoru odporují. Ve své disertační práci uvádí hned několik důvodů, kterými argumentuje proti staršímu bádání a tvrdí, že úcta ke sv. Anně neměla přímou souvislost s naukou o Neposkvrněném početí.¹⁰²

Prvním z argumentů je skutečnost, že jak kult, tak zobrazení sv. Anny byly rozvíjeny a objednávány i dominikány, řádem odmítajícím Neposkvrněné početí. Odvolává se především na německou badatelku Angelika Dörfler-Dierken, zabývající se mimo jiné bratrstvy sv. Anny ve středověku, která zjistila, že bratrstva světice byla založena i při dvanácti německých dominikánských konventech.¹⁰³

Druhý argument se opírá o středověké životy sv. Anny, jež mají k Mariinu neposkvrněnému početí často spíše odmítavý postoj.¹⁰⁴

Další dva argumenty se již týkají přímo ikonografického typu sv. Anny Samotřetí. Nixon uvádí, že raná zobrazení se dochovala velmi často z oblastí mimo centra diskuzí o Neposkvrněném početí (např. farní kostely v Holandsku nebo soukromé objednávky). Naopak např. v Anglii, kde byla nauka velmi pevně zakořeněna, byla sv. Anna často zobrazována pouze s Pannou Marií, nikoli v typu sv. Anny Samotřetí.¹⁰⁵

Dále je velmi zajímavá skutečnost, že některé dřevořezy zobrazující sv. Annu Samotřetí byly tištěny ve dvou verzích – jednou s modlitbou v duchu imakulátní nauky, podruhé s modlitbou proti Mariinu neposkvrněnému početí. Tyto dřevořezy jsou pro Nixon jasným

¹⁰¹ Badatelé dávající ikonografický typ sv. Anny Samotřetí do souvislosti s naukou o Neposkvrněném početí většinou odkazují na knihu Bedy Kleinschmidta, KLEINSCHMIDT: Die Heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum, 1930. Nicméně Kleinschmidt nebyl první, kdo sv. Annu Samotřetí s Neposkvrněným početím spojil, viz Franz FALK a jeho studie o Neposkvrněném početí z roku 1904. V posledních letech však došlo k zpochybnění tohoto názoru, a to především v disertační práci NIXON 1997 (pozn. 13) 31-2, pozn. 25.

¹⁰² Ibidem 118.

¹⁰³ Ibidem 120. Také pozn. 70.

¹⁰⁴ Ibidem 120.

¹⁰⁵ Ibidem 120.

důkazem, že typ sv. Anny Samotřetí sám o sobě nebyl současníky vnímán jako obraz reprezentující Neposkvrněné početí.¹⁰⁶

Je nicméně velmi důležité zmínit, že mnohým současníkům, jak se zdá, nebyla podstata imakulátní nauky zcela zřejmá. Například velká podporovatelka Neposkvrněného početí Brigita Švédská (†1373) nejednou zaměnila argumenty pro a proti Mariinu neposkvrněnému početí. Zdá se proto, že velmi často nebylo pro teology a mystiky důležité držet se názorů jednotlivých táborů, jako spíše skrze Neposkvrněné početí a oproštění Panny Marie od dědičného hříchu zdůraznit její ctnosti, čistotu a vznešenost.¹⁰⁷

Pravdou zůstává, že v některých textech můžeme nalézt spojení mezi Neposkvrněným početím a sv. Annou, nicméně jen ve velmi málo příkladech a většinou spíše okrajově. Většina raných textů napsaných k obraně imakulátní nauky sv. Annu či Jáchyma vůbec nejmeneje. Naopak pokud jsou texty proti nauce, často zmiňují tělesné spojení a chtíč rodičů Panny Marie jako argument proti Neposkvrněnému početí. Nicméně označit s jistotou text za souhlasící nebo naopak nesouhlasící s Mariiným neposkvrněným početím není v mnoha případech snadné.¹⁰⁸

Stejně tak obtížné je určit, zda zobrazení sv. Anny v konkrétních případech mělo odkazovat k imakulátní nauce. S úplnou jistotou existuje jen tehdy, pokud je zobrazení doplněno o jasný text imakulátní povahy či pokud to jednoznačně vyplývá z umístění zobrazení nebo kontextu, příp. pokud je na obraze společně se sv. Annou nebo sv. Annou Samotřetí vyobrazen i některý z obránců nauky (např. sv. Augustin, sv. Jeroným, Duns Scotus, Anselm z Canterbury, Sixtus IV. aj.).¹⁰⁹

Osobně shledávám argumenty Virginie Nixon velmi zajímavé a podnětné. Nevylučovala bych možnost, že spojení sv. Anny s naukou o Neposkvrněném početí, případně ikonografického typu sv. Anny Samotřetí s vizualizací této nauky, je příkladem toho názoru, který se dlouho nese historií na základě přejímání, a který, podrobí-li se kritickému zhodnocení, se ukáže jako ne zcela jednoznačný.¹¹⁰ Víra, že sv. Anna Samotřetí odkazuje

¹⁰⁶ NIXON 1997 (pozn. 13) 120. Bohužel autorka žádný takový dřevorez neuvádí a neodkazuje ani na literaturu, která by jej publikovala. I přes snahu se mi žádný takový příklad nepodařilo dohledat.

¹⁰⁷ NIXON 1997 (pozn. 13) 110-112: Sv. Brigita se často ke sv. Anně přirovnávala. Po její smrti bylo vytvořeno několik dřevorezů, na kterých byla portrétoována se svými dětmi. Kompozice těchto dřevorezů je velmi podobná kompozicím Kristova příbuzenstva. Podle Nixon byla sv. Brigitta první, kdo v souvislosti se sv. Annou vyslovil myšlenku, že se vdala „bez tělesného chtíče“ a v jejich vizích se sv. Anna poprvé objevuje jako patronka zákonně sezdáných.

¹⁰⁸ Ibidem 31, 120-123.

¹⁰⁹ NIXON 1997 (pozn. 13) 124-5: Typ kompozice zobrazující skupinu teologů byl nejběžnější v Itálii, nicméně objevuje se i v Záaplí, např. na oltáři pro Bratrstvo sv. Anny v konventu frankfurtských karmelitánů z konce 15. století.

¹¹⁰ Nerada bych zde hodnotila celou Kleinschmidtovu knihu negativně, je zcela nesporné, že se na dlouhou dobu stala východiskem a základním článkem pro zkoumání kultu sv. Anny.

k Neposkvrněnému početí, vzešla pravděpodobně z faktu, že v pozdním 15. století byly obrazy sv. Anny s Pannou Marií a Kristem často využívány německými a nizozemskými humanisty k šíření kultu Neposkvrněného početí, toto využití však bylo pravděpodobně až druhotné.¹¹¹

3. 4. Trinubium sv. Anny a formy jeho zobrazení ve výtvarném umění, Příbuzenstvo Kristovo

Legendu o trinubiu, tedy o třech manželstvích sv. Anny, formuloval poprvé pravděpodobně benediktinský mnich Haimo z Auxerre v 9. století.¹¹² Reagoval tak na výrok sv. Jeronýma, že bratry Krista, jak o nich mluví Bible, je nutno vykládat jako syny matčinych sester. Podle legendy se sv. Anna po Jáchymově smrti znovu provdala za Kleofáše a po jeho smrti za Saloma.¹¹³ Z každého manželství měla jednu dceru Marii. Z manželství Marie Kleofášovy a Alefa se narodili apoštolové Jakub Menší, Šimon, Juda a Josef Spravedlivý, z manželství Marie Salome a Zebedea Jakub Větší a Jan Evangelista. Po několik dalších století bylo trinubium většinou duchovních přijímáno a v podobě tzv. Příbuzenstva Kristova se stalo jedním z výtvarných námětů.

Nejstarší obrazy Příbuzenstva Kristova jsou založena na ikonografickém typu Stromu Jesse, který je zobrazením Kristova rodokmenu z mužské linie. Z těla ležícího Jesse vyrůstá strom, na jehož větvích jsou zobrazeni starozákonní králové, patriarchové a proroci. Na vrcholu je nejčastěji postava Madony, objevuje se ale i typ s Pannou Marií, Kristem či Nejsvětější Trojicí. Nejstarší náměty Stromu Jesse se datují do 11. století, teprve ve 13. století jich je poprvé použito i s ženskými předky rodu.¹¹⁴

V pozdním 14. století začala být jako centrální skupina Kristova příbuzenstva využívána sv. Anna Samotřetí, přičemž nejčastěji v realistickém typu sedící Anny s Pannou Marií na lavici. Pro české prostředí je velmi zajímavá zpráva, kterou uvedl Werner Esser ve své disertační práci, že nejstarší vyobrazení Příbuzenstva Kristova zahrnující typ sv. Anny

¹¹¹ NIXON 1997 (pozn. 13) 31.

¹¹² NIXON 1997 (pozn. 13) 32.

BRANDENBARG 1987, 104: Brandenbarg tvrdí, že legenda má své kořeny pravděpodobně v anglo-normanském prostředí kolem roku 1100 nebo dříve.

¹¹³ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 104-105: Podle některých legend by měl být Kleofáš Jáchymovým bratrem či bratrem Josefa.

¹¹⁴ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 170-1: První náměty Stromu Jesse s Kristovými ženskými předky je pravděpodobně nutno číst jako vědomé protiklady k mužské linii předků. Dokladem je například anglický Žaltář královny Marie, ve kterém se objevuje Strom Jesse s ženskými předky na následující straně od Stromu Jesse s předky mužskými. Tento příklad v knižní malbě není jediný.

Samotřetí je na nástěnné malbě z pražské katedrály, kterou datuje mezi roky 1370 – 1380.¹¹⁵

[II. 1.]

Ikonografický typ Příbuzenstva Kristova nemá svoji ustálenou formu, a proto při zobrazení tématu ve výtvarném umění počet postav neustále kolísá. Za základní postavy je však možno považovat sv. Annu, její tři manželky a tři dcery Marie se svými manželi a dětmi. Širší skupina však může zobrazovat i Anninu sestru Esmerii s dcerou Alžbětou a synem Janem Křtitelem, někdy i s Alžbětiným manželem Zachariášem. Vzácněji, od konce 15. století, jsou zobrazeni i rodiče Anny a Esmerie Emerentia a Stollanus.¹¹⁶

Největší počet dochovaných děl s námětem Příbuzenstva Kristova pochází z přelomu 15. a 16. století. Nejčastěji je sv. Anna zobrazena s Pannou Marií a malým Kristem v centru kompozice, velmi často drží v ruce knihu, někdy se dokonce objevuje motiv, kdy svého vnuka sama vyučuje. Je tak zobrazena jako moudrá a pečující babička. Marie Kleofášova a Marie Salome bývají umístěny pod sv. Annou, často učí své starší syny. Mladší z dětí si většinou roztomile hrají (někdy se svými atributy), mužské postavy bývají umístěny v pozadí. Rodina je tak představena v jeden okamžik současně, bez časové posloupnosti. Na obrazech je kladen velký důraz na mateřství, ochrannou a výchovnou roli žen. V případě sv. Anny je zdůrazněna její silná matriarchální pozice a role zakladatelky rodu, ze kterého vzejde nejen Kristus, ale i šest jeho apoštolských bratrů, Jan Křtitel a další světci.

V pozdním středověku lze sledovat obecný nárůst oblíbenosti světic, přičemž ani jejich manželství nebo mateřství nebylo překážkou, ba naopak. Tyto hodnoty se postupně přenesly i do duchovní sféry. Dopomohly k tomu jistě také velmi vlivné vize dvou světic, které zdůrazňovaly právě význam mateřství a manželství. Jednalo se o vize sv. Brigity Švédské (1303 – 1373) a sv. Kolety z Corbie (1381 – 1447). Právě ona měla vidění sv. Anny s dcerami a potomky, které změnilo její pohled na světici, kterou dříve právě kvůli třem manželstvím neuznávala. Tato vize nejen, že změnila postoj sv. Kolety k manželství, případně opakovanému manželství, ale také dokládá úctu ke sv. Anně i v rámci ženských řádů, ke které pravděpodobně sama dopomohla.¹¹⁷

Zajímavé je sledovat v rámci námětu Kristova příbuzenstva umístování a změnu rolí jednotlivých postav, především mužských, ke kterým během 15. a 16. století docházelo.

¹¹⁵ NIXON 1997 (pozn. 13) 228, pozn. 15. Ke kompozičním typům Příbuzenstva Kristova a typologii: Werner ESSER: Die Heilige Sippe (dizertační práce na Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität v Bonnu). Bonn, 1986.

¹¹⁶ NIXON 1997 (pozn. 13) 196-7, 230.

Někdy skupina obsahuje i Esmeriina pravnuka, rýnského biskupa sv. Servacia s jeho matkou Memelií a někdy i otcem Eminem.

¹¹⁷ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 178-180.

Především v 15. století jsou muži umísťováni za sv. Annu a odsunuti od hlavního dění. Velmi často jsou dokonce úplně odděleni od ženských postav mimo rodinné prostředí, například zídka, čímž je pozice žen jako matek a původců svatých synů ještě vyzdvížena.¹¹⁸

Postupem času se však začínají mužské postavy stále více emancipovat a přecházet do prostředí žen. Nejprve se ženským skupinám přiblížili svatí otcové Josef a Jáchym, poté je následovali i ostatní. Spolu s tímto sjednocováním mužských a ženských postav mizí na některých obrazech i bariéra, která je dříve oddělovala. Jednotlivé rodiny se slučují do skupin, muži jsou zobrazeni vedle svých manželek a často také přebírají jejich činnosti, např. vyučování dětí. Tato skutečnost je velmi zajímavá také v rámci sledování změn v tehdejší společnosti, neboť vypovídá o postupné změně postavení mužů a žen. Gramotnost nyní patří mužům, kteří zároveň svoji přítomností ochraňují své pečující manželky a potomky.¹¹⁹ Díky těmto změnám však sv. Anna postupně ztrácí své významné postavení. [6]

V jednom z pozdně středověkých životů sv. Anny, napsaném Janem van Denemarken († kolem 1545), autor legendu o trinubiu obhájí a lze tak předpokládat, že ne všichni jeho současníci považovali další Annina manželství, navíc ve velmi pozdním věku, za přijatelná. Zajímavá je zde poznámka Toma Brandenbarga o dobové oblíbenosti tzv. „nerovného páru“, tedy manželství mladé ženy a starého muže či naopak. Ve stínu tohoto námětu bylo jistě některými považováno za nevhodné, aby se Anna ve vysokém věku ještě dvakrát vdala.¹²⁰

Jan van Denemark ve svém životě sv. Anny poukazuje a vyzdvihuje roli světice jako matky, která vychovávala všechny své děti ve veliké úctě a počestnosti a jejíž příklad by měli následovat všichni rodiče: „*Všichni dobří rodičové, otcové i matky, by měli při výchově svých dětí následovat příklad sv. Anny a učit je počestnosti a víře v Krista.... Kde dnes nalezneme dobré rodiče, kteří takto učí své děti?*“¹²¹

Vliv na rozšíření námětu Příbuzenstva Kristova během 15. století mohl mít i nový zájem měšťanstva o symboly rytířské kultury, a tedy i o rodokmeny. Stále vlivnější střední třída hledala svoji identitu a právě rodokmeny byly jedním z prostředků, jak se mohla odlišit.¹²² Zároveň se v této době stávalo stále běžnější zobrazování žijících postav jako svatých (především, avšak nejen, pokud portrétovaný a světec byli stejného jména). Tento trend zasáhl i obrazy s námětem Příbuzenstva Kristova, neboť právě na těchto obrazech mohla být zobrazena celá rodina.

¹¹⁸ Ibidem 173. Také NIXON 1997 (pozn. 13) 290.

¹¹⁹ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 184-5, 189-190.

¹²⁰ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 108-109.

¹²¹ Ibidem 110.

¹²² Ibidem 121-2.

Příkladem je objednávka saského kurfiřta Fridricha Moudrého u Lucase Cranacha st. z roku 1509. Sám objednavatel je na obraze zobrazen jako Alef, jeho syn vévoda Jan jako Zebedeus. Na centrální desce je dále vyobrazen císař Maxmilián I. Habsburský, jak sedí se svým dvorním kaplanem Wolfgangem von Maen na balkoně. Sám sebe poté autor zobrazil jako sv. Jáchyma. Zajímavé je, že ženské členky rodu na obraze své podobizny nemají.¹²³ [7]

Dalším velmi známým příkladem je obraz Bernharda Strigela z roku 1515, který zobrazil císaře Maxmiliána a jeho rodinu jako členy Kristova příbuzenstva. Císař je vyobrazen jako Kleofáš, jeho žena Marie Burgundská jako Panna Maria, syn Filip I. Sličný jako Jakub Mladší, Karel V. jako Šimon, Ferdinand jako Josef Spravedlivý. Poté, co úcta ke sv. Anně ztrácela na oblíbenosti, byla na obraz připsána jména císařské rodiny.¹²⁴

O veliké oblibě nejen sv. Anny, ale i legendy o jejích třech manželích, vypovídají spory, které vyvolal výrok pařížského učence Lafévra d'Étaples roku 1517, který prohlásil, že sv. Anna byla vdána pouze jednou a měla jen jednu dceru, Pannu Marii. Zajímavé zde je, že proti výroku vystoupili nejen mniši z řádů podporujících Neposkvrněné početí, jako např. františkánů nebo karmelitánů, ale také z řad dominikánů.¹²⁵

Ke sporům ohledně trinubia se vyjádřil i Martin Luther. Nesouhlasil s tím, jaké diskuze se kolem sporu odehrávaly, a zastával názor, že legenda o trinubiu by neměla být nemilosrdně odsuzována, především s ohledem na věřící, kteří uctívají sv. Annu upřímně. Tato poznámka opět potvrzuje oblíbenost světice na počátku 16. století.¹²⁶

Pravdou nicméně zůstává, že stále častěji se objevovaly názory, které nepovažovaly za správné, aby se matka neposkvrněné Panny Marie po smrti prvního manžela ještě dvakrát vdala a měla další dvě dcery stejného jména. Spor nakonec vyústil v odmítnutí legendy Tridentským koncilem.¹²⁷

¹²³ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 187-9. Také NIXON 1997 (pozn. 13) 367.

¹²⁴ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 122. Také NIXON 1997 (pozn. 13) 364-6.

¹²⁵ Ibidem 122.

¹²⁶ Ibidem 122.

¹²⁷ Ibidem 122.

4. Ikonografický typ sv. Anny Samotřetí. Jeho typologie, vývoj a význam

4.1. Vývoj a význam ikonografického typu sv. Anny Samotřetí

První zobrazení sv. Anny Samotřetí pocházejí až z období vrcholného středověku.¹²⁸ Vznikly pravděpodobně z potřeby obrazně vyjádřit a zdůraznit roli sv. Anny v rámci dějin spásy, tedy v rámci jejího vztahu s Pannou Marií a Kristem.

Nejstarší příklady zobrazení sv. Anny Samotřetí jsou plastiky datované koncem 13. a počátkem 14. století. Jejich schéma ve většině případů vychází z kompozice Trůnu moudrosti, tedy přísně frontálního hieratického zobrazení, ať již sedící či stojící sv. Anna a postav Panny Marie a Krista. Nejběžnější schéma raných děl je tedy založeno na postupném držení postav před sebou.¹²⁹

Z dochovaných soch sv. Anny Samotřetí z oblasti Záaplí, které se datují do 13. století, jsou tři příklady ze Severního Porýní-Vestfálska, po jednom díle z Regensburgu v Bavorsku a ze Stralsundu u Blatského moře. [8] Z doby těsně před rokem 1400 uvádí Vigrinia Nixon dvacet jedna děl, ze kterých je devět z regionů Horního Porýní, pět děl z Bavorska a po jednom díle ze Švábska, Durynska, dolního Saska a u dvou děl je původní provenience neznámá.¹³⁰

Počet devíti z jednadvaceti dochovaných děl majících svoji provenienci v regionech Horního Porýní chápe Nixon jako jeden z důkazů, že kult sv. Anny v Záaplí se rozšířil prvně právě zde, odkud se poté šířil do okolních oblastí.¹³¹

Některí badatelé se domnívali, že v případě několika raných zobrazení sv. Anny Samotřetí se jednalo původně o sochy Madon, které přidáním další postavy nabyly nového významu. Zdá se, že to tak teoreticky mohlo být, nicméně přímé důkazy chybí.¹³²

Jak bylo popsáno výše, první sochy sv. Anny Samotřetí byly tzv. atributivního typu. Velmi zajímavá je skutečnost, že v pozdně středověkých textech se objevují modlitby a úkoly,

¹²⁸ NIXON 1997 (pozn. 13) 21-22. Ibidem pozn. 20: Raně křesťanská mozaika v Santa Maria Maggiore zobrazuje dvě ženy na lavici, s dítětem uprostřed, čímž se podobá tzv. realistickému typu sv. Anny Samotřetí. Nicméně zda se ve skutečnosti o sv. Annu s Pannou Marií a Kristem jedná nelze s jistotou určit.

¹²⁹ Ibidem 221.

¹³⁰ Ibidem 222, pozn. 9. Příklady raných zobrazení sv. Anny Samotřetí podle Nixon (NIXON 1997, 221): Miniatura ze sardonxy (kamej), pozdní 13. stol., Museo Nazionale Modena: zobrazení vychází z Trůnu moudrosti, původní provenience neznámá; Katedrála v Erfurt, rané 1300; Monsan, rané 14. století: sv. Anna stojící vedle stojící madony.

Další příklad uvádí také Vorlová (VORLOVÁ 2002, 37): Miniatura z Kolína n. Rýnem, 1324; vitraj z Königsfeldenu (Švýcarsko), 1. pol. 14. stol.; Gennaro (Itálie), desková malba, 1. pol. 14. stol, dnes v neapolském muzeu.

¹³¹ NIXON 1997 (pozn. 13) 223.

¹³² NIXON 1997 (pozn. 13) 223-224. Např. Joseph Braun, Braun 1943, se domníval, že takto vznikla sv. Anna Samotřetí z Bavorského národního muzea. Průzkumem však bylo zjištěno, že socha je vytvořena z jednoho kusu kamene.

keré má věřící před obrazem či sochou sv. Anny Samotřetí vykonat. Velmi často se zde objevuje číslo tři. Modlitba má být přednesena třikrát, věřící má zapálit na oltáři tři svíce atd. Vše podporuje domněnku, že středověký křesťan nechápal zobrazení sv. Anny Samotřetí jako obraz sv. Anny s atributivními postavami Panny Marie a Krista, nýbrž že i tyto drobné postavy chápal jako plnohodnotná zobrazení.¹³³

V některých pramenech se setkáváme s označením sv. Anny Samotřetí jako devočním či milostným obrazem. Pravděpodobně však nemůžeme tyto zprávy chápat v pravém slova smyslu, tedy tak, jak chápeme pojem devoční či milostný obraz v souvislosti s vyobrazením Krista nebo Panny Marie.¹³⁴

Jen ve velmi malém počtu se dochovala díla sv. Anny s relikviářovým otvorem či sloužící k soukromé zbožnosti. Vzácným příkladem je malý domácí oltář ze Švábska datovaný kolem roku 1490, na kterém je zobrazena sv. Anna Samotřetí s klečícím manželským párem. Za jistý typ předmětu pro domácí devoci bychom mohli považovat také poutnické odznaky se sv. Annou, bohužel i těch se dochovalo jen velmi málo (většina dochovaných souvisí s německým Dürenem). Také jen pomálu se zachovalo drobných mincí či medailonů s vyobrazením sv. Anny Samotřetí s modlitbami, jako např. „Hilf Saint-Anne sulf-drit“.¹³⁵

4.2. Ikonografie sv. Anny Samotřetí

Svatá Anna bývá většinou oblečena ve střídmy oděv starší ženy z vyšší měšťské třídy. Šaty obvykle postrádají výrazný dekor, hlavu a krk halí býlí šátek, se šperky se u svěťce setkáváme jen zřídka. Tradičními barvami jsou zelená a červená, nicméně není to pravidlem.

Panna Marie je zpravidla oděna do tradičních modrých šatů, mnohdy v luxusním provedení, nicméně stále v mezích střídmosti. Velmi často ji zdobí šperky či korunka.¹³⁶

Kristus je na většině děl zobrazen nahý, i když se můžeme setkat i s díly, na kterých jej halí tunika či průsvitná rouška. Občas má kolem krku uvázané červené korály, ochranný amulet proti hadímu uštknutí.

Sv. Anna bývá obvykle zobrazena jako dospělá žena. S atributy stáří, vráskami či propadlými tvářemi, se setkáváme až od počátku 16. století. Je možné, že to může souviset s negativními asociacemi, které, většinou v pozdně středověkém Německu, stařeny vyvolávaly.

¹³³ NIXON 1997 (pozn. 13) 262, 302-303. Dokladem zapalování tří svící na svatoanenských oltářích jsou i některé grafiky.

¹³⁴ Ibidem 310-320.

¹³⁵ Ibidem 254-255, 322, 330.

¹³⁶ Ibidem 270. Na zhruba polovině vyobrazení sv. Anny Samotřetí z Německa, Holandska a Flander má Panna Marie korunu. Naopak velmi zřídka se s tímto motivem setkáváme v Itálii, ve Španělsku zdobí koruna Pannu Marii téměř pokaždé.

Zároveň se může jednat o jakési připomenutí plodnosti sv. Anny i ve vysokém věku, kdy porodila nejen Pannu Marii, ale podle trinubia i další dvě dcery.¹³⁷

Trojici postav obvykle doplňují další předměty, především kniha nebo ovoce. Kniha bývá otevřená, umístěná do rukou sv. Anny nebo Panny Marie, někdy se jí dotýká i malý Ježíš. Je narážkou na biblická proroctví o narození Spasitele, vyjádřením Krista jako Slova, případně, pokud ji drží sv. Anna, motivem vyučování Panny Marie. Ovocem bývá ponejvíce jablko, tradiční připomínka prvotního hříchu Adama a Evy a příchodu Krista na zem jako Spasitele, případně vinný hrozen, symbol eucharistie.

Na mnoha dílech sv. Anny Samotřetí je Panna Marie zobrazena oproti své matce neúměrně malá. Dle některých svatoanenských textů z 15. století ale byla vnímána současníky v této souvislosti jako dítě a divákovi proto pravděpodobně celá skupina nepřipadala nevyvážená, jak se o ní dnes často hovoří.¹³⁸ Je také důležité si uvědomit, že zmenšené postavy Krista a Panny Marie nesmíme chápat jen jako pouhé atributy v rukou sv. Anny. Jsou připomínkou její důležitosti v rámci lidské spásy a jako zdroje tělesnosti Krista.

Realistický zobrazující Pannu Marii jako dospělou ženu sedící po boku své matky na lavici má podle Virginie Nixon své kořeny v tisku, pravděpodobně nejprve v Knihách hodiniek a poté v deskovém malířství počátku 15. století. Bohužel však pro tuto teorii neuvádí žádný příklad. Zároveň badatelka předkládá druhou možnost vzniku této kompozice, a totiž ze zobrazení Příbuzenstva Kristova. Právě tyto náměty velmi často využívají jako centrální kompozici zobrazení Panny Marie a sv. Anny na lavici, s Kristem uprostřed.¹³⁹ Pro potvrzení či vyvrácení této hypotézy by však bylo nutno provést důkladnější rešerši obou ikonografických námětů a zmapovat jejich první výskyty ve výtvarném umění.

Důležitá je nicméně v těchto kompozicích změna vztahů mezi figurami. Postava Panny Marie je zobrazena jako rovnocenná své matce. Sv. Anna tímto však také získala na důležitosti, neboť i ona se stala rovnocennou partnerkou Panny Marie v jejím vztahu s Kristem, a tím i jejího spoluvykupitelského postavení.

Někdy bývá tato horizontální trojice postav sv. Anny Samotřetí doplněna vertikální trojicí, tedy Bohem Otcem a holubicí Duchu svatého. Dochází tak k propojení tzv. Trojice nebeské a trojice pozemské, přičemž společníkem obou je malý Kristus. Pozemská trojice představuje linii Kristovy tělesné podstaty, Nebeská Trojice Kristovo božství. Blížkost obou

¹³⁷ NIXON 1997 (pozn. 13) 259-260.

¹³⁸ Ibidem 260.

¹³⁹ Ibidem 228-229.

trojic a stejný prostor, který se jim na obrazech dostává, nabádá k myšlence, že byly chápány jako stejně, či téměř stejně, významné.¹⁴⁰ [9] [III. 6.]

O chápání sv. Anny Samotřetí jako o pozemské trojici máme důkazy i v dobových textech. Pieter Dorlant na konci života sv. Anny popisuje, jak „*poté co přemohl Ďábla, přišel Kristus do nebe, kde usedl na trůn se svoji babičkou a sv. Jáchym seděl za nimi. Trojice sv. Anna, Panna Maria a Kristus se tak rozdělila, neboť Panna Maria byla stále na zemi. Sv. Anna však prosila Krista o brzké shledání, což následovalo zanedlouho. Poté usedli všichni tři na nebeský trůn a budou stát při všech, kteří se ocitnou v nouzi či obtížích, a kteří se k nim obrátí pro pomoc. Pozemská trojice tak byla přenesena do nebe.*“¹⁴¹

Dorlantův příběh ukazuje, jaké výsadní místo měla sv. Anna mezi ostatními světci a jak ji chápali věřící pozdního středověku. Nejen její fyzické spojení s Pannou Marií a Kristem, její postavení „zakladatelky rodu“, z něž vzešlo kromě Krista i šest apoštolů, ale také smýšlení o ní jako o jedné z postav tzv. pozemské trojice (případně matriarchální trojice Emerentiana – Anna – Panna Maria), tím vším získala světice svoji sílu.¹⁴²

Sv. Anna Samotřetí může být kromě Nejsvětější Trojice kombinována i s dalšími ikonografickými typy, například Marií lactans, Mystickým zasnoubením sv. Kateřiny aj.

Velmi vzácně se dochovala zobrazení sv. Anny Samotřetí jako Piety. V Itálii je takovým příkladem dílo Giovanniho della Robbia (1469–1529) z observantského konventu v Sieně. [10] V Záalpi se dochovala například Pieta z farního kostela sv. Michaela v městečku Waldniel nebo z farního kostela v Gelsdorfu.¹⁴³ Obě města jsou od sebe vzdálena asi 100 kilometrů a obě leží v Porýní. [11]

Od konce 15. století se můžeme ojedinele setkat i s tzv. sv. Annou Samočtvrťou, tedy zobrazením nejen sv. Anny, Panny Marie a Krista, ale také matky světice, sv. Emerentianou.¹⁴⁴ Stejně tak výjimečné je zobrazení sv. Anny gravidy. V dolnorýnské oblasti se dochovala díla sv. Anny s námětem jedné vyzuté boty, což je odkaz na Starý zákon, konkrétně na Mojžíše, který se také před Bojem vyzul.¹⁴⁵

Postupem času, když sv. Anna pomalu ztrácela své postavení v rámci dějin spásy, měnila se i její role na obrazech. V centru se začala objevovat Panna Maria s Kristem, zatímco

¹⁴⁰ ASHLEY / SHEINGORN 1990 (pozn. 8) 176. Srovnej také John Oliver HAND: Saint Anne with the Virgin and the Christ Child by the Master of Frankfurt. In: Studies in the History of Art 12. 1982, 43-52.

¹⁴¹ BRANDENBARG 1987 (pozn. 6) 112.

¹⁴² Ibidem 112.

¹⁴³ NIXON 1997 (pozn. 13) 258.

¹⁴⁴ LCI 1973 (pozn. 12) 190-191.

¹⁴⁵ NIXON 1997 (pozn. 13) 264.

sv. Anna byla odsunuta na stranu či do pozadí. Na některých německých pozdně středověkých obrazech dokonce prosí svého vnuka o požehnání.¹⁴⁶

4.3. Typologie ikonografického typu sv. Anny Samotřetí a jeho terminologie

Jednoznačná terminologie ikonografického typu sv. Anny Samotřetí neexistuje. Obecně lze konstatovat, že autoři sledující dané téma buď převezmou názvosloví z významných ikonografických slovníků či statí o sv. Anně Samotřetí, nebo vytvoří vlastní schéma dělení jednotlivých variant námětu.

Mezi zmíněné často citované ikonografické slovníky patří především Lexikon der christlichen Ikonographie,¹⁴⁷ základní typologii vytvořil ve svém článku také Ludwig Grote.¹⁴⁸ Naopak např. Virginia Nixon ve své disertační práci přišla s vlastním názvoslovím.¹⁴⁹

Pro náhled do této problematiky si zde dovoluji krátce představit a shrnout všechny tři výše zmíněné způsoby terminologie.

Lexikon der christlichen Ikonographie využívá pro členění typů sv. Anny Samotřetí názvosloví vycházející z byzantského názvosloví Bohorodičky a Spasitele. Nejprve se námět objevuje jako sv. Anna s atributivní Marií - Nikopoiou v rukou nebo na kolenou. Tato skupina se dále dělí na *překrývající se zdvojenou Nikopoiu*, tedy sedící Annu – Nikopoiu s měřítkově menší Pannou Marií – Nikopoiu na kolenou. Toto znázornění se objevuje v sochařství od počátku 14. století (jedním z raných zobrazení je např. sv. Anna Samotřetí ze Stralsundu a *kombinovanou Hodegetrii-Nikopoiu*, neboli Annu – Hodegetrii držící atributivní Marii – Nikopoiu (např. zobrazení v katedrále v Erfurtu, kolem 1320).

Druhým typem je sv. Anna s Pannou Marií a Kristem na obou rukách / na obou kolenou. V tomto typu je očividná snaha o větší přirozenost poměrů mezi jednotlivými postavami. Poměr mezi sv. Annou a Kristem je většinou téměř realistický, Panna Marie je však stále zobrazována vůči své matce nepoměrně menší. Jako u předešlého schématu, i zde se typ dále dělí na *symetricky rozšířenou Nikopoiu*, tedy Annu – Nikopoiu s Pannou Marií na jednom a Kristem na druhém kolenu (např. plastika z Vysoké věže dómu sv. Štěpána ve Vídni (1320-1330) [12]) a *symetricky rozšířenou Hodegetrii*, tedy stojící Annu – Hodegetrii držící Pannu Marii a Krista každého na jedné ruce.

¹⁴⁶ NIXON 1997 (pozn. 13) 219.

¹⁴⁷ LCI 1973 (pozn. 12) 168–191.

¹⁴⁸ Ludwg GROTE: Albrecht Dürers Anna Selbdritt. Ein Auftrag von Linhart Tucher. In: Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. Normberk 1969, 75-88.

¹⁴⁹ NIXON 1997 (pozn. 13) 225-227.

Především v Záaplí byla v pozdním středověku oblíbená skupina symetricky zdvojené Nikopoe, tedy Panny Marie vedle sv. Anny na jedné lavici s Kristem uprostřed. Realismus postav zde již dosáhl svého vrcholu, neboť Panna Marie je zobrazena jako dospělá žena, stejně jako její matka.

Posledním typem jsou kompozice sv. Anny, Panny Marie a Krista v uvolněných postojích. Příkladem může být stojící Anna vedle stojící Panny Marie hrající si s Kristem, sedící sv. Anna s Pannou Marií a Kristem na zemi atd.

Grote, jehož dělení je pravděpodobně nejjednodušší, dělí sv. Annu Samotřetí do tří základních skupin. Jako první se objevuje tzv. atributivní typ, poté pyramidální kompozice a na konec realistický typ. Oproti výše zmíněné terminologii se zde objevuje kompozice rozšířená především v Itálii, tzv. pyramidální. Jedná se o zobrazení sedící sv. Anny, pod níž je umístěna opět sedící Panna Maria s Kristem (např. Masaccio, kolem 1424) [13]. Postavy bývají propojeny motivem předávání si dítěte. Tento motiv se v Záaplí objevuje jen v omezené míře. K jeho rozšíření zde přispěly pravděpodobně především grafické listy Albrechta Dürera, který se s touto kompozicí mohl seznámit během svých italských cest v letech 1494 a 1505-1507.

Virginia Nixon oproti Grotemu navrhla poměrně složitý, nicméně podrobný systém dělení. Nejstarším zobrazením sv. Anny Samotřetí je a) typ vycházející z Trůnu moudrosti, který se však v pozdním středověku již neobjevuje. Dalším je b) typ stojící či sedící sv. Anny držící postavy Panny Marie a Krista na jedné ruce, obdobou je c) typ stojící či sedící sv. Anny držící postavy Panny Marie a Krista na obou rukou. Kristus je ve většině případů zobrazen po pravici své babičky, často v přiměřených proporcích. Panna Maria je zobrazena nepřiměřeně menší, stejně jako v předešlém typu. Toto schéma bylo oblíbené např. v jižním Německu.

V Holandsku byl naopak rozšířený d) typ stojící sv. Anny s Pannou Marií stojící vedle ní. Krista v tomto případě drží v náručí někdy Panna Marie, někdy sv. Anna. Občas jsou obě ženy zobrazeny jako dospělé, většinou je však stále Panna Marie vůči své matce neúměrně malá. Obměnou tohoto typu je e) typ sedící Anny s Pannou Marií stojící vedle ní. I v tomto případě mohou Krista držet obě ženy, někdy je dokonce zobrazen mezi nimi, tedy v kontaktu s oběma. Následuje f) typ vycházející z Trůnu Milosti, který je výrazně vertikální a obdobný g) typ sedící sv. Anny a pod ní sedící Panny Marie. Zde je však Bohorodička zobrazena vysunuta z vertikální osy. Grote označuje oba zmíněné typy za tzv. pyramidální. Toto schéma bylo časté v Holandsku a s ním sousedících německých zemích.

V dalších typech je již patrný stále větší důraz na Pannu Marii. H) Typ sv. Anny a Panny Marie sedících vedle sebe na lavici (tzv. Gerhaertovský typ) je parně jedním z vůbec nejčastějších zobrazení sv. Anny Samotřetí v pozdním středověku. Kristus je zobrazen mezi

oběma ženami, buď v držení jedné z nich a komunikaci s druhou, případně v kontaktu s oběma (např. spočívající každou nohou na jedné z žen). Na některých dílech je však i v tomto typu zobrazena Panna Marie nepatrně menší než sv. Anna. Emancipace Panny Marie je poté dokončena v g) typu s centrální Madonou, kde je sv. Anna vysunuta z centrální osy. S tímto typem se lze setkat především ve Vestfálsku, obecně ale příliš rozšířen nebyl.

Posledním typem je j) atypická kompozice, tedy jakákoli další varianta zobrazení sv. Anny Samotřetí, především v grafice, neboť právě v tomto médiu docházelo k největšímu variování kompozice.

Lze shrnout, že Groteho terminologie je patrně nejjednodušší a nejpřehlednější, nicméně opomíjí mnoho možných variant námětu. Oproti tomu dělení navržené Virginíí Nixon je možná až příliš složité, navíc označování jednotlivých schémat a) – j) předpokládá znalost kompozičních typů sv. Anny Samotřetí a celkově hlubší znalost problematiky. Autorce se však musí přiznat snaha o terminologii snažící se obsáhnout jak všechny možné typy sv. Anny Samotřetí v průběhu středověku, tak snaha o jejich konkrétnější rozčlenění.

Lexikon der christlichen Ikonographie uvádí terminologii, která je patrně nejsrozumitelnější pro širší, byť odborné, publikum, neboť vychází z byzantského názvosloví Madon. Oproti zbylým dvěma autorům však zcela opomíjí některé i velmi rozšířené kompozice, například pyramidální / vycházející z Trůnu Milosti.

Je nicméně důležité si uvědomit, že jakákoli kategorizace ikonografického typu sv. Anny Samotřetí v 15. století je velmi obtížná, neboť jednotlivých variant, které ztěžují pevnou kategorizaci, je nespočet.

Nejjednodušší mi připadá základní dělení podle Groteho na atributivní, pyramidální a realistický typ a poté konkrétnější popis vztahů jednotlivých figur podle Lexikon der christlichen Ikonographie. Zdá se mi, že v českém prostředí se navíc s takovýmto dělením a popisem sv. Anny Samotřetí setkáváme nejčastěji.¹⁵⁰ Zároveň je v našem prostředí poměrně běžné označování symetricky zdvojené Nikopie / realistického typu / typu h) za typ Gerhaertovský, pojmenovaný podle pískovcového sousoší z Trimbachu. [14]

¹⁵⁰ Takovéto dělení použila např. Hana Vorlová (VORLOVÁ 2002).

5. Bratrstva sv. Anny v Českých zemích

Z období středověku jsou v Čechách doložena čtyři bratrstva sv. Anny. Ve třech případech se patrně jednalo o náboženská sdružení, v jednom případě šlo o cechovní korporaci.

Nejstarší zprávy pocházejí o bratrstvu sv. Anny z Českých Budějovic, kde se jednalo o cechovní sdružení pekařů (bratrstvo doloženo v letech 1482-1483, z roku 1495 pak pochází první zmínka o oltáři sv. Anny). Další bratrstvo vzniklo roku 1511 v Horšovském Týně, roku 1512 je poté svatoanenská korporace doložena v Českém Krumlově. Poslední bratrstvo sv. Anny bylo založeno roku 1518 v Blatné.¹⁵¹

Na Moravě je doloženo bratrstvo sv. Anny v Olomouci, založené roku 1501 při farním kostele Panny Marie na Předhradí.¹⁵² Tomuto bratrstvu se zde však nevěnuji, neboť nespadá do vymezené oblasti Čech.

Vrcholně středověké náboženské korporace byly většinou tradičně zasvěcovány Panně Marii. Až na přelomu 15. a 16. století se častěji setkáváme se zasvěcením jednotlivým světcům, např. sv. Jakubovi, sv. Václavu, sv. Wolfgangu nebo právě sv. Anně. U profesních sdružení byla situace odlišná, zde zaznamenáváme zasvěcení světcům – profesním patronům už ve 14. století (sv. Eligius, sv. Lukáš apod.)¹⁵³

Zajímavé je, že doložená bratrstva se soustředila na jihu a jihozápadě Čech, v katolických městech. V utrakvistickém prostředí se zatím žádné svatoanenské bratrstvo nepodařilo dohledat, ačkoli sv. Anna byla prokazatelně uctívána i stoupenci nové víry. Roli proto mohla hrát jistá zdrženlivost v zakládání korporací mezi příznivci reformního vyznání. Ačkoli bratrstva či jiné korporace nebyly v hlavním zájmu reformátorů, můžeme se setkat s jejich kritikou. Například mistr Jan Hus v Knížkách o svatokupectí uvádí, že „*příčinou obliby těchto korporací je lakomství; každé řemeslo ve městě chce mít své sdružení. Bratrstvo je lidským výmyslem.*“¹⁵⁴ Bratrstva dále kritizovali také Matěj z Janova, Jan Milíč z Kroměříže, Tomáš ze Štítného nebo Martin Luther.¹⁵⁵

¹⁵¹ Hana PÁTKOVÁ: Bratrstvie ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha 2000, 111-113, 122.

¹⁵² Vladimír MAŇAS: Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem. In: Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUNEŠ (edd): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005, 43.

¹⁵³ Hana PÁTKOVÁ: Bratrstva ve středověkých Čechách – probádané téma? In: Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUNEŠ (edd): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005, 13-14.

Autorka vyjmenovává doložená bratrstva: sv. Jakuba (Plzeň 1498, Kadaň 1512), sv. Františka (Český Krumlov 1505), sv. Václava (Kájov 1512), sv. Wolfganga (České Budějovice 1496).

¹⁵⁴ Jiří DAŇHELKA (ed.): Jan Hus: Drobné spisy české. Praha 1985, 230-231.

¹⁵⁵ PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 97.

Na druhou stranu náboženské korporace jsou doloženy i v utrakvistickém prostředí. Zdá se tedy, že šlo do jisté míry o vžitou strukturu, která nebyla výše zmíněnou kritikou zasažena na tolik, aby zcela zanikla. Můžeme se však domnívat, že jisté odlišnosti mezi korporacemi v katolických a utrakvistických městech existovaly.¹⁵⁶ Avšak, jak již bylo napsáno výše, bratrstvo sv. Anny se v toto prostředí zatím dohledat nepodařilo.

5. 1. Bratrstvo sv. Anny v Českých Budějovicích

Královské město České Budějovice založil roku 1265 Přemysl Otakar II. Ve stejném roce byly založeny i městské hradby, dominikánský klášter s kostelem Obětování Panny Marie nebo farní kostel sv. Mikuláše. Město mělo představovat základnu královské moci na jihu Čech a být tak protiváhou některý silným jihočeským rodům, především Vítkovcům (resp. Rožmberkům).¹⁵⁷

Při návštěvě města roku 1351 rozšířil Karel IV. (1315-1378) městská privilegia o nové výsady. Pro ekonomiku města mělo mimořádný význam nařízení, podle něhož museli cizí kupci, obchodující s rakouským Freistadtem a českými městy, projíždět Českými Budějovicemi a své zboží zde po tři dny prodávat.¹⁵⁸

Již od vrcholného středověku byly České Budějovice také horním městem. Roku 1385 dal král Václav IV. povolení českobudějovickému rychtáři a jeho kverkům po dva roky svobodně prodávat vytěženou rudu a stříbro z hor v okolí města komukoliv, kdo jim nabídne lepší cenu než mincmistr.¹⁵⁹

Během husitských válek zůstaly České Budějovice katolicky orientované a v jižních Čechách se staly významnou základnou katolíků. Stejně tak zůstali věrni staré víře i Rožmberkové, a proto se po dobu husitských nepokojů vzájemná rivalita města a rodu Rožmberků alespoň na čas zmírnila.¹⁶⁰

O tom, že si obyvatelé Českých Budějovic svého postavení jakožto královského města nesmírně vážili, svědčí situace, která nastala koncem roku 1453. Ladislav Pohrobek (1440-1457) postoupil město doživotně Jindřichu IV. z Rožmberka (1427-1457) se všemi jeho právy, užitky, důchody atd. Českobudějovičtí však odmítali jednak klesnout na úroveň poddanského

¹⁵⁶ PÁTKOVÁ 2005 (pozn 153) 16.

¹⁵⁷ Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Praha 1996, 535, 539.

¹⁵⁸ Ibidem 531. Při příležitosti návštěvy města Karlem IV. vznikly pravděpodobně nástěnné malby v ambitu dominikánského kláštera (*viz II. 5.*)

¹⁵⁹ Ibidem 541.

¹⁶⁰ KUČA 1996 (pozn. 157) 539.

města, jednak připadnout Rožmberkům, rodu, se kterým neměli dobré vztahy. Napsali dokonce králi, že „*raději své vlastní domy svýma rukama vypálí a se statkem svým movitým v jiná královská města se postěhují, než-li by pod koho jiného než jeho královskou milost chtěli slušeti.*“ Vyhrocenou situaci vyřešila předčasná smrt Jindřicha IV. roku 1457, čímž město připadlo opět králi, který mu ještě téhož roku udělil nová privilegia (např. právo volit každoročně rychtáře z řad měšťanů nebo pečetit červeným voskem).¹⁶¹

V 16. století bohatlo město nejen obchodem, především s gmündenskou solí, sladem a pivem aj., ale také díky zakládání rybníků a již výše popsané těžbě stříbra. Ferdinand I. Habsburský roku 1547 osvobodil českobudějovické horníky od desátku na následujících šest let a roku 1569 byla ve městě zřízena mincovna razící toлары.¹⁶²

5. 1. 1. Bratrstvo sv. Anny cechu pekařů při farním kostele sv. Mikuláše

Bratrstvo sv. Anny při farním kostele sv. Mikuláše v Českých Budějovicích je nejstarším doloženým svatoanenským bratrstvem v Čechách. Na rozdíl od ostatních korporací, jednalo se v tomto případě o profesní sdružení cechu pekařů, o němž pochází první zmínka z let 1482-1483.¹⁶³ Samostatná neprofesní korporace sv. Anny v Českých Budějovicích doložena není.

Farní kostel sv. Mikuláše byl založen spolu s městem roku 1265 pod patronátem Přemysla Otakara II. a po vysvěcení na něj přešla farní správa ze staroměstského kostela sv. Prokopa a sv. Jana Křtitele.¹⁶⁴ Od roku 1351 do počátku 15. století založili měšťané za silné účasti farních duchovních v kostele na sedmnáct vedlejších oltářů.¹⁶⁵

Mezi lety 1351-1377 vzniklo v chrámu sedm nových beneficíí, mezi lety 1405-1411 poté dalších deset.¹⁶⁶ Zajímaví jsou zakladatelé oltářů – v prvním období byly dva oltáře

¹⁶¹ KUČA 1996 (pozn. 157) 532.

¹⁶² Ibidem 541.

¹⁶³ PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 122.

¹⁶⁴ Jiří KROPÁČEK (red.): Encyklopedie Českých Budějovic. České Budějovice 2006, 243.

¹⁶⁵ Ibidem 244.

¹⁶⁶ Jan ADÁMEK: Farní a oltářnická beneficia jihočeských královských měst v době předhusitské, 181-182. In: Jan HRDINA / Blanka ZILYNSKÁ (ed.): Colloquia mediaevalia Pragensi 8. Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Praha 2007, 181.

Zasvěcení oltářů v první fázi: sv. Felixvi a sv. Adauktovi; Tělu Kristova a Sv. Kříži; sv. Zikmundovi, sv. Osvaldovi a sv. Brikcímu; sv. Petru a sv. Pavlu, sv. Štěpánovi, sv. Martinovi; sv. Janu Křtiteli a sv. Kateřině; sv. Máři Magdaléně, sv. Martě a sv. Lazarovi; sv. Jakobovi. Ve druhé fázi: Všem apoštolům; sv. Janu a sv. Pavlu; Panně Marii; sv. Kosmovi a sv. Damiánovi; sv. Fabiánovi a sv. Šebestínovi; sv. Václavovi; sv. Filipovi a sv. Jakobovi; Navštívení Panny Marie a sv. Apolináři; Všem svatým; sv. Barboře, sv. Apolonii a sv. Justině. Někdy po roce 1410 přibýlo také beneficium Sv. Trojice.

založeny duchovními, zbylých pět českobudějovickými měšťany, ve druhém období se duchovní podíleli na čtyřech fundacích, měšťané na šesti.¹⁶⁷

Poději, během 80. let 15. století, si ve farním kostele sv. Mikuláše začaly budovat svá místa zvláštní úcty také českobudějovické cechy,¹⁶⁸ což byla jedna z cest, jak mohly organizace vyzdvihnout význam svého povolání. Společná účast při náboženských slavnostech či mších u cechovních oltářů, na kterých mohl být umístěn znak řemesla či cechu, podporovala soudržnost řemeslníků a zároveň je zviditelňovala.

První pramenně doložený cechovní oltář v kostele sv. Mikuláše patřil cechu řezníků. Zasvěcen byl Nanebevzetí Panny Marie a vznikl pravděpodobně již před rokem 1480. Roku 1482 je poprvé uváděn oltář sv. Eligia, který patřil „velkému cechu“ neboli „rajcechu.“¹⁶⁹

Hned dalším, v pořadí tedy třetím doloženým, je oltář sv. Anny patřící pekařskému cechu a poprvé připomínaný roku 1495. První pramenné zprávy o tomto cechu jsou nicméně již z let 1482-1483, kdy máme doložen jeho odkaz do farního kostela.¹⁷⁰ Zda se však iž v té době jednalo o oltář sv. Anny nelze s jistotou určit.

30. srpna 1500 získali pekaři pro oltář od sboru římských kardinálů stodenní plnomocné odpustky pro všechny, kteří u něj vykonají pobožnost a přispějí na jeho udržování. Odpustky souvisely s jubilejním rokem 1500, který vyhlásil papež Alexandr VI. (1492-1503), a pro který bylo vyhlášeno nespočet odpustků po celém křesťanském světě. Máme zprávy, že zejména v době od svátku sv. Mikuláše do závěru roku přicházel k oltáři nespočet poutníků z celých jižních Čech.¹⁷¹

I to jistě přispělo k některým z odkazů českobudějovických obyvatel ke svatoanenskému oltáři, kterých máme mezi lety 1495 a 1520 zaznamenáno šestnáct.¹⁷²

Dalšími cechy, jejichž oltáře jsou v kostele sv. Mikuláše doloženy, byly cechy kramářů (oltář doložen roku 1516) nebo kovářů (od roku 1550).¹⁷³

O vybavení oltáře, či celého kostela, nemáme žádné bližší zprávy. Je nicméně možné, že některá díla, která se zachovala v okolí Českých Budějovic, byla původně určena právě pro farní kostel sv. Mikuláše. Za těchto podmínek bychom mohli teoreticky uvažovat například o

¹⁶⁷ Jan ADÁMEK: Oltářnická benefícia v Českých Budějovicích v předhusitské době. In: Jihočeský sborník historický 64. České Budějovice, 1995, 45.

¹⁶⁸ Jan ADÁMEK / Jarmila HANSOVÁ / Daniel KOVÁŘ / Roman LAVIČKA / Zdeněk MAREŠ / Zuzana THOMOVÁ: Katedrála sv. Mikuláše v Českých Budějovicích. České Budějovice 2015, 80.

¹⁶⁹ Ibidem 80.

¹⁷⁰ PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 122. SOkA ČB, AM ČB, Pozůstalosti, testament Stefla Fragnera z 25. 10. 1495.

¹⁷¹ ADÁMEK / HANSOVÁ / KOVÁŘ / LAVIČKA / MAREŠ / THOMOVÁ 2015 (pozn. 168) 82. SOkA ČB, AM ČB, Listina V/27; edice CIM III, s. 953-955, č. 553.

¹⁷² PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 29, pozn 11. Soka ČB, AM ČB, testamenty, passim.

¹⁷³ ADÁMEK / HANSOVÁ / KOVÁŘ / LAVIČKA / MAREŠ / THOMOVÁ 2015 (pozn. 168), 81.

dřevěné soše sv. Anny Samotřetí, dnes v majetku AJG v Hluboké nad Vltavou (1515-1520), jako o možné soše umístěné na cechovním oltáři. Je to nicméně jen čistě hypotetická myšlenka.¹⁷⁴ [15]

Jako o možné objednavce bratrstvem sv. Anny v Českých Budějovicích, případně stejnou korporací v Českém Krumlově, uvažuje Milena Bartlová o tzv. Reininghausově oltáři (kolem 1430, NG). Uprostřed této monumentální oltářní archy se nachází výjev Ukřižování Krista, po stranách lemovaný sv. Annou Samotřetí, sv. Alžbětou Durynskou, sv. Helenou (světicemi – vdanými ženami) a sv. Máří Magdalenou, sv. Lucií, sv. Barborou a sv. Voršilou. Velmi zajímavé jsou také vnější strany pohyblivých křídel, na kterých se nachází monumentální stojící figury dcer sv. Anny, Marie Salome a Marie Kleofášovy se svými dětmi. Oltář tedy zobrazuje kromě jednotlivých světic i Příbuzenstvo Kristovo, ačkoli zde absentuje Madona, která však mohla být vyobrazena na některé z nedochovaných částí oltáře, a mužští členové rodiny. Kromě absence jakýchkoli mužských světců je očividná akcentace světic – vdaných žen. Vše výše uvedené nabízí myšlenku, že oltář byl objednán blíže neurčenou ženskou korporací, spíše laickou nežli řeholní.¹⁷⁵ [I. 3.]

Vzhledem k jihočeské provenienci obrazu je spojení mezi bratrstvem sv. Anny ať již v Českém Krumlově či Českých Budějovicích lákavé, nicméně je zde několik skutečností, které musejí být brány v potaz. Jednou z nich je, že ačkoli máme oltář českobudějovického bratrstva doložen již ke konci 15. století, jednalo se o profesní sdružení cechu pekařů. Vzhledem k této okolnosti se domnívám, že zastoupení světic – vdaných žen by nebylo tak markantní a pravděpodobně by byl oltář doplněn i o světce – muže.

Úskalí pro uvažování o objednavce obrazu pro českokrumlovské bratrstvo je jednak ve velikém časovém rozmezí mezi datací obrazu kolem roku 1430 a rokem 1512, ze kdy máme první doložené zprávy o bratrstvu, další je skutečnost, že alespoň na počátku 16. století zastávaly v rámci bratrstva významné funkce někteří z vysoce postavených měšťanů – mužů. Lze se proto domnívat, že bratrstvo bylo již dříve (pokud v této době existovalo) spojeno s muži stejně jako s ženami a k vyobrazení pouze ženských světic by nebyl důvod. (viz 5. 3.)

Nezodpovězenou otázkou také zůstává, proč si pekaři za svoji patronku vybrali zrovna sv. Annu. Ačkoliv je světice doložena jako patronka pekařských cechů i v některých jiných

¹⁷⁴ S touto myšlenkou se setkáváme i v ADÁMEK / HANSOVÁ / KOVÁŘ / LAVIČKA / MAREŠ / THOMOVÁ 2015 (pozn. 168), 98-99.

¹⁷⁵ Milena BARTLOVÁ: Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400 – 1460. Praha 2001, 266-272. Madona mohla být dle autorky součástí sochařské výzdoby nástavce. Zároveň je nutno podotknout, že autorka uvádí, že bratrstva v Českém Krumlově a Českých Budějovicích jsou doložena koncem 15. století. Autorka cituje Pátkovou (PÁTKOVÁ 2000, 28-30), nicméně ta dokládá bratrstva k r. 1482/1483 v Českých Budějovicích (oltář doloženy r. 14895) a až k r. 1512 v Českém Krumlově.

zemích,¹⁷⁶ rozhodně se nejednalo o světici s tímto povoláním často spojovanou. Je možné, že cech zasvěcením svého oltáře reagoval na cech se stejnou oltářní fundací v některém z velkých konkurenčních měst, nicméně o tom chybí jakékoli doklady. Další možností je, že cech převzal již zasvěcený oltář po nějaké jiné korporaci, případně měšťanovi či duchovním. Avšak vzhledem ke skutečnosti, že zasvěcení oltářů z doby mezi lety 1351-1377 a 1405-1411 jsou známa a oltář sv. Anny mezi nimi není, nezdá se ani tato množnost příliš pravděpodobná.

Pokud bychom nicméně tuto teorii rozvinuli, nabízí se možnost, že oltář sv. Anny vznikl mezi lety 1411 a 1495, kdy je již zaznamenán jako pekařský. Pak by bylo hypoteticky možné uvažovat o původním zřízení oltáře kolem roku 1430 blíže nespecifikovanou ženskou korporací a objednániím tzv. Reininghausova oltáře. Nicméně tato teorie se mi zdá již přespříliš domnělá a nepodložená.

Jestliže tedy budeme uvažovat o zasvěcení oltáře sv. Anně pekařským cechem, je možné, že kult světice měl ve městě již po nějaký čas tradici díky horníkům, kteří v okolí města těžili především stříbrné rudy. O úctě českokrumlovských horníků ke sv. Anně však nemáme větších dokladů a předpokládat všeobecnou úctu ke sv. Anně v hornických prostředích se nezdá příliš přesvědčivé.

Nezbývá tedy, než ponechat tuto otázku nezodpovězenou.

5. 2. Bratrstvo sv. Anny v Horšovském Týně

Město Horšovský Týn náleželo pražskému biskupství, pro které bylo významným hospodářským centrem, neboť se nacházelo při obchodní cestě z Čech do Řezna.¹⁷⁷ Roku 1312 zde bylo biskupstvím zřízeno arcijáhenství.¹⁷⁸

Po husitských válkách přešlo panství zásluhou Zdeňka z Ronšperka (poslední písemná zmínka r. 1437) do majetku pánů Dobrohostů z Ronšperka a později na Rožmberky. Sňatkem Bohunky z Rožmberka (1536-1557) a Jana mladšího Popela z Lobkovic (1510-1570) poté na rod Lobkoviců.¹⁷⁹

Pro duchovní život města byla důležitá pověst, která údajně vedla k založení dřevěné kapličky a pozdějšího kostela sv. Anny. Podle ní vyoral horšotýnský měšťan jménem Křečka

¹⁷⁶ Aix-en-Provence: pekařský cech sv. Anny doložen před 1449; Dublin: cech pekařů založen při kapli sv. Anny v kostele St. Mary del Dam's roku 1478; Wolfsberg, Korutany: cechovní kaple sv. Anny postavena v roce 1497

¹⁷⁷ Milena HAJNÁ: Rožmberkové: Cestovní průvodce. České Budějovice 2010, 229.

¹⁷⁸ Zdeněk PROCHÁZKA / Antonín KONDRYS: Horšovskotýnsko. Historicko-turistický průvodce. Horšovský Týn 1998, 37.

¹⁷⁹ HAJNÁ 2010 (pozn. 177) 228. Také PROCHÁZKA / KONDRYS 1998 (pozn. 178) 39.

(někdy uváděn jako Křenka) koncem 15. století na poli asi půl lokte vysokou sošku sv. Anny, vyrobenou z tmavého dřeva. Odněl si ji domů, očistil a uložil do truhly. Soška se však třikrát vrátila na místo svého nálezu, což bylo vykládáno jako Boží znamení. Obyvatelé prý na místě zázraku postavili dřevěnou kapli,¹⁸⁰ na jejímž místě později vznikl přičiněním bratrstva sv. Anny kamenný kostel. Legenda však vznikla nejspíše až dodatečně, v období baroka.¹⁸¹

Po nějaké době se měla na místě objevit i studánka, jejíž voda prý navracela poškozený či dokonce ztracený zrak.¹⁸² (*viz 6. 1., 6. 4.*)

5. 2. 1. Bratrstvo sv. Anny při kostele sv. Anny Na Vršíčku

Bratrstvo sv. Anny v Horšovském Týně bylo založeno roku 1511 na základě nespecifikovaného zázraku, který se udál o dva roky dříve.¹⁸³ Ve farní kronice je založení popsáno takto: „*Léta Páně 1509 dne 22. 4. členové bratrstva svaté Anny v Horšovském Týně prohlašují, že viděli velké zázraky v onom kostele. Níže podepsaní kněží se zavazují, že budou u sv. Anny sloužit pravidelné bohoslužby za zemřelého kněze a bratra. Bratři bratrstva s. Anny, kněží: P. Blasius, plebán z Horšova, P. Walentinus ze Stankova, plebánus z Lohowa, P. Nikolaus, plebánus ze Stankova...*“¹⁸⁴ V této souvislosti je však nutno podotknout, že dochovaná farní kronika sice popisuje události od roku 1341, nicméně byla psána až od roku 1581, a tedy, že i zprávy spojené se vznikem bratrstva byly popsány s časovým odstupem sedmdesáti let.

Podnět k založení korporace dal pravděpodobně českobudějovický farář, horšotýnský arciděkan a kanovník pražské kapituly Mikuláš Tuchšmíd z Budějic společně se spolumajitelem panství Jiřím z Ronšperka.¹⁸⁵ Mikuláš z Budějic, který nastoupil úřad arcijáhna v roce 1498,¹⁸⁶ zastával také funkci faráře v Českých Budějovicích, kde bylo další z doložených svatoanenských bratrstev. Souvislost mezi bratrstvy však není nijak doložena a pravděpodobně mezi nimi žádné konkrétní vztahy nebyly, neboť v Českých Budějovicích se jednalo o profesní korporaci, zde o náboženské bratrstvo (zřízené pravděpodobně v souvislosti se zázrakem).

¹⁸⁰ Václav KUNEŠ: Kostel sv. Anny Na Vršíčku 1507-2007. Horšovský Týn 2007, 3.

¹⁸¹ Jan KAIGL: Kostel sv. Anny u Horšovského Týna. Souhrnný kulturněhistorický nástin k úvahám o budoucnosti památky. In: Jan KAIGL (red.): Památky západních Čech IV. Plzeň 2014, 36.

¹⁸² KUNEŠ 2007 (pozn. 180) 3.

¹⁸³ PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 28.

¹⁸⁴ Následuje výčet kněží a členů bratrstva. SOkA Domažlice, AÚ H.Týn 147, K1. i. č. 1, kronika farnosti 1581-1837. Dostupné také online: http://www.portafontium.eu/iipimage/30160066/soap-do_00147_fara-horsovsky-tyn-1581-1837_0900?x=-338&y=-229&w=2135&h=767.

Za překlad děkuji Mgr. Marii Čtvrtníkové.

¹⁸⁵ KUNEŠ 2007 (pozn. 180) 3.

¹⁸⁶ KAIGL 2014 (pozn. 181) 36.

V době založení bratrstva byli pány panství bratři Jiří a Volf Dobrohostové z Ronšperka. Jiří z Ronšperka (†1514) byl se svoji manželkou Barborou ze Širndyngu předním donátorem kostela sv. Anny a roku 1511 je také uváděn jako významný člen bratrstva.¹⁸⁷ Po jeho smrti podporoval kostel i jeho bratr Volf (†1542), o čemž svědčí alianční znak Dobrohostů z Ronšperka a pánů z Gutštejna, rodu jeho manželky Ziguny (†1530), osazený na severní straně kostela nad portálem do staré sakristie.¹⁸⁸

Tradičně se uvádí, že bratrstvo bylo založeno, aby dopomohlo k výstavbě kamenného kostela, který by nahradil starší a nevyhovující dřevěnou kapli, a poté aby o kostel pečovalo. Jiří Jánský přišel s hypotézou, že volba zasvěcení bratrstva vycházela z osobního podnětu Jiřího z Ronšperka, jehož manželství s Barborou ze Širndyngu bylo bezdětné. Sv. Anna jakožto patronka manželství, mateřství, šťastného porodu a rodiny tak měla manželskému páru domoci o potomkovi.¹⁸⁹ Pokud je mi známo, konkrétní důvody založení bratrstva ani příčiny volby patronky nejsou pramenně podloženy. Domnívám se, že pokud by vliv Jiřího z Ronšperka v rámci sdružení byl natolik veliký, aby mohl určit, komu bude zasvěceno, bylo by to poznamenáno ve farní kronice, a to i s přihlédnutím, že byla psána se značným časovým odstupem. Vzhledem ke skutečnosti, že bratrstvo bylo při kostele sv. Anny, domnívám se, že zasvěcení korporace souvisí se zasvěcením kostela.

Nový kostel, zvaný sv. Anny Na Vršíčku, byl vysvěcen 5. dubna 1516 řezenským biskupem Petrem Kraftem.¹⁹⁰ O svěcení informoval nápis na severní stěně: „*Anno MDXVI die quinto Aprillis Consecrata est heac Ecclesia per Reverendissimum Dominum Petrum Episcopum Terapotensem, Suffraganeum Ratibonensem, ad honorem Dei Omnipotentis et Sct. Anna.*“¹⁹¹ Nápis pocházel pravděpodobně z období barokní přestavby a byl odstraněn při obnově kostela roku 1991 zároveň s barokními omítkami.¹⁹² V interiéru se pravděpodobně nacházely také nástěnné malby, o jejich námětech však není známo nic bližšího.

Bohužel, jako v případě ostatních svatoanenských bratrstev, nemáme ani o bratrstvu v Horšovském Týně více informací. Zdá se však, že mezi členy měla výrazné zastoupení šlechta, například Jan Sylván z Feldštejna nebo příslušníci rodu Černínů z Chudenic či rytířů Vřesovských.¹⁹³

¹⁸⁷ PROCHÁZKA / KONDRYS 1998 (pozn. 178) 40, 68.

¹⁸⁸ KAIGL 2014 (pozn. 181) 36.

¹⁸⁹ Jiří JÁNSKÝ: Dobrohostové z Ronšperka a na Poběžovicích, rod erbu berana. Domažlice 2013, 270.

¹⁹⁰ KUNEŠ 2007 (pozn. 180) 3.

¹⁹¹ KUNEŠ 2007 (pozn. 180) 6: „Dne 5. dubna roku 1516, byl vysvěcen tento kostel nejdůstojnějším otcem Petrem biskupem Terapotensem, Suffraganem z Ratibonu na počest Boha Všemohoucího a svaté Anny.“

¹⁹² KAIGL 2014 (pozn. 181) 36, pozn. 6. V roce 1991 byl při obnově nápis naposledy vyfotografován.

¹⁹³ KUNEŠ 2007 (pozn. 180) 3.

O bratrstvu nemáme mnoho zpráv ani z pozdějších let. Víme však, že poutě a procesí ke kostelu a studánce pokračovaly i za Lobkoviců, a že roku 1563 došlo k potvrzení bratrstva papežem Alexandrem III.¹⁹⁴

Jan mladší Popel z Lobkovic (1510-1570), nejvyšší komorník a nejvyšší purkrabí českého království, nechal dokonce v poutním kostele pohřbít svoji první ženu Annu z Bibrštejna (†1554),¹⁹⁵ pravděpodobně však díky shodě jmen, neboť jeho druhá žena je pohřbena v městském kostele sv. Apolináře.

Tradice poutního místa se dále rozvíjela v době baroka. Z roku 1700 máme zprávy, že socha sv. Anny Samotřetí se těšila veliké úctě, a že k ní lidé přecházejí po celý rok, zvláště však první neděli po Velikonocích a na svátek světice. O konkrétních zázracích nicméně žádné písemné doklady neexistují.¹⁹⁶ Malá dřevěná socha sv. Anny Samotřetí, k níž se váže legenda o vzniku zdejšího kultu, dosud existuje a pochází z doby kolem roku 1480.¹⁹⁷

5. 3. Bratrstvo sv. Anny v Českém Krumlově

Český Krumlov byl po několik století sídelním městem pánů z Rožmberka, kteří patřili mezi nejvýznamnější šlechtické rody pozdního středověku a raného novověku. V rámci náboženského života dominia hrály důležitou roli kláštery založené právě Rožmberky. Už Petr I. (†1347) byl významný mecenáš Vyšebrodského kláštera a jeho synové Petr II., Jošt, Jan a Oldřich v otcově cestě pokračovali. Společně se svoji matkou Kateřinou z Vartemberka založili nejprve roku 1350 v Českém Krumlově dva františkánské kláštery, mužský a ženský,¹⁹⁸ roku 1367 poté klášter augustiniánů v Třeboni.

Petr II. z Rožmberka (†1383) se vydal na duchovní dráhu. Stal se nejprve kanovníkem v Pasově, poté v Olomouci a Řezně, až se roku 1355 stal proboštem kapituly Všech svatých na pražském Hradě.¹⁹⁹ Jeho bratr Jindřich III. (†1412) byl ve své době jedním z nejmocnějších

¹⁹⁴ KUNEŠ 2007 (pozn. 180) 3.

¹⁹⁵ Ibidem 4. Autor uvádí, že Jan mladší Popel nechal v kostele pohřbít o dva roky později i svoji druhou ženu Bohunku z Rožmberka, která se stala obětí morové epidemie ve věku 21 let. Nicméně v další literatuře se s tímto nesetkáváme, spíše se uvádí jako místo jejího uložení kostel sv. Apolináře v Horšovském Týně. Sám Jan mladší Popel je pohřben v kostele sv. Petra a Pavla v Horšovském Týně.

¹⁹⁶ Václav RYNEŠ: „Imagines miraculosae“ doby pobělohorské. In: Český lid I. 54. Praha 1967, 188. Autor vychází z relací římskokatolických farářů z let 1676-1677 a 1700-1701 uložených v Archivu pražského arcibiskupství

¹⁹⁷ V souvislosti se sochou sv. Anny Samotřetí z Horšovského Týna se často hovoří o raném vlivu Gerhaerta z Leydenu. Socha je v majetku Biskupství plzeňského. Viz. FAJT 1996, 725-26, č.k. 307.

¹⁹⁸ Ferdinand TADRA: Ukazování sv. ostatků v Č. Krumlově v XIV. Věku dle rukopisu 14. století. In: Časopis muzea královského českého 54. Praha 1880, 432.

¹⁹⁹ Jiří KUTHAN / Jan ROYT: Hradní kaple v Krumlově jako Sainte-Chapelle. In: Martin GAŽI (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, 444.

mužů Českého království. Po nějaký čas byl např. členem dvorského soudu, nejvyšším pražským purkrabím či členem panské rady, která namísto krále Václava IV. vládla království.²⁰⁰

Z výše zmíněného je jasně patrné, že rod pánů z Rožmberka měl velmi blízko k panovníkovi a že jeho členové zastávali v rámci Českého království vysoké funkce v duchovní i světské správě. Nepřekvapí proto, že pražské prostředí pro ně bylo velmi inspirativní, a že se mu do jisté míry snažili vyrovnat. Stejně, jako se v Praze každoročně ukazovaly nejcennější ostatky království, říšské klenoty a svátostiny, začali od doby kolem roku 1360 i Rožmberkové v Českém Krumlově každoročně ukazovat nejcennější relikvie svého dominia, vždy v oktávě svátku Božího těla.²⁰¹

Již ze dne 10. prosince 1356 pochází zpráva, že synové Petra I. předali cisterciáckému klášteru ve Vyšším Brodě řadu relikvií s tím, že budou pravidelně ukazovány poutníkům z Českého Krumlova. V roce 1359 udělil papež Innocenc VI. návštěvníkům slavnostní pouti odpustky, další odpustkovou listinu vydali pražští arcibiskupové Jan z Jenštejna dne 19. 6. 1394 a Wolfram ze Škvorce 23. 3. 1397, a poté i papež Bonifác 13. 7. 1397, 17. 12. 1390, 12. 7. 1399 a 24. 12. 1399 a opět roku 1401.²⁰²

Průběh českokrumlovské slavnosti je zaznamenán především v česky a německy psaném rukopisu z krumlovského minoritského kláštera. Průvod vycházel z klášterního kostela klarisek a směřoval k farnímu kostelu sv. Víta, odkud se poté vracel nazpět.²⁰³

Samotné ukazování ostatků probíhalo v klášterním kostele klarisek (zasvěcen Božímu tělu a Panně Marii), kam byly pro příležitost slavnosti relikvie převáženy z kláštera ve Vyšším Brodě. Nejprve bylo ukazováno dřevo Svatého Kříže, poté trn z Kristovy trnové koruny, dále šátek, kterým měl Kristus zavázané oči, ubrus Poslední večeře, peplum cruenatum a roucho Panny Marie, v němž chovala Krista. Následovaly zuby sv. Jana Křtitele, sv. Petra a sv. Mikuláše a další ostatky, o kterých však nemáme pramenné doklady.²⁰⁴

Část ubrusu ze stolu Páně získal od císaře Karla IV. Petr II. z Rožmberka, který, jak již bylo napsáno výše, zastával úřad probošta kapituly u Všech svatých. Stejně tak je možné, že od

²⁰⁰ KUTHAN / ROYT 2010 (pozn. 199) 443.

²⁰¹ Ibidem 449.

²⁰² Ibidem 449, pozn. 17.

²⁰³ Ibidem 449. Národní knihovna ČR, sig. XIV B 15, f. 139r-141r. Rukopis není datován, vznikl s velkou pravděpodobností v letech 1356-1417, kdy je ukazování relikvií naposledy spolehlivě doloženo.

²⁰⁴ Ibidem 449, 451. Ibidem 153: Otázkou zůstává, kde byly relikvie uchovávány. Lze snad vyslovit domněnku, že k úschově relikvií mohla sloužit malá rožmberská kaple.

císaře obdržel i část Mariiny roušky, pepla cruentata, neboť tato relikvie byla také na pražském dvoře přítomna.²⁰⁵

Poslední spolehlivě doložené ukazování ostatků v Českém Krumlově je datováno rokem 1417.²⁰⁶

Ekonomická situace města byla pravděpodobně již v této době podpořena nálezy stříbrných a zlatých žil v okolí a jejich následnou těžbou.²⁰⁷ Rozkvět důlní činnosti však přišel až ke konci 15. století a vrchol nastal v první polovině 16. století. První písemně doložená horní činnost v okolí Českého Krumlova se datuje dnem 5. prosince 1514, kdy král Vladislav II. Jagellonský potvrdil Petrovi IV. z Rožmberka a jeho dědicům všechny starší listiny týkající se těžby drahých kovů na jejich panství udělené předchozími českými králi.²⁰⁸

V následujícím roce vydal sám Petr IV. z Rožmberka pro doly v okolí Českého Krumlova horní řád, pro který použil jako inspirační zdroj horní řád ze Saského Annabergu z roku 1509. Podle něj se důlní díla propůjčovala podnikatelům jako léna a těžařům se následně pronajímaly dolové podíly.²⁰⁹

Dne 20. ledna 1526 poté udělil na žádost Jindřicha z Rožmberka krumlovským horníkům král Ladislav Jagellonský pečeť a znak se sv. Annou Samotřetí. [III. 9.] V listině, která se dochovala, můžeme číst: „*My, Ludvík z Boží milosti král český, uherský, charvátský, dalmatský, markrabě moravský, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě dáváme na vědomí, že nás náš věrný Jindřich z Rožmberka na Krumlově poníženě požádal, abychom starším přísežným horníkům na jeho horním díle v Krumlově udělili milostivě pečeť a znak, kterým by mohli pečetit ve svých záležitostech červeným voskem. Zohlednili jsme jeho žádost, jeho přímlovu a jeho zásluhy, které nám vykonali jeho předkové, a rozhodli jsme se starším přísežným a všem horníkům na jeho důlních podnikách v Českém Krumlově dát pečeť a znak, totiž štít a na něm svatou Annu Samotřetí s jednou rúží doplněnou mlátkem a želízem, jak je to vyobrazeno uprostřed této listiny uměním malířským jasnými barvami. Z královské české moci*

²⁰⁵ KUTHAN / ROYT 2010 (pozn. 199) 452.

²⁰⁶ Ibidem 449.

²⁰⁷ ADÁMEK / HANSOVÁ / KOVÁŘ / LAVIČKA / MAREŠ / THOMOVÁ 2015 (pozn. 168), 19: Těžba rud drahých kovů však měla v rožmberské historii starší tradici. Již ve 30. letech 14. století zastavil Jan Lucemburský Petrovi I. z Rožmberka výnosy z královských dolů (Kutná Hora, Rychleby, Jílové u Prahy, Nepouk aj.), aby tak uhradil značné dluhy, které u Petra I. měl. Nejstarší listinou týkající se rožmberského dolování je falzum Oldřicha II. z Rožmberka (1403-1462), jejímž prostřednictvím měl v červnu 1264 český král Přemysl Otakar II. zajistit Rožmberkům právo těžby veškerých kovových rud na jejich panství.

²⁰⁸ Anna KUBÍKOVÁ: Podíl českokrumlovských měšťanů na důlním podnikání v okolí Českého Krumlova v první třetině 16. století. In: Václav BŮŽEK: Českokrumlovsko v době jagellonské 1470-1526. Český Krumlov 1998, 50: První nálezy zlata a stříbra v okolí Českého Krumlova jsou doloženy na přelomu 50. a 60. let 15. století, doložená důlní činnost probíhala od poloviny 70. let 15. století.

²⁰⁹ KUBÍKOVÁ 1998 (pozn. 208) 51.

touto listinou mají tento znak a klenot používat na praporcích, když půjdou do války, na zbroji a při dalších příležitostech, kdy to bude potřeba. Mají také právo pečeti, kterou má používat jeden každý z horníků a všichni poddaní světského i duchovního stavu, ať již jakéhokoli postavení, mají tyto starší přísežné horníky při této pečetí a milosti panovníka respektovat a pečeť a znak nezpochybňovat a nemají proti jejich právu postupovat. Pokud by někdo proti této listině vystoupil, nechť se bojí královského trestu.

Na hradě v Budíně na den sv. Floriána a sv. Šebestiána léta páně 1526.

*Na příkaz pana krále nechal listinu vyhotovit Adam z Hradce.*²¹⁰

Z této listiny zřetelně vyplývá, že na erbu českokrumlovských horníků byla vyobrazena sv. Anna Samotřetí. Bohužel žádné další památky s vyobrazením sv. Anny spojené s českokrumlovskými horníky se nedochovaly. Víme nicméně, že po sv. Anně byl pojmenován důl v části města zvané Rozsyp.²¹¹

5. 3. 1. Bratrstvo sv. Anny při kostele sv. Víta

Cechy se na rožmberském panství začaly ve větší míře rozvíjet převážně až ve druhé polovině 16. století. V Českém Krumlově lze nicméně již na počátku 16. století sledovat několik významných korporací, ať již profesních, či náboženských. Soustřeďovaly se většinou do městského farního kostela sv. Víta (k roku 1526 je zde zaznamenáno 13 korporací) a dle testamentů krumlovských obyvatel hrály v jejich životě a zbožnosti významnou roli.²¹²

Bratrstvo sv. Anny v Českém Krumlově je poprvé pramenně zmíněno roku 1512,²¹³ roku 1519 je doloženo v městském farním kostele sv. Víta.²¹⁴ Podle všech dosud známých informací se nejednalo o profesní, nýbrž o náboženské bratrstvo, i když je pravou, že bývá ojediněle označováno i za cech.²¹⁵ Bohužel však o něm máme jen poměrně málo dokladů.

²¹⁰ SOkA Český Krumlov, K - 1, Listina - horní privilegium Ludvíka Jagellonského pro město Český Krumlov ze dne 20. 1. 1526, vystavena v Budíně, i. č. 109.

Za překlad velmi děkuji PhDr. Janu Zdichyncovi, Ph.D.

²¹¹ KUBÍKOVÁ / KADIČ / FRÝBA / KUBÍK / GERŠL / POŇAVIČ 2015 (pozn. 207) 31.

²¹² PÁTKOVÁ 1998 (pozn. 208) 62, 65-66.

²¹³ SOkA Český Krumlov, AM Český Krumlov, i. č. 321, kniha testamentů 1515-1581, pag. 137-139.

²¹⁴ PÁTKOVÁ 2000 (pozn. 151) 28. Autorka odkazuje na knihu Hynka Grosseho, GROSS (ed.): Mikuláše Slepíčky z Nažic závěť a její vykonání (1512), in: AČ 21, Praha 1903, s. 489, 494

²¹⁵ PÁTKOVÁ 1998 (pozn. 212) 63.

²¹⁵ PÁTKOVÁ 2000 (pozn. 151) 28. Pozn. 4: Podle Valentina Schmidta patřil oltář sv. Anny řeznickému cechu. V pramenech do roku 1520 nebyl doklad nalezen, odlišné označování korporace a účast Václava z Rovného tomu nenasvědčují. SCHMIDT: Die Z'unft auf dem Gebiete der Herren von Rosenberg, in: MVGDB 42, 1904, s. 456, pozn. 1.

Mezi lety 1515-1526 je doloženo v závětech českokrumlovských měšťanů 31 odkazů bratrstvu sv. Anny, což svědčí o jeho veliké oblibě. Pro srovnání uvedu například odkazy cechu Panny Marie (někdy uváděno jako bratrstvo, poprvé doloženo roku 1492, v kostele sv. Víta doloženo 1519), kterých bylo ve stejném období 22 či cechu sv. Barbory (doložen na kruchtě kostela sv. Víta roku 1512), kterému odkázalo 9 měšťanů. Zároveň je nutno podotknout, že krumlovští velmi často odkazovali ve svých závětech více korporacím najednou.²¹⁶

Zpráva z roku 1512 uvádí, že mezi hodnostáři svatoanenského bratrstva byl i rožmberský kancléř a humanista Václav z Rovného (1448 - 1531).²¹⁷ Z dalších let máme doklady, že mezi členy byli také úředníci města.²¹⁸ To vše podporuje domněnku, že se jednalo opravdu spíše o náboženské bratrstvo, které mělo navíc mezi českokrumlovskými korporacemi významné místo.

Otázkou je možná relikvie sv. Anny v Českém Krumlově. Osobně se domnívám, že se relikvie světice ve městě mohla nacházet, neboť je velmi pravděpodobné, že bratrstvo mělo v kostele sv. Víta svatoannenský oltář, ve kterém byla vložena. Navíc se v Praze relikvie sv. Anny nacházely (přivezeny Karlem IV.) a vzhledem k významnému postavení pánů z Rožmberka a jejich získání některých relikvií utrpení Kristova během 14. století lze předpokládat, že by buď již v té době, nebo později, mohli získat i relikvii sv. Anny.

Jak již bylo zmíněno v podkapitole věnující se českobudějovickému cechovnímu bratrstvu sv. Anny, uvažuje Milena Bartlová o tzv. Reininghausově oltáři (kolem 1430, NG) jako o možné objednávce bratrstvem sv. Anny v Českém Krumlově, případně v Českých Budějovicích.²¹⁹ Této hypotéze jsem se věnovala již ve zmíněné podkapitole, proto zde jen shrnu, že v rámci českobudějovického bratrstva se mi tato teorie nezdá příliš reálná jednak z časových důvodů (vznik archy – první pramenné doklady o bratrstvu), jednak díky zmínce o významných českobudějovických mužích jako členech bratrstva, z čehož lze usuzovat, že i před první doloženou zmínkou o bratrstvu v něm měli muži své místo a k vyobrazení pouze ženských světic by nebyl důvod.

V kostele sv. Víta se nicméně velmi pravděpodobně bratrský oltář nacházel. Jakou měl podobu však zůstává otázkou, stejně jako kde přesně byl umístěn.

²¹⁶ SOkA Český Krumlov, i.č. 321, passim.

PÁTKOVÁ 1998 (pozn. 212) 63, 65. Také Pátková (PÁTKOVÁ 2000, 28, pozn. 5): Mezi lety 1515-20 je k oltáři sv. Anny zaznamenáno dvacet pět odkazů v testamentech krumlovských.

²¹⁷ PÁTKOVÁ 1998 (pozn. 212) 65.

²¹⁸ PÁTKOVÁ 2000 (pozn. 151) 72.

²¹⁹ BARTLOVÁ 2001 (pozn. 175) 266-272.

5. 4. Bratrstvo sv. Anny v Blatné

Bratrstvo sv. Anny v Blatné bylo založeno Zdeňkem Lvem z Rožmitálu (před 1470-1535), jednou z nejvýznamnějších osobností Jagellonské doby. Otec Jaroslav Lev z Rožmitálu (1425-1485/7) byl diplomat českých králů Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského, teta Johana, druhá manželka Jiřího z Poděbrad, českou královnou.²²⁰ Sám Zdeněk Lev zastával v rámci Českého království významné pozice, například nejvyššího zemského sudího nebo nejvyššího purkrabí (1507-1530, s krátkou přestávkou).²²¹

Blatná přešla pod správu pánů z Rožmitálu po vymření rodu Bavorů ze Strakonice (po 1405) a stala se jejich druhým sídlením městem.²²²

Rožmitálové v Blatné mimo jiné začali přestavovat starý románský kostel Nanebevzetí Panny Marie, který byl vysvěcen za Zdeňka Lva dne 8. září 1515. Již dříve pro něj však získal Zdeněk Lev tři odpustková privilegia. Dne 15. 12. 1496 ustanovilo dvanáct římských kardinálů sto dní plnomocných odpustků pro ty, kteří každoročně navštíví chrám o svátcích Narození, Zvěstování, Navštívení a Nanebevzetí Panny Marie. Druhé privilegium je ze dne 20. 8. 1514 a vztahuje se nejen na chrámy a věřící z Blatné, ale i z dalších panství Zdeňka Lva. Kromě obvyklých sto dní odpustků na výše zmíněné svátky se udělují odpustky i na sv. Vojtěcha, Všech svatých a sv. Doroty. Poslední privilegium je datované 8. březnem 1515. Sto dní odpustků se uděluje všem, kteří navštíví blatenský kostel na svátky Nanebevzetí, Narození a Očištění Panny Marie, ale také na Nalezení a Povýšení sv. Kříže.²²³

Dalším významným počinem Zdeňka Lva byla přestavba blatenského hradu na výstavní palác, k níž byl povolán Benedikt Ried (1454-1536).²²⁴

5. 4. 1. Bratrstvo sv. Anny při kostele Nanebevzetí Panny Marie

Od ostatních svatoanenských korporací odlišuje bratrstvo sv. Anny v Blatné její založení Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, tedy pánem města. Díky této skutečnosti je znám i přesný rok založení, rok 1518.²²⁵ Bohužel jakékoli další zprávy o bratrstvu chybí a neznáme ani důvod, proč se k založení bratrstva Zdeněk Lev rozhodl.

²²⁰ Miroslav VRÁNA: Město Blatná. Obraz prehistorický, historický, kulturní, sociální a národohospodářský. Blatná 1926, 16-17.

²²¹ Roman LAVIČKA / Vladimír ČERVENKA: Blatná. Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, Blatná 2015, 65.

²²² VRÁNA 1926 (220) 15.

²²³ LAVIČKA / ČERVENKA 2015 (pozn. 221) 17, 76-77. Originály těchto odpustkových listin se nedochovaly, ale existují jejich opisy. SOkA Strakonice, A Blatná, inv. č. 21, kn. 1; inv. č. 22, kn. 2, pag. 6-8; inv. č. 23, kn. 3, fol. 2r-6r.

²²⁴ Ibidem 67-68.

²²⁵ PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 111.

Podle Romana Lavičky a Vladimíra Červenky lze založení bratrstva hypoteticky spojit s mariánskou úctou, která byla na základě výše uvedených odpustků v Blatné rozvíjena. Bratrstvo sv. Anny tak mělo podle badatelů podporovat mariánský kult.²²⁶ Osobně bych byla k této hypotéze mírně skeptická, domnívám se, že pokud by mělo v Blatné vzniknout zbožné bratrstvo k rozvoji mariánské úcty, bylo by zasvěceno přímo Panně Marii, či s ní spojenými událostmi, nikoli její matce.

Domnívám se, že souvislost se zasvěcením bratrstva by mohla hrát skutečnost, že se Zdeněk Lev z Rožmitálu věnoval mimo jiné horní činnosti. V roce 1511 získal od Vladislava Jagellonského právo na těžbu v okolí Velhartic a na jeho příkaz byl dokonce založen důl sv. Anny v Horách Matky Boží. Výnosy z dolu z roku 1520, tedy dva roky po založení bratrstva, byly poměrně vysoké, 30 až 60 hřiven stříbra. Lze se domnívat, že bratrstvo by mohlo být zasvěceno sv. Anně, patronce horníků a horního podnikání jako dík za nově objevené žíly a finanční prospěch, které nálezy přinesly. Zároveň byl Zdeněk Lev z Rožmitálu podílníkem v dalších dolech, například v Krupce, u Jílového a snad i jinde.²²⁷ (viz 7. 4.)

S činností bratrstva bývá spojován oltář sv. Anny v kostele Nanebevzetí Panny Marie, pořízený na náklad Zdeňka Lva z Rožmitálu. Zároveň se z Blatné zachovala rozměrná oltářní archa se sv. Annou Samotřetí na centrálním výjevu od Mistra IP, datovaná většinou mezi lety 1523-1527. Na základě dochované korespondence se zdá, že právě ona byla určena do děkanského chrámu, avšak existuje možnost, že byla objednána do kaple blatenského zámku.²²⁸

[16]

V dopise z 1. dubna 1523 napsal Zdeněk Lev svému služebníkovvi Václavu Trčkovi z Vitence: „*Měj paměť připomínati Hanzlisovi, aby ten obraz sv. Anny předse dělán byl, jako i pana hejtmana sem žádal hradu Pražského, aby jeho k tomu měl, než proto bych rád, aby dobře udělal.*“, a dále píše: „*Napsal si mi také o čtyři hřivny stříbra, kteréžť mám navrátiti.*“ A o šest dní později napsal: „*Psal mi Václav Trčka připomínaje o čtyři hřivny stříbra, kterých puojčil k obrazu sv. Anny do Blatné k oltáři bratrskému, ježto sem řekl jemu zase jiné dáti.*“²²⁹

Ve stejném dopise (ze 7. dubna 1523) dále Zdeněk Lev urguje s pohružkou zhotovení oltáře: „*Jakož ten řezák v Pasově dalť jest prvé jakús odpověď, což se té tabule dotýče, ježto*

²²⁶ LAVIČKA / ČERVENKA 2015 (pozn. 221) 78.

²²⁷ SIMONA KOTLÁROVÁ: Páni z Rožmitálu. České Budějovice 2008, 67-68. Srovnej JINDRA / OTTOVÁ 2013, 42, 50, 54.

Doly Zdeňka Lva z Rožmitálu však začaly velmi rychle, po roce 1541, upadat.

²²⁸ LAVIČKA / ČERVENKA 2015 (pozn. 221) 104. Také HOMOLKA / KRÁSA / MENCL / PEŠINA / PETRÁŇ 1985, 207. Archa se dnes nachází v tzv. Rožmberské kapli na zámku v Českém Krumlově. V 19. století byla umístěna v kapli zámečku Červený Dvůr, roku 1949 převezena na zámek v Českém Krumlově. V 80. letech se stala součástí kaple zámku Kratochvíle, v roce 2015 byla vrácena do Českého Krumlova (inv. č. CK 14253).

²²⁹ LAVIČKA / ČERVENKA 2015 (pozn. 221) 101-102. Pozn: AČ VIII, s. 213, č. 278; AČ VII, s. 255, č. 289.

*jest ngruntovní a mně nepřijemna, poněvadž tabule měla býti dávno hotova, že není, a k tomu asi času oznámil kdy bude: i napiš jemu o to potřebně a dostav, že to činiš z mého poručení a že se tomu divím, proč mi smluvě dosti nečiní, a že žádám věděti, kdy konečně ta tabule hotova bude, a to aby bylo brzo a dobře aby udělal, neb proto sem s ním smluvil dílo, aby dobře uděláno; pak jestliže konečné odpovědi nedá a jisté, že mi se má tomu od něho brzo dosti státi, tehdy i to jemu dostav, že bych to chtěl vznésti na knížete JMt pana biskupa i na Pasovské a v tom se také opatřiti, poněvadž smluvě dosti činiem, aby se také od něho k tomu dosti stalo, pokud a kterak jest on se mnú smluvil. A vyprav to psaní k němu, ... co odepíše on řezák, ať jest to purkrabímu Velhartickému dáno; a poruč poslu, ať žádá psané odpovědi.*²³⁰

Z tohoto dopisu vyplývá, že archa „k obrazu sv. Anny do Blatné k oltáři bratrskému“ byla objednána u pasovského řezbáře, pravděpodobně již v roce 1522 nebo dokonce dříve. Poslední doložená zmínka o oltářní arše se týká jejího zaplacení a datuje dnem 18. září 1528.²³¹

Není pochyb o tom, že oním pasovským řezbářem je Mistr IP. Vzhledem k provenienci dalších dochovaných děl tohoto monogramisty, jednoho z nejvýznamnějších řezbářů tzv. podunajské školy, se zdá být pravděpodobné, že se svoji dílnou pracoval po jistý čas právě především pro Zdeňka Lva z Rožmitálu a pravděpodobně po nějakou dobu i v Čechách.²³²

Nepolychromovaný oltář sv. Anny Samotřetí vyplňuje ve střední části výjev světice s Pannou Marií a Ježíškem na lavici, tedy tzv. Gerhaertovského typu. Na vnitřních stranách křídel jsou zobrazeny reliéfy se světicemi sv. Voršilou, sv. Kateřinou, sv. Dorotou a sv. Barborou. Na predele je vyobrazeno Klanění tří králů a po stranách dva dnes prázdní kolčí štíty. Na fotografiích z let 1898 a 1917 je však jasně patrné, že se zde nalézal erb pánů z Rožmitálu.²³³

Na základě výše uvedených skutečností se zdá více než pravděpodobné, že oltářní archa Mistra IP byla objednána Zdeňkem Lvem pro bratrský oltář sv. Anny v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie.

Vzhledem k založení bratrstva sv. Anny Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, nemuselo se jednat o korporaci v přímém zájmu města, ale mohlo se naopak jednat o bratrstvo, které bylo do Blatné vneseno vrchností. Bohužel o členech ani o jakémkoli dalším vztahu obyvatel Blatné ke korporaci není nic známo. Je proto také možné, že členy bratrstva nebyli přímo blatenští, nýbrž příslušníci okolní šlechty či dvořané Zdeňka Lva.²³⁴ Pokud zde existovala výše

²³⁰ LAVIČKA / ČERVENKA 2015 (pozn. 221) 102-104. Pozn: AČ VII, s. 255, č. 289.

²³¹ Ibidem 104.

²³² Jaromír HOMOLKA / Josef KRÁSA / Václav MENCL / Jaroslav PEŠINA / Josef PETRÁŇ: Pozdně gotické umění v Čechách 1471-1526. Praha 1985, 207-209.

²³³ LAVIČKA / ČERVENKA 2015 (pozn. 221) 104. SOkA Třeboň, pracoviště ČK, sbírka fotografií, sign 1.528; foto 23.6.1898, sign 1.623 A, foto 1917, J. Seidel, ČK.

²³⁴ PÁTKOVÁ 2000 (pozn 151) 29.

naznačená souvislost mezi bratrstvem sv. Anny a důlním podnikáním Zdeňka Lva, pak by členy bratrstva mohli být například další podílníci dolů, ve kterých měl své zájmy i Zdeněk Lev, či snad dokonce sami horníci.

5. 5. Závěr

Ani u jednoho z bratrstev sv. Anny se nepodařilo zjistit o jejich činnosti bližší informace.²³⁵

V Českých Budějovicích, kde patřil oltář sv. Anny cechovnímu bratrstvu pekařů, se dochovala odpustková listina z roku 1500 a rovněž jsou k oltáři doloženy testamety obyvatel města i mimo příslušný cech. To může dokládat, že pokud byl cechovní oltář zasvěcen oblíbenému světci či světici, mohl být oblíben i v rámci širšího okruhu obyvatel, než jen u příslušných řemeslníků.

Testamety obyvatel k bratrskému oltáři sv. Anny lze sledovat i v dalších městech a jejich okolí, kde je svatoanenská korporace doložena. Otázkou však zůstává, jak tyto testamety vykládat, neboť mohou vypovídat jak o oblíbě korporace, tak o členství dotyčného odkazujícího. Bohužel ve většině případů toto možné členství nelze doložit konkrétními prameny.

Zároveň lze u všech pravděpodobně náboženských bratrstev sv. Anny, tedy v Horšovském Týně, v Českém Krumlově a v Blatné, sledovat poměrně výraznou účast šlechty i vysoce postavených měšťanů. To by korespondovalo se situací v sousedních německých zemích, kde máme v několika případech doloženou oblibu světice mezi vyšší měšťskou třídou a šlechtou.

Jistou roli při vzniku bratrstev mohly hrát vzájemné vztahy mezi lokalitami (bratrstvo v Horšovském Týně založil horšotýnský arcijáhen a zároveň českobudějovický farář Mikuláš Tuchšmíd z Budějic, vzájemné vztahy jihočeské šlechty atd.), nicméně konkrétní doklady pro tuto hypotézu chybí.

Naopak se nabízí otázka, zda i v tomto případě, stejně jako prokazatelně v severních a severozápadních Čechách, nehrála jistou roli v oblíbě sv. Anny těžba v okolí jmenovaných lokalit.

Rudy drahých kovů byly těženy jak v okolí Českých Budějovic a Českého Krumlova (kde je dochováno horní privilegium Ludvíka Jagellonského se sv. Annou Samotřetí, avšak

²³⁵ Vycházím z již publikovaných pramenů a literatury vztahující se k náboženským korporacím v Čechách ve středověku. Sama jsem z písemných pramenů či jiné primární literatury nečerpala.

větší úcta k této světici mezi horníky zaznamenána není), tak i Zdeněk Lev z Rožmitálu, zakladatel bratrstva sv. Anny v Blatné, se po jistý čas hornictví věnoval. Jediné bratrstvo, kde souvislost s těžbou rud chybí je bratrstvo v Horšovském Týně, kde se však předpokládá jeho založení na základě zázraku.

Nejen v rámci vztahu k hornímu podnikání je jistě zajímavá absence svatoanenských korporací v severních a severozápadních Čechách. Vzhledem k velkému počtu dochovaných uměleckých památek se zobrazením světice není o úctě ke sv. Anně v této oblasti pochyb a nelze vyloučit, že i zde bratrstva sv. Anny existovala, jen se o nich nedochovaly žádné zprávy. Na druhou stranu zde mohla hrát významnou roli blízkost saského Annabergu. Je možné, že kult světice se mohl soustřeďovat do tohoto poutního místa, a to i z české strany Krušných hor. Jistým dokladem této domněnky by mohl být odkaz kadaňského měšťana Paula Tuppawera právě bratrstvu sv. Anny do Annabergu.²³⁶

²³⁶ Petr HLAVÁČEK: Nový Jeruzalém? Příběh františkánského kláštera Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani. Kadaň 2013, 72 (pozn. 45). SOkA Chomutov, AM Kadaň, městská kniha 1465 – 1522, fol R 5r, 1516.

6. Místa zvýšené svatoanenské úcty, uctívané obrazy světice (s přesahem do pozdějších století)

Otázka poutních míst a devočních či jinak uctívaných soch nebo obrazů ve středověku je velmi sporná, neboť prokázat zvýšenou úctu k uměleckému dílu či místu v této době je velmi obtížné. Písemné prameny se o takovýchto dílech či poutních místech zmiňují většinou až z doby barokní. Jistým zdrojem informací mohou být doložené odpustky, které se od 13., ale především v průběhu 14. a 15. století udělovaly jak k relikviím světců, jak k jejich sochám či obrazům.²³⁷

Důvody zvýšené úcty k malířským či sochařským dílům nelze obecně charakterizovat. Barokní prameny hovoří často o zázračných, milostných, dílech, avšak doložit taková díla již ve středověku je více než sporné. Nelze se spoléhat ani na výše zmíněné zprávy o odpustcích, neboť ani ty nezaručují, že byly uděleny právě z těchto důvodů. Příkladem může být odpustková listina, kterou vydal roku 1400 arcibiskup Olbram ze Škvorce (arcibiskupem 1396-† 1402) k Madoně krumlovské, a kterou odůvodnil její krásou, pro kterou je socha u věřících oblíbena.²³⁸

Pro sledování zázračných děl do konce 17. století jsou stěžejní především dvě řady farářských relací z let 1676-1677 a 1700-1701, které obsahují relace římskokatolických farářů o stavu jejich farností, přičemž v tomto případě je nejdůležitější otázka číslo 25, týkající se přímo zázračných obrazů a soch v jejich farnostech.²³⁹

Zde se dovídáme i o dílech středověkého původu, kterým je projevována zvýšená úcta, avšak počátky takové úcty lze většinou zařadit až do 16. nebo 17. století.²⁴⁰ Platí však obecně, že doložit dlouhodobou kontinuitu kultu ke středověkým dílům lze jen zcela výjimečně. Většinou badatelů je v Čechách uznávána dlouhotrvající úcta pouze k Madoně plzeňské, na Moravě k Bohorodičce starobrněnské.²⁴¹

Ve farářských relacích se o sochách sv. Anny, uvedených jako zázračných, hovoří v několika případech. Mnoho z nich se však vztahuje k poutním místům založeným až v době barokní a nemající se středověkým kultem sv. Anny pravděpodobně žádnou spojitost. Některé

²³⁷ Jan HRDINA: Indulgence ad ymagines aneb „odpustkové obrazy a sochy“ v předhusitských Čechách. K funkci obrazu před husitstvím. In: Kateřina HORNÍČKOVÁ, Michal ŠRONĚK (ed.): *In puncto religionis. Konfesionální dimenze předbřehohorské kultury Čech a Moravy*. Praha 2013, 90.

²³⁸ Milena BARTLOVÁ: *Skutečná přítomnost. Středověký obrazy mezi ikonou a virtuální realitou*. Praha 2012, 203.

²³⁹ Relace se nacházejí v Archivu pražského arcibiskupství.

²⁴⁰ BARTLOVÁ 2012 (pozn. 238) 127-128.

²⁴¹ *Ibidem* 127.

z uvedených soch jsou však středověkého původu, a proto jsem se rozhodla je do této kapitoly zařadit. Jsem si nicméně vědoma značného přesahu studie do mladších staletí.

Většina míst, která budu zmiňovat níže, spadá do příhraniční oblasti jihozápadních, západních a severozápadních Čech, tedy od Šumavy po Krušné hory. Tato oblast je v obecné míře co do počtu poutních či jinak uctívaných míst nejbohatší v Čechách a stejně lze tvrdit i v případě svatoanenské úcty. Pro tu byla velmi důležitá také dvě místa na druhé straně zemské hranice. V rámci Krušných hor pravděpodobně nikdo z badatelů nepochybuje o vlivu saského Annabergu, nicméně obdobná situace, i když pravděpodobně ne v takové míře, avšak o téměř 100 let déle, platila také pro bavorské město Kreuzberg.

Kreuzberg, nacházející se na bavorské straně Šumavy, leží zhruba na půli cesty mezi Kašperskými Horami a Horní Planou. Ve městě je dodnes dochována pozdně středověká socha sv. Anny Samotřetí, zároveň se zde nachází kopie gotické sochy, pravděpodobně vzniklé již kolem poloviny 14. století.²⁴² První pramenně doložená pouť se datuje rokem 1429, což činí z tohoto místa jedno z nejstarších středoevropských svatoanenských poutních míst vůbec.²⁴³ Vzhledem ke skutečnosti, že Kreuzberg leží na Zlaté stezce, lze navíc předpokládat, že svatoanenská úcta se z bavorské na českou stranu Šumavy rozšířila poměrně rychle.

6. 1. Uctívané sochy sv. Anny

Tak zvané milostné obrazy a sochy tvoří v katolické církvi specifickou skupinu zobrazení. Skrze tato díla, která většinou stála u zrodu poutních míst, se věřícím dostává od světců určitých milostí, zázraků.

Z míst, která nejsou zapsána ve farářských relacích, ale je možné, že se těšily větší svatoanenské úctě uvedu kostel sv. Barbory u Děbolína u Jindřichova Hradce, kde byly roku 1503 uděleny odpustky na den sv. Kryštofa, sv. Barbory, sv. Anny, sv. Apolény a dalších světců.²⁴⁴ Zároveň se z Děbolína dochovala socha sv. Anny Samotřetí, datovaná před rok 1500, která byla umístěna v návesní kapli Nanebevzetí Panny Marie,²⁴⁵ která je však až barokní. Čistě

²⁴² Jan ROYT: Lidová zbožnost na střední Šumavě. In: Vladimír HORPENIAK (red.): Vlastivědný sborník Muzea Šumavy VI. Sušice 2001, 68.

²⁴³ Ibidem 67.

²⁴⁴ Jiří ČERNÝ: Poutní místa jižních Čech. Milostné obrazy a místa zvláštní zbožnosti. České Budějovice 2006, 212.

Antonín Šorm ŠORM 1936 (pozn 61) 12: Autor uvádí, že u Jindřichova Hradce byly pouti ke sv. Anně již v 16. stol. Neuvádí však přesný název místa. Pravděpodobně se jedná o Děbolín, případně kostel sv. Anny v Dolní Lhotě, zrušený za Josefa II. (viz ČERNÝ 2013 (pozn. 257) 57).

²⁴⁵ VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 81-82, č.k. 23.

hypoteticky by tato socha mohla být původně umístěna v kostele sv. Barbory a uváděné odpustky by se tak mohly k soše jistým způsobem vztahovat.

Antonín Šorm hovoří také o dávných poutích Pražanů k soše sv. Anny do kostela sv. Kiliána u Davle, avšak o tomto místě jako o lokalitě se zvýšenou svatoanenskou úctou jsem nenašla dalších zpráv.²⁴⁶

Farářské relace uvádí celkem devět soch sv. Anny, z toho pět zázračných a z těchto tři s doloženými zázraky.

Již relace z roku 1676 uvádí tři zázračné sochy z filiálního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Seči. Jedná se o sochu Panny Marie na hlavním oltáři a sochy sv. Josefa a sv. Anny na bočních oltářích. Socha sv. Anny se původně prý nacházela v dřevěné hřbitovní kapli, po jejím vyhoření byla přenesena do kostela.²⁴⁷ Zajímavé je, že relace hovoří o poutích na svátky sv. Josefa, na Zvěstování a na Nanebevzetí Panny Marie, o svátku sv. Anny však mlčí. Ke svátostem mělo v době sepsání přistupovat na 400-500 věřících.²⁴⁸

Obě relace se zmiňují o uctívané soše sv. Anny v Sedlci u Karlových Varů. Lidé se k soše scházeli především na svátek svěťce, relace z roku 1700 uvádí, že k soše chodívalo na sedm procesí a ke svatému přijímání přistupovalo na 4000 lidí.²⁴⁹ Dochováno je i poměrně veliké množství zázraků, které roku 1711 publikoval sedlecký farář Kašpar Lorenz v knize Anenské květiny milosrdenství.²⁵⁰ O sedm let dříve, tedy roku 1704 vzniklo v Sedlci také svatoanenské bratrstvo.²⁵¹ Sedlecká socha sv. Anny Samotřetí z doby kolem 1520-1530 je dodnes dochovaná.²⁵² [17]

V Horšovském Týně byla uctívána socha sv. Anny Samotřetí, kterou podle legendy vykopali na poli měšťan Křečka. Na místě nálezů byl později vybudován za přispění vzniklého svatoanenského bratrstva kostel (*viz 5. 2.*). O této soše se zmiňují i obě relace, které sice hovoří v tom smyslu, že o zázracích není autentických dokladů, avšak i přes to je stále u lidí ve veliké

²⁴⁶ ŠORM 1936 (pozn. 61) 12.

²⁴⁷ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 189.

²⁴⁸ Ibidem 189.

Podle Royta (ROYT 2012 (pozn. 251) 15-38) vznikly poutě do kostela v Seči na Plzeňsku v reakci na darování mariánské sochy kostelu Kryštofem Rudlem ze Svárova roku 1696. O poutích však hovoří už relace z roku 1676. Royt udále uvádí, že socha sv. Anny pochází z doby kolem r. 1410, avšak neuvádí, kde se socha dnes nachází, či kde je publikována. Vorlová ji ve svém katalogu svatoanenských sochařských děl bohužel nemá. Osud sochy mi zůstává zatím nejasný.

²⁴⁹ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 190.

²⁵⁰ <http://kostelsedlec.cz/?p=2183> (vyhledáno 10. 4. 2018). Zde také přepis všech Lorenzem publikovaných zázraků.

²⁵¹ Luděk KRČMÁŘ: Nejvýznamnější poutní místa plzeňské diecéze. In: Alena Ouředníková: S důvěrou a nadějí. 20 let plzeňské diecéze. Plzeň 2013, 156.

²⁵² VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 105, č.k. 63.

úctě. Přicházejí k ní po celý rok, zvláště však první neděli po Velikonocích a na svátek světice.²⁵³

Obě relace hovoří také o zázračné soše sv. Anny v kapli světice u Pořejova na Tachovsku. Kapli postavila mezi lety 1660-1663,²⁵⁴ pravděpodobně na místě starší hřbitovní kaple, tehdejší majitelka pořejovského statku Veronika Kateřina ovdovělá Bryslová a znovu provdána jako Alsterová z Astfeldu jako díky za zázračné uzdravení z těžké nemoci. Podle legendy sv. Anna v Pořejově uzdravovala slepé, hluché, mrzáky a zejména děti.²⁵⁵ Farář v relacích nicméně dodává, že není zřejmé, od kdy je tato socha za zázračnou považována.²⁵⁶ Zázraky jsou však doloženy díky drobnému tisku z roku 1725.²⁵⁷

Bohužel o soše sv. Anny z Pořejova se mi nepodařilo dohledat žádné informace, neuvádí ji ani Hana Vorlová v katalogu své diplomové práce. Pravděpodobně socha nepřežila zrušení kostela Josefem II. roku 1786, vysídlení obce po II. světové válce či její zánik v 50. letech.

Relace se také zmiňují o větší úctě k sochám Madony a sv. Anny Samotřetí ve Velvarech, avšak literatura sledující poutní místa v Čechách o tomto místě mlčí.²⁵⁸

Relace z roku 1700 uvádí sochu sv. Anny „z doby sv. Prokopa“ v kostele světice v Kraselově u Strakoníc.²⁵⁹ Socha se však do kostela, který nechal vystavět mezi lety 1680-1682 pomocný biskup a probošt u sv. Víta v Praze Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi (1638-1710), dostala pravděpodobně až druhotně. Údajně pocházela z vlastnictví rodiny Talmberků a roku 1669 byla umístěna do pražského kostela sv. Apolináře, což prý dosvědčuje úctu k této soše, a potvrzuje skutečnost, že ji Dlouhoveský získal pro nově založené poutní místo v Kraselově.²⁶⁰ Podle relace přicházeli lidé k soše především na svátek světice, ale též na mariánské svátky a na den sv. Josefa. Uvádí je uvedeno sedm procesí,²⁶¹ která přicházela nejen z blízkých Strakoníc nebo Volyně, ale též ze zhruba třicet kilometrů vzdáleného Husince.²⁶²

²⁵³ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 188.

²⁵⁴ Jan ROYT: Posvátní místa a milostné obrazy a sochy v západních Čechách a na Šumavě. In: Michaela OTTOVÁ (ed.): Divotvůrkyně Přeštická. 300 let obrazu a poutí. České Budějovice 2012, 34.

²⁵⁵ Miroslav VETRÁK: Kostel sv. Anny u Pořejova. In: Sborník muzea Českého lesa v Tachově 32. Domažlice 2011, 38, pozn. 42.

²⁵⁶ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 189.

²⁵⁷ Luděk KRČMÁŘ: Poutní místa a místa zvláštní zbožnosti na Tachovsku. Klatovy 2015, 49.

²⁵⁸ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 191.

²⁵⁹ Ibidem 187.

²⁶⁰ Jiří ČERNÝ: Poutní místa českobudějovické diecéze: milostné obrazy, sochy a místa zvláštní zbožnosti. Pelhřimov 2013, 139.

²⁶¹ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 187.

²⁶² ČERNÝ 2013 (pozn. 257) 141.

Uctívaná socha sv. Anny Samotřetí, datovaná mezi lety 1510-1520, je bohužel od počátku 90. let nezvěstná. Byla zhotovena pravděpodobně ze dřeva, polychromovaná a zlacená. Z hlediska ikonografického se s největší pravděpodobností jednalo o stojící atributivní typ.²⁶³

Jako na mnoha dalších místech, i zde bylo poutní místo spojeno s léčivým pramenem, který pomáhal převedším při revmatismu a na dnu, a u kterého byly roku 1761 zřízeny lázně.²⁶⁴

I soše sv. Anny z Božího Daru hovoří relace z roku 1700 jako o uctívané. Lidé se podle výpovědi faráře scházeli k této prastaré soše již dávno před německou reformací.²⁶⁵ Pokud je mi však známo, chybí o účtě k božidarské sv. Anně jakékoli další zprávy, o případných poutích se mi nepodařilo dohledat nic konkrétnějšího a nedochovala se bohužel ani socha samotná.

Ve farářské relaci z roku 1700 se uvádí též socha sv. Anny z Fefrů (Libínského Sedla), která je sice prastará, ale zázraky neproslavená. Sochu prý dle faráře „kdesi obstaral“ místní pán a umístil ji do zámecké kaple, přičemž první neděli po svatoanenském svátku bývala socha přenášena do farního kostela k veřejné účtě. Lidé se k soše měli v době napsání relace scházet v poměrně velkém počtu, ale procesí se nechodila, ačkoli byly svého času udělovány odpustky.²⁶⁶

Socha sv. Anny Samotřetí z Fefrů je dodnes dochována. Pochází z doby kolem roku 1500, za místo jejího vzniku se uvádí buď jižní Čechy, Horní Rakousko či Dolní Bavorsko.²⁶⁷ Ve většině literatury je publikována s postavami Jakuba Většího a Jana Křtitele po stranách, je však možné, že se jedná o postavy Zachariáše, Jáchyma nebo dalšího z mužských příbuzných Krista, čímž by byla ikonografie změněna na Příbuzenstvo Kristovo.²⁶⁸

Poslední svatoanenskou sochou, o které se farářské relace zmiňují je socha sv. Anny z Plané u Mariánských Lázní. Tomuto místu jsem se z uvedených důvodů rozhodla věnovat samostatnou následující podkapitolu. **(6. 2.)**

Těsně před polovinou 16. století, mezi lety 1546-1548, byl postaven nákladem Jindřicha ze Švamberka kostel sv. Anny v Oslově nedaleko Písku. Poutě se k tomuto kostelu však konaly až od 18. století.²⁶⁹

²⁶³ VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 86-87, č.k. 31.

²⁶⁴ ČERNÝ 2013 (pozn. 257) 141.

²⁶⁵ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 190.

²⁶⁶ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 191.

Kamila HABÁNKOVÁ / Jana KOUTNÁ: Církevní památky Prachaticka. Prachatice 2001, nepag: Ačkoli byl kostel postaven pravděpodobně v druhé polovině 14. století, sv. Anně měl být zasvěcen až roku 1513.

²⁶⁷ Petr JINDRA / Michaela OTTOVÁ: Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách. Plzeň 2013, 329, č.k. 72.

Srovnej Martin GAŽI (ed): Rožmberkové: stručný průvodce výstavou. České Budějovice 2011, 61.

²⁶⁸ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 329. Okresní muzeum v Prachaticích, inv.č. I-1456.

²⁶⁹ ČERNÝ 2013 (pozn. 257) 156.

6. 2. Planá u Mariánských Lázní jako „vzorový příklad“ vývoje svatoanenského poutního místa

Místem se zvýšenou úctou ke sv. Anně patrně již ve středověku byla Planá u Mariánských Lázní. Ačkoli se mi dohledání konkrétních pramenů podařilo jen v omezené míře, rozhodla jsem se i přes to věnovat tomuto místu samostatnou podkapitolu, neboť se domnívám, že může dobře ilustrovat lokální vývoj úcty ke sv. Anně v rámci několika staletí.

Na místě dnešního barokního kostela sv. Anny stávala původně dřevěná kaple, na počátku 16. století přestavěna na pozdně středověký kostel. Podle pověsti byla kaple (někdy se uvádí, že šlo již o kostel) založena v souvislosti s pokřtěním čtrnácti českých velmožů v Řezně roku 846, mezi kterými byl i Bohuš z Plané, tehdejší majitel města a okolí. Jednoho dne, když šel se svoji družinou na lov, se strhla prý veliká bouře. Lovci narazili na dřevěnou chýši, ve které se ukryli. Najednou uhořel do chýše blesk a všechny omráčil. Když se Bohuš s lovci probral, vzpomněl si na sv. Annu a z vděčnosti za záchranu života nechal na místě chýše postavit kapli k její cti. Údajně pak požádal řezenského biskupa o mnicha, který by si u kaple postavil poustevnu.²⁷⁰

Ačkoli je příběh pověstí, pravdou je, že poustevna se v okolí kostela sv. Anny nacházela, nicméně kdy do Plané první poustevník přišel, není známo. Někteří autoři uvádí, že se tak stalo snad již v 10. století, a že poustevníci přišli z kláštera ve Waldsassenu,²⁷¹ neboť právě tento německý klášter měl nad kostely v Plané patronátní právo.²⁷²

Zda se opravdu již v 10. století v Plané kaple sv. Anny nacházela, není možné doložit a badatelé se rozcházejí i v datování první písemné zmínky o kapli. Luděk Krčmář uvádí, že její existence i s poustevnou je potvrzena již na listině z roku 1275.²⁷³ Zdeněk Procházka naopak píše, že první doložená zmínka o kapli pochází až z roku 1515, ve které se hovoří o obnově již stávající svatyně.²⁷⁴ Z této doby pravděpodobně pochází dodnes zachovaná socha sv. Anny Samotřetí, zmiňovaná ve farářských relacích jako zázračná.

Za luteránů byl kostel roku 1571 uzavřen a sousoší sv. Anny Samotřetí „vyhozeno na hromadu“. Legenda praví, že si jej chtěl jeden vyškovský sedlák odvést domů, avšak ani čtyři

²⁷⁰ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46.

²⁷¹ Ibidem 46. Také Petr ROŽMBERSKÝ / Luděk KRČMÁŘ: Poustevníci, poustevna a pouště v Plzeňském kraji. Domažlice 2014, 94. V blízkosti kostela se dodnes nachází barokní poustevna.

²⁷² Karel POSPÍŠIL: Poutní místo svatá Anna u Plané. Domažlice 1993, 2. Autor jako zdroj informace uvádí adresář z roku 1926.

²⁷³ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46.

Pravděpodobně se jedná o listinu pražského biskupa Jana z 16. března 1275 (M. E. I2 n. 300 - Monumenta egrana?). Zprávu jsem neověřovala. Za informaci děkuji PhDr. Markétě Novotné ze SOKA Tachov.

²⁷⁴ Zdeněk PROCHÁZKA: Plánsko a Tachovsko. Historicko-turistický průvodce (č. 17). Domažlice 2002, 112.

Dne 16. července 1515 byl obnovený kostel vysvěcen tehdejším olomouckým arcibiskupem. Viz. Archiv český XV., 109, 111, 113, viz str. 69.

koně nemohli sošku uvést. Nakonec se vše podařilo, ale sedlák měl od té doby smůlu a neštěstí. Když měl přijít i o dům, napadlo jej sošku vrátit. Cesta šla najednou bez námahy a dřívější štěstí se na něj opět usmálo.²⁷⁵

Další obnova svatoanenského kostela proběhla za Šliků, na které panství přešlo roku 1530 od rodu Žeberků.²⁷⁶ Jindřich Šlik (1580-1650) dal podnět jak k přestavbě chrámu, tak k založení bratrstva sv. Anny. Nový kostel byl vysvěcen roku 1645. Roku 1721 však vyhořel po zásahu bleskem a dnešní podoba kostela tak pochází až z přestavby po tomto datu.²⁷⁷

Důležité je nicméně, že na prosbu hraběte Šlika bylo 8. září 1645 papežem Innocencem X. zřízeno při kostele bratrstvo sv. Anny, zavedené 8. prosince téhož roku. K dokončení stavby kostela a založení bratrstva sv. Anny dal Jindřich Šlik vyhotovit rytinu, zpodobňující Planou s novým chrámem, nad nímž stojí na oblaku Sv. Anna s Pannou Marií a Kristem. O objednavateli nás informuje znak rodu Šliků a Salm-Neuburgů, rodu manželky Jindřicha Šlika.²⁷⁸ **[18]** Vzhledem k oblibě poutního místa mělo v dobách největší úcty i stovky členů, přesto však bylo roku 1784 na příkaz císaře Josefa II. zrušeno. Kostel byl ušetřen.²⁷⁹

Dle některých informací putovali k poutnímu místu již ve 13. a 14. století havíři ve svátečních krojích z různých dolů v okolí. Ke sv. Anně měli přicházet také měšťané, řemeslníci nebo rolníci.²⁸⁰ První pramenně doložené konání poutě do Plané je však datováno až rokem 1507.²⁸¹

Těžba na mariánskolázeňském zlomu probíhala patrně odedávna, zajímavá je skutečnost, že první doložená zmínka o kutacích pracích pochází z roku 1482 a týká se vsi Kříženeč, vzdálené přibližně 4 kilometry od Plané.²⁸² Ze 16. století, které jako jinde v Čechách přineslo období největšího rozmachu hornictví i do revíru mariánskolázeňského, je doložena žíla sv. Anny u Pavlovic, asi 10 kilometrů od Plané.²⁸³

²⁷⁵ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46. Příběh je vymalován na stěně chrámové lodi (Wenzl Schmidt, koelm 1730). Zde mj. také vyjev jak horníci zachraňují roku 1696 z požářiště milostnou sochu sv. Anny Samotřetí.

²⁷⁶ PROCHÁZKA 2002 (pozn. 274) 83.

²⁷⁷ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46.

²⁷⁸ PROCHÁZKA 2002 (pozn. 274) 112.

²⁷⁹ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 47: Hrabě Šlik se stal slavnostně prvním členem bratrstva. R. 1740 zde ke sv. přijímání přistoupilo 4200 věřících a jednalo se o největší pouť v dějinách místa.

Také PROCHÁZKA 2002 (pozn. 274) 112.

²⁸⁰ POSPÍŠIL 1993 (pozn. 272) 2-3.

²⁸¹ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 2015, 46. Také ROŽMBERSKÝ / KRČMÁŘ 2014, 94.

Autoři odkazují s největší pravděpodobností na zmínku ke dni 11. 3. 1507 z Quellen bei Schmidt Georg, Burgen Westböhmens I., 43-44. Za informaci děkuji PhDr. Markétě Novotné ze SOKA Tachov.

²⁸² Jan KOŘAN: Sláva a pád starého českého rudného hornictví. Příbram 1988, 136. V okolí Plané se nacházely stříbrné a olovené doly.

²⁸³ KOŘAN 1988 (pozn. 282) 137.

V plánské mincovně se také mezi lety 1634-1663 razily šlikovským mince se sv. Annou Samotřetí.²⁸⁴ [19]

Zdá se tedy, že kult sv. Anny byl v Plané a blízkém okolí silně zakořeněn již od dob vrcholného středověku. Tato úcta pravděpodobně pokračovala nepřetržitě až do konce 17. století, ze kdy se dochovaly nejméně dva písemné prameny, které tuto úctu dosvědčují.

Prvním pramenem je kniha Christiana Augusta Pfalze, kazatele v katedrále sv. Víta, z roku 1673, který uvádí, že kostel sv. Anny u Plané existuje již 700 let. Za husitských válek byl prý kostel vypleněn a mnoho stříbrných a pozlacených soch bylo vyloupeno, stejně jako kostelní náčiní k bohoslužbám. Pro sledování úcty ke sv. Anně jsou v knize nejdůležitější uvedené zázraky, které se na přímluvu světice udály. V knize se také nachází rytina ze 16. století zobrazující poutní procesí ke kostelu.²⁸⁵

Ačkoli Pfalzova kniha postrádá historický základ a je typickou ukázkou barokní topografie, je z ní zřejmá místní dávná úcta ke sv. Anně.

Ve farářských relacích z roku 1676 je uváděna socha sv. Anny jako velmi uctívaná a obdarovávaná, neboť prý proslula mnoha zázraky.²⁸⁶ Jsou zde také popsána poutní procesí z Plzně, Tachova a jiných měst, která se konala každoročně poslední neděli před svátkem sv. Anny.²⁸⁷

Již v 16. století je u kaple sv. Anny v Plané zaznamenán pramen s léčivou vodou, uváděn již v této době jako svatý. O studánce později hovoří také Pfalz a uvádí, že poutníci její vodu buď přímo pili nebo si jí potírali nemocné končetiny. V plánské kronice je zaznamenáno mezi lety 1601-1735 sedm uzdravení slepoty, pět vyléčení bolavých kloubů a další zázraky.²⁸⁸
(více o svatoanenských studánkách 6. 4.)

Socha sv. Anny z Plané pochází pravděpodobně z doby kolem roku 1515, kdy probíhala jedna z přestaveb kaple.²⁸⁹ Jedná se o poměrně netypický příklad, kdy jsou obě ženské postavy zobrazeny jako stojící dospělé ženy, samostatně stojící sochy, předávající si malého Ježíška.²⁹⁰

[20]

²⁸⁴ PROCHÁZKA 2002 (pozn. 274)112.

Více http://www.muplana.cz/muplana_soubory/hornicke_muzeum/slikovska_mincovna.htm.

²⁸⁵ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46.

Také POSPÍŠIL 1993, 2. Kniha by měla být uložena v Plánském farním úřadě.

²⁸⁶ RYNEŠ 1967 (pozn. 196) 189.

²⁸⁷ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 47.

Ibidem: Roku 1680 proběhl neúspěšný pokus vybudovat u kostela servitský klášter.

²⁸⁸ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46-8.

²⁸⁹ UPČ 66. Srovnej Vorlová (VORLOVÁ 2002)

²⁹⁰ Socha je připisována okruhu Mistra Týneckého Zvěstování. Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 103-104, č.k. 61. Autorka sochu datuje mezi roky 1520-1530.

Z Plané se chovalo také malířské vyobrazení světice, konkrétně sv. Anna Samotřetí na křídle nedochované oltářní archy, datované kolem roku 1490. [I. 6.] Zajímavé je, že i zde se setkáváme s méně obvyklou kompozicí stojící sv. Anny i Panny Marie, předávajících si Krista. V případě oltářního křídla i dochované sochy se tak jedná o stejný kompoziční typ. Pro malířského díla lze předpokládat grafickou předlohu, která byla vzorem i pro oltářní křídlo ze Srbsice. Hovořit o ovlivnění kompozice pozdější sochy sv. Annou Samotřetí z oltářního křídla pravděpodobně není možné, ji nicméně velmi zajímavé, že se tento méně tradiční typ sv. Anny Samotřetí objevuje v Plané ve dvou případech.

V Uměleckých památkách Čech je v kapli uvedena ještě druhá socha sv. Anny Samotřetí, umístěná při kruchtě a datovaná do druhé poloviny 16. století.²⁹¹

6. 3. Místa úcty vzniklá na základě zázraku

Stejně jako místa úcty jiných světců, i některé kaple či kostely sv. Anny vznikly dle legend a pověstí na místech zázraků. Kromě výše zmíněného Pořejova nebo Kraselova patří k takovým místům i Horšovský Týn a Kašperské Hory, které jsou pravděpodobně nejznámějšími svatoanenskými místy s takovýmto legendickým založením.

V Kašperských Horách údajně našli horníci zlatou žílu díky hroudě zlata v puklině stromu. Na místě poté postavili hřbitovní kapli zasvěcenou sv. Anně, ve které byla umístěna socha světice z doby kolem roku 1500 (v roce 1990 odcizena, viz 7. 4.).²⁹² Ačkoli farářské relace se o soše jako zázračné nezmiňují, ze stejné doby, z let 1698-1701, pocházejí akta Examen Rosinae Czisskianae iurato audita. Zde se dozvídáme o zázraku, který se týkal zázračného uzdravení Jany Terezie Čížkové z Kašperských Hor. Konvolut obsahuje vedle výsledků uzdravené dívky také svědectví její matky Rosiny Čížkové o zázračném vidění a následném uzdravení dcery, střízlivé svědectví otce dívky Václava Františka Čížka a svědectví několika kašperskohorských občanů.²⁹³ Nicméně ani po tomto zázraku není k soše doložena větší úcta a předpoklad, že by socha mohla být již ve středověku nadána větší úctou je nepravděpodobná.

²⁹¹ UPČ 67. Socha byla pravděpodobně umístěna původně ve výklenku štítu průčelí.

²⁹² JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 174.

²⁹³ Jan ROYT: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století, Praha 1999, 63. SÚA, fond APA inv.č. 4015, D 137/2, kart. 2635

6. 4. Svatoanenské studánky a prameny

Velmi často se také setkáváme se spojením sv. Anny a léčivého pramene. Stejně jako v předchozích případech, i zde se dochovalo nejvíce pramenů z dob 17. století a mladších, nicméně existují i zprávy starší. Voda ze svatoanenských studánek a pramenů nejčastěji léčila bolavé oči, někdy dokonce slepotu, dnu nebo revma.

Studánky či léčivé prameny jsou spojeny s výše zmíněným Kraselovem, Planou nebo Horšovským Týnem, kde se měl léčivý pramen objevit brzy po zázraku a tedy pravděpodobně někdy v první polovině 16. století.

V Hojně Vodě je jako léčivý doložen pramen k roku 1564 a ještě v 16. století máme zprávu o vybudování lázní a kaple sv. Anny na náklad Viléma z Rožmberka (1535-1592). Prameny hovoří také o svatoanenském bratrstvu, kdy však fungovalo, není jasné.²⁹⁴

Z pozdějších let uvedu jen stručně svatoanenské prameny u Horažďovic, u Sudějova u Uhlířských Janovic, v Pacově, Herálci, Radeníně, Skutči nebo Strančicích.

6. 5. Hřbitovní a špitální kaple sv. Anny, zvony a umíráčky

Stejně jako voda ze svatoanenských studánek a pramenů léčila oční nemoci, dnu nebo revmatismus, pomáhala sv. Anna při mnoha dalších onemocněních a v mnoha těžkých chvílích. Byla patronkou šťastného porodu, ochránkyní při padoucnici, zimnici, šílenosti, chránila před morem, cholerou nebo ohněm. Proto jí bylo zasvěceno mnoho špitálních kaplí. Jako patronce dobré smrti jí byly zasvěcovány také hřbitovní kaple a kostely, případně umíráčky a další zvony.

Patrně nejznámější hřbitovní kaplí sv. Anny je kaple v Kašperských Horách, nicméně hřbitovní kaplí byl pravděpodobně na svém počátku i kostel sv. Anny v Pořejově.²⁹⁵ Antonín Šorm uvádí dále svatoanenské hřbitovní kaple v Telči, Jihlavě, Krupce či Kadani. Hřbitovní byla také kaple sv. Anny ve Vyšším Brodě, která snad již v průběhu 14. a 15. století obdržela četné odpustky.²⁹⁶ Socha sv. Anny v Seči měla prý pocházet původně ze hřbitovní kaple a není proto vyloučeno, že i tato kaple byla zasvěcena sv. Anně.

Špitální kostely uvádí Antonín Šorm v Hradci Královém, který je doložen snad již k roku 1344, dále kostel v Polné, založený se špitálem roku 1447, a zaniklou kaplí v Dačicích.²⁹⁷ Z doby kolem roku 1500 je doložen také špitální kostel sv. Anny v Horním Slavkově.²⁹⁸

²⁹⁴ KRČMÁŘ 2013 (pozn 248) 68. Kostel zbořen r. 1963.

²⁹⁵ VETRÁK 2011 (pozn. 252) 38.

²⁹⁶ ČERNÝ 2013 (pozn. 257) 239.

²⁹⁷ ŠORM 1936 (pozn 61) 45

²⁹⁸ Vladimír PROKOP / Lukáš SMOLA: Sokolovsko. Umění, památky a umělci do roku 1945. Sokolov 2014, 122.

Ze zvonů jmenuje Šorm umíráček ve Dvoře Královém,²⁹⁹ zvon sv. Anny je doložen také v Jedlce. Zde vznikl spolu s dalšími dvěma pravděpodobně roku 1460, kdy byl kostel přestavován. Bohužel během první světové války byly dva zvony roztavené, jedním z nich i svatoanenský. Víme nicméně, že na zvonu byl reliéf s nápisem: „*O, Svatá Anno, ty shovívavá babičko Boží, ty, která jsi známa svou laskavostí po celém světě, prosíme Tě, při Marii, tvé dceři, buďte našimi přímluvkyněmi u našeho Pána, aby tento slabý zvuk zvonu odháněl blesky, hrom a zápach zlého povětří.*“³⁰⁰

6. 6. Poustevníci při kaplích a kostelech sv. Anny

Velmi často se setkáváme se zprávou, že při kostele sv. Anny byla poustevna. Ve středověku je poustevna doložena jen v jednom případě, totiž v Plané k roku 1275.³⁰¹ V Oslově na Písecku je poustevník doložen k roku 1564.³⁰² Poustevny byly také v Hojně Vodě a Pořejově, nicméně s největší pravděpodobností vznikly až později.³⁰³

6. 7. Závěr

Ačkoli se v některých pramenech setkáváme s označením sochy sv. Anny Samotřetí jako zázračným obrazem, pravděpodobně nemůžeme tyto zprávy chápat v pravém slova smyslu, tedy tak, jak chápeme pojem zázračný obraz v souvislosti s vyobrazením Krista nebo Panny Marie.

Spojit doložené zprávy o odpustcích či zázracích ze 14. a 15. století s dochovanými díly není ve většině případů spolehlivě možné a doložených zázraků z doby do 16. století je oproti době následující jen velmi nepatrný počet. Naopak z doby barokní se dochovalo velké množství zpráv o projevu vyšší moci, ať již skrze umělecké dílo či místo. Otázkou však zůstává, zda se jednalo o nově vzniklou úctu, že přetrvávající ze starších století.

Soch sv. Anny, ke kterým jsou v 17. století doloženy zázraky, a které jsou středověkého původu, se mi podařily dohledat čtyři. Jedná se o sochy z Kašperských Hor, Plané u Mariánských Lázní, Sedlce u Karlových Varů a Pořejova. O poslední jmenované jsem však jen velmi těžko dohledávala jakékoli informace, je nicméně pravděpodobné, že se jednalo o sochu

²⁹⁹ ŠORM 1936 (pozn. 61) 30

³⁰⁰ Za informace a přepis nápisu na zvonu děkuji panu Jaroslavu Dostálovi.

³⁰¹ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 46 (listina viz pozn. 254).

³⁰² ČERNÝ 2013 (pozn. 257) 156.

³⁰³ KRČMÁŘ 2015 (pozn. 254) 2015

vytvořenou do roku 1550. Další dvě sochy, ze Seče a Horšovského Týna, byly prý uctívány jako zázračné, zázraky však nejsou doloženy.

Zvýšená úcta je také doložena k dalším nejméně čtyřem svatoanenským sochám, konkrétně k soše z Velvar, Kraselova, Božího Daru a Fefrů (Libínského Sedla). Je nicméně důležité uvést, že naprostá většina informací pochází z farářských relací z let 1676 a 1700, a z těchto či dokonce mladších dob pocházejí i zprávy o zázracích

Jak bylo řečeno na začátku kapitoly, otázka zázračných či uctívaných soch ve středověku je velmi sporná. Netroufám si proto hodnotit ani nijak výrazněji posuzovat doložené informace z farářských relací, ze kterých jsem vycházela. Rozhodla jsem se však krátce zde představit jednotlivé lokality, ve kterých se s jistotou či největší pravděpodobností nacházely středověké svatoanenské sochy. Jsem si nicméně vědoma, že se jedná jen o výčet míst, nadto sledující spíše jakýsi barokní život středověkých děl, nežli přímo středověkou úctu.

7. Kult sv. Anny v hornických oblastech

V českém prostředí je sv. Anna vnímána pravděpodobně nejvíce jako patronka horníků. Pravdou zůstává, že se v oblastech spojených s těžbou hornin ve středověku dochovalo velké množství uměleckých děl s námětem sv. Anny, nicméně, jak jsem se snažila poukázat v úvodní kapitole, není spojení sv. Anny s horníky v okolních zemích tak pevné, jak by se mohlo zdát.

Sv. Anna byla především ochránkyní rodiny, patronkou šťastného manželství, matek a celkově rodinné prosperity, díky čemuž se stala patronkou nebezpečných povolání. V přímořských oblastech Severního či Baltského moře se setkáváme se sv. Annou jako patronkou námořníků,³⁰⁴ ve vnitrozemí německy mluvících zemí byla oblíbenou světicí obchodníků a městské střední třídy, které zajišťovala blahobyt.

V báňských oblastech v Čechách lze sledovat specifickou ikonografii světců, kteří poskytovali ochranu při nebezpečném hornickém povolání, nebo kteří svými atributy či příběhy připomínali těžbu. Takovým příkladem může být, vedle hlavní hornické patronky sv. Barbory, která se před hněvem svého otce ukryla ve skále, například sv. Mikuláš, jehož atributem jsou tři hroudy zlata.

Hornická úcta ke sv. Anně bývá spojována s podobenstvím o pokladu ukrytém v poli podle Matoušova evangelia (Mt 13, 44). Pravděpodobnější se mi však jeví spojení sv. Anny s horníky skrze její schopnost ochraňovat rodinu. Zdá se navíc, že svatoanenský kult se na přelomu 15. a 16. století rozšířil do Čech z oblastí sousedících s německými zeměmi (Bavorsko, Sasko), kde byl kult sv. Anny rozvinutý, jak již bylo poukázáno výše, nejen ve vztahu k horníkům.

V následujících podkapitolách bych chtěla představit jednotlivé oblasti těžby v Čechách a pokusit se v jejich rámci sledovat kult sv. Anny.

7. 1. Střední Čechy

Ve středních Čechách bylo nejvýznamnější naleziště zlata v okolí Jílového, stříbro se těžilo v na Příbramsku nebo v okolí Stříbrné Skalice.³⁰⁵ Specifické postavení mělo královské horní město Kutná Hora.

Ačkoli byla stříbrná ložiska v okolí Kutné Hory známa pravděpodobně již od 10. století, rozvoj těžby nastal až o tři sta let později. V té době byla ve Vlašském dvoře zbudována nová královská mincovna, kam byly soustředěny všechny dosavadní městské mincovny. Razily se zde české groše, které roku 1547 vystřídaly tolary. V důsledku masivního rozvoje těžby na přelomu 13. a 14. století bylo pro Kutnou Horu vydáno královské horní právo, které se stalo vzorem i pro další horní práva v Čechách, a které bylo poprvé nahrazeno právem annaberským v Jáchymově roku 1518.³⁰⁶

³⁰⁴ NIXON 1997 (pozn. 13) 38.

³⁰⁵ KOŘAN 1988 (pozn. 282) 83.

³⁰⁶ František ORASKÝ: Tisíc let kutnohorského dolování a mincování. Kolín 1985, 21-27.

Díky těžbě stříbra a ražbě mincí se z Kutné Hory stalo v období středověku jedno z nejvýznamnějších českých měst, avšak kult sv. Anny zde pravděpodobně příliš rozvinut nebyl. Oltářní archa se sv. Annou Samotřetí z kostela Panny Marie Na Náměti je jedinou dochovanou památkou s vyobrazením světice, pochází však až z druhého desetiletí 16. století [I. 14.]. Z 18. století pochází zpráva o šachtě sv. Anny na Kutnohorsku, o jejím stáří se však nezmiňuje.³⁰⁷

Prvním písemným dokladem o těžbě a zpracování rud na Příbramsku je listina z roku 1311.³⁰⁸ V Březových horách však byly stříbrné žíly nalezeny pravděpodobně již na přelomu 13. a 14. století.³⁰⁹ K roku 1551 je zde doložen důl či šachta sv. Anny.³¹⁰ Na jih od Příbrami se nalézá město Březnice, ve kterém se dodnes nachází socha sv. Anny Samotřetí z počátku 16. století.

Velmi významnou důlní oblastí bylo Jílové se zlatonosnými doly. Ačkoli se zde těžilo pravděpodobně od nepaměti, první písemná zmínka pochází z kroniky Františka Pražského z první poloviny 14. století. Zde se uvádí, že rýžování zlata bylo v Jílovém již na počátku 13. století hojné a značně výnosné.³¹¹ Největší rozkvět zažila oblast v druhé polovině 13. a na počátku 14. století. Na základě dokladů někteří badatelé dokonce uvádějí, že mezi lety 1350-1375 bylo v Jílovém nejbohatší naleziště zlata v tehdejší Evropě. Význam potvrzuje povýšení Karlem IV. na královské horní město roku 1365.³¹²

S husitskými válkami však přišel konec rozkvětu. Jílové bylo roku 1422 dobyt Janem Žižkou a zničeno i s okolními doly, které byly zatopeny vodou. I přes občasnou snahu se doly v pozdějších letech již nepodařilo obnovit.³¹³

Dalšími zlatonosnými oblastmi bylo okolí Štěchovic, Libčic, Bělic, Kasejovic a významná bylo také lokalita Krásnohorska.³¹⁴ Koncem 13. století však již byla většina rýžovišť vyčerpána a zlato bylo dále získáváno hlubinnou těžbou, v okolí Prahy vedle Jílového také v okolí Jemnice, na Jesenicku nebo Nového Knínu.³¹⁵ Právě z knínského důlního okrsku je

³⁰⁷ KOŘAN 1988 (pozn. 282) 86.

³⁰⁸ Koloman IVÁNYI: Hornictví na Březových Horách a hornický patron sv. Prokop. Příbram 1998, 5.

³⁰⁹ Jiří MAJER: Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004, 47.

³¹⁰ Karel VALTA: Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku, Příbram 1936, 17.

KOLOMAN 1998 (pozn. 315) 7: Autor uvádí jediný známý Anenský důl v této oblasti, zahloubený roku 1789.

³¹¹ Jiří SCHENK: Jílovské zlatodoly a jejich důlní mapy. In: Jiří MAJER (red.): Z dějin hornictví, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 33. Praha 1968, 105.

³¹² SCHENK 1968 (pozn. 318) 105. Podle archeologů zde dolování začalo v 9. stol.

³¹³ Ibidem 106.

³¹⁴ Jan KOŘAN: Přehledné dějiny československého hornictví. Praha 1955, 84.

³¹⁵ MAJER 2004 (pozn. 310) 50-52.

doložen důl sv. Anny, připomínán roku 1539. Stejně jako ve většině lokalit v Čechách bylo i v okolí Prahy vrcholné období těžby zlata ve 14. století.³¹⁶

Patrocinium sv. Anny je ve středních Čechách doloženo například zámeckou kaplí ve Smečně, svěcenou již roku 1460. Avšak pokud je mi známo, Bořita z Martinic, který zámek po polovině 15. století přestavoval, s nerostným bohatstvím nepodnikal. Zsvěcení kaple tak může souviset s jeho manželkou Annou z Kunvaldu, jejíž erb je spolu s manžellovým umístěn na svornících kaple.³¹⁷

7. 2. Východní a jihovýchodní Čechy

Stříbrnosné žíly byly objeveny po polovině 30. let 13. století na Vysočině, v okolí dnešní Jihlavy a poté Havlíčkova Brodu. V přímém důsledku těžby zde vznikla města Pelhřimov a Humpolec.

Naleziště železa byla ve 14. století objevena v Železných horách, později také ve Žďáru nad Sázavou, odkud se dochovala socha sv. Anny Samotřetí.³¹⁸

Jihlava, položená na česko-moravské zemské hranici, patřila již ve 14. století k nejvýznamnějším hornickým městům.

Významnou lokalitou regionu bylo okolí Havlíčkova Brodu. Socha sv. Anny Samotřetí se dochovala například z Dlouhé Vsi, o které máme první zprávy z roku 1256 v souvislosti s kolonizací kraje řádem německých rytířů a rozvojem těžby stříbrné rudy. Samotná socha, umístěná v kapli sv. Anny, se však datuje až kolem roku 1500. Dalším dochovaným dílem je např. sv. Anny Samotřetí z České Bělé u Havlíčkova Brodu.³¹⁹

O důlních dílech z této oblasti nejsou konkrétnější zprávy a umělecký fond se zachoval jen torzálně. Vyjma dvou výše zmíněných soch sv. Anny Samotřetí se v jihovýchodních Čechách dochovaly jen socha z Nového Města nad Metují-Krčína a sv. Anna Samotřetí z kláštera premonstrátek v Nové Říši.³²⁰ O spojení tohoto díla s kultem sv. Anny jako patronky horníků se však, vzhledem k objednavce ženským klášterem, s největší pravděpodobností nejedná.

³¹⁶ KOŘAN 1988 (pozn. 282) 151, 38.

³¹⁷ V kapli se dodnes nachází trojdílná křídlová archa z doby kolem let 1520-1530 s reliéfem sv. Anny Samotřetí uprostřed. Viz VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 102, č.k. 91.

³¹⁸ Ivo HLOBIL / Milan DOSPĚL (eds.): Gotické a rané renesanční umění ve východních Čechách 1200-1550. Příspěvky z vědecké konference. Hradec Králové 2014, 118. Socha sv. Anny Samotřetí ze Žďáru nad Sázavou: poč. 16. stol., odcizena 25. 5. 1991. Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5), 135, č.k. 113.

³¹⁹ HLOBIL / DOSPĚL 2014 (pozn. 325) 118. Socha sv. Anny Samotřetí z Dlouhé vsi: kolem r. 1500. Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 72, č.k. 10; Socha sv. Anny Samotřetí z České Bělé u Havlíčkova Brodu: kolem 1520. Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 60-70, č.k. 7.

³²⁰ Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 93-95, č.k. 43, 44.

Zatímco sochařský fond s ikonografií sv. Anny je v tomto regionu nepočtený, v malířství se dochovala tři vyobrazení sv. Anny, což je naopak počet poměrně veliký. Nejzajímavější je jistě archa Příbuzenstva Kristova z roku 1494, nalézající se v chrámu Sv. Ducha v Hradci Královém. Vyobrazení Svatého příbuzenstva najdeme také na vnitřních křídlech oltářní archy z chrudimského kostela Nanebevzetí Panny Marie. Motiv sv. Anny Samotřetí se nachází na oltářním křídle z kostela Zvěstování Páně v Živanicích. [I. 9., I. 15., I 17.]

Sledování kultu sv. Anny v oblasti východních a jihovýchodních Čech je z velké části ztíženo malým počtem dochovaných uměleckých děl, dále chybí jakékoli zprávy o anenském zasvěcení šacht, dolů, žil či jám. Sakrální prostory zasvěcené sv. Anně byly v Hradci Královém, Polné a v Dačicích, ve všech případech se jednalo špitální kostely či kaple.³²¹ Zajímavé však jistě je zobrazení motivu Příbuzenstva Kristova na dvou ze tří dochovaných malířských dílech. Příčina této možné obliby mi však není známa.

7. 3. Jižní Čechy

V jižních Čechách probíhalo ve středověku především rýžování zlata a těžba stříbra. V tzv. jihočeské zlatonosné oblasti byly jedny z prvních rýžovišť v Čechách. Mezi města, která na rýžích přímo vznikla, patří Písek Strakonice, Horažďovice, Sušice, Vodňany nebo Volyně. Významná naleziště byla také na Tábořsku nebo v Dobré Vodě na Budějovicku.³²²

Mezi důležité jihočeské rudní revíry patřil Rudolfovo v těsné blízkosti Českých Budějovic, ve kterém těžba stříbra započala na konci 14. století, avšak nejvýnosnějším obdobím bylo až století 16. Stříbro se dále těžilo v okolí Milevska (Velká u Milevska) a v Ratibořických horách, kde byla v 50. letech 16. století založena Annina štola.³²³

Také Český Krumlov, sídelní město Rožmberků, se v 16. století zařadil mezi báňská města, přičemž první těžební pokusy se datují již do druhé poloviny 15. století. Těžily se zde rudy obsahující zlatonosné stříbro.³²⁴ Vyobrazení sv. Anny Samotřetí se dochovalo na horním privilegiu Ludvíka Jagellonského a lze tak i zde předpokládat spojení sv. Anny s ochranou horníků. [III. 9.] Navíc je známo, že po sv. Anně byl pojmenován důl v části města zvané Rozsyp.³²⁵ Z Českého Krumlova máme také doklady o bratrstvu sv. Anny (jednalo se s největší

³²¹ ŠORM 1936 (pozn 61) 27

³²² KOŘAN 1955 (pozn 321) 75, 84.

³²³ KOŘAN 1988 (pozn. 282), 94, 83, 90. Štola se nacházela na severozápadním okraji Ratibořických hor.

³²⁴ Ibidem 95, 98.

³²⁵ KUBÍKOVÁ / KADIČ / FRÝBA / KUBÍK / GERŠL / POŇAVIČ 2015 (pozn 207) 31. Důl sv. Anna je dodnes dochován v rozsahu několika desítek metrů délky hlavní štoly. Patřil pod tzv. „schwatzský“ cech, ve kterém byla všechna díla v Rozsypu (sv. Barbora, Schwalzer, Naše milá paní, Albert aj.)

pravděpodobností o náboženské bratrstvo, viz 5. 3.) a z oblasti na jih od města se dochovala dvě malířská vyobrazení světice, na oltáři z Blanska u Kaplice sv. Anna Samotřetí a námět Příbuzenstva Kristova z Horní Stropnice. [II. 5.]

Kutací pokusy už před husitskými válkami probíhaly také v okolí Českých Budějovic, stejně jako v případě Českého Krumlova jsou však další zprávy doloženy až z počátku 16. století. Roku 1522 udělil král Ludvík Jagellonský Matelskému a Doudlebskému z Doudleb právo dolovat na pozemcích vsi Nedabyle, položené zhruba sedm kilometrů od Budějovic, kde byl založen stříbronosný důl sv. Anny. O úspěšnosti těžby v budějovickém revíru svědčí skutečnost, že roku 1547 zde bylo před dvacet stříbronosných dolů.³²⁶

Sv. Anně bylo v Českých Budějovicích zasvěceno bratrstvo cechu pekařů (viz 5. 1.), dochovalo se i její zobrazení v podobě nástěnné malby v ambitu bývalého dominikánského kláštera. [II. 3.]

Jistým (malým) centrem kultu sv. Anny mohl být ve středověku klášter ve Zlaté Koruně, neboť se s ním spojují dvě díla se sv. Annou. Prvním je oboustranně malovaná deska s Adorací Páně a Kristem na hoře Olivetské s vyobrazením světice uprostřed spodní lišty malovaného rámu [I. 4.], dále drobné sousoší sv. Anny Samotřetí datované kolem let 1480-1490, které je zároveň nejstarším známým příkladem tzv. realistického (Gerhaertovského) typu v Čechách.³²⁷

Z výše popsaného je zřejmé, že úcta ke sv. Anně byla v oblasti jižních Čech v na přelomu 15. a 16. století poměrně značná. Ačkoli se i zde nacházely těžební revíry, nejednalo se primárně o horní region jako například jihozápadní, západní či severozápadní Čechy. Doložená bratrstva sv. Anny nadto s horníky nelze s určitostí spojit, v případě českobudějovického bratrstva můžeme tento vztah dokonce zcela vyloučit. Otázkou proto zůstává, zda byl kult sv. Anny v jižních Čechách spojen s ochranou horníků, či, především v Českých Budějovicích a Českém Krumlově, s měšťany a jejich prosperitou, ochranou rodiny a v případě žen s mateřstvím.

7. 4. Jihozápadní Čechy

Oblast jihozápadních Čech byla po Krušnohoří a navazujícím Slavkovském lese druhým nejvýznamnějším hornickým regionem Čech. Obě oblasti navíc spojovala náboženská situace,

³²⁶ KOŘAN 1988 (pozn. 282) 91-92.

³²⁷ Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 107-108, č.k. 67.

neboť v obou vedle sebe žili utrakvisté a katolíci. Stejně tak do obou regionů přicházelo mnoho horníků a jiných potřebných profesí k těžbě nerostů z oblastí na druhé straně hor.³²⁸

V jihozápadních Čechách byly usazené přední šlechtické rody v čele se Švihovskými z Rýzemberka, Rožmitály nebo Černíny z Chudenic. Zdá se, že všechny tři jmenované rody v horním odvětví podnikali, i když zpráv o jejich aktivitách není mnoho.

Přímé doklady důlního podnikání u Švihovských chybí, nicméně na základě privilegia Vladislava Jagellonského se zdá, že o něm přinejmenším přemýšleli. Král přiznal listinou ze dne 2. listopadu 1473 Vilémovi ml. Švihovskému, jeho bratranci Půtovi a synovci Janovi z Rýzmburka a na Červeném Poříčí a všem jejich dědicům právo postavit či opravit čtyři hrady, pořádat jarmark a týdenní trh na Švihově a dobývat drahé kovy na svých panstvích.³²⁹

Půta Švihovský, nejvyšší zemský sudí a nejvýznamnější fundátor regionu, se pravděpodobně pokoušel najít stříbro na Stříbrnici u Lhovic a jistý záměr podílet se na horním podnikání lze vycítit i z jeho snahy získat Kašperk a Kašperské Hory.³³⁰

Na svém sídelním hradě Rabí nechal Půta zbudovat roku 1498 kostelík Nejsvětější Trojice, ve kterém byl při jižní stěně lodi boční oltář zasvěcený sv. Anně, sv. Kateřině, sv. Máří Magdaleně a dalším světicím. Velmi zajímavý je objevený nápis u oltáře, který uvádí, že jej kostelu věnovala Půtova manželka Bohunka Meziříčská z Lomnice. Socha sv. Anny z tohoto oltáře je dochována, nicméně určit její původní ikonografii je ztíženo novodobými doplňky. Pravděpodobně šlo o sedící sv. Annu Samotřetí atributivního typu.³³¹

Bohunka Meziříčská se objevuje jako objednatelka spolu s manželem např. při zhotovení sanktuáře v Nezamyslicích, nicméně při zhotovení oltáře na Rabí jednala pravděpodobně sama. Tato skutečnost je zajímavá, neboť fundátorské aktivity žen během života jejich manželů nejsou v této době příliš obvyklá.³³²

Lze předpokládat, že Bohunka Meziříčská uctívala sv. Annu spíše jako patronku rodin, šťastného a spokojeného manželství, nežli jako patronku horníků. Pravdou zůstává, že sv. Anna byla též patronkou horního podnikání a její manžel měl v tomto odvětví nespíše své zájmy, oltář však byl zasvěcen i sv. Kateřině, sv. Máří Magdaleně a dalším světicím, které obvyklými patronkami horníků nejsou. Vzhledem k důrazu na ženské svěťce tak lze předpokládat Bohunčin záměr o vyzdvížení ženských ctností, rodiny, mateřství aj.

³²⁸ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 58.

³²⁹ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 33, 32.

³³⁰ Ibidem 33.

³³¹ Ibidem 99, 321, č.k. 67. Datum 1498 se nachází na poprsní kruchty, a i když pochází až z r. 1786, je pravděpodobně oprávněné (přepis nápisu: Ibidem, 273).

³³² Ibidem 273.

Snahy o získávání drahých kovů lze vysledovat i u Půtových synů. Břetislav a Vilém poslali roku 1513 své poddané na bavorskou horu Dachsbarg (zvanou též Silberberg), kde se měli pokoušet o důlní činnost. Břetislav sám se pak nejspíše pokoušel o těžbu stříbra v okolí Strašína a o Vilémových aktivitách informuje náhodná zmínka z roku 1531, z které vyplývá, že poslal Zdeňku Lvu z Rožmitálu k ozkoušení jakousi rudu.³³³

Za Zdeňka Lva z Rožmitálu se provdala Půtova dcera Kateřina, čímž došlo k propojení nejvýznačnějšího rodu regionu a nejmocnějšího představitele katolické šlechty v jagellonských Čechách. Zdeněk Lev, který po svém tchánovi zdědil postavení nejvyššího sudího, se po roce 1500, nejpozději však roku 1506, stal majitelem Velhartic a přilehlého panství, které získal od pánů z Dolan.³³⁴

Vilém Dolanský nejspíše financoval kolem roku 1501 přestavbu velhartického farního kostela Narození Panny Marie, pro který nechal zhotovit nový oltář, tzv. velhartickou archu (kolem 1490). Na neseváteční straně křídel je v rámci mariánského cyklu scéna Uvedení Panny Marie do chrámu, kde je vyobrazena sv. Anna s párem holoubat v rukou. Pro sledování kultu sv. Anny je však důležitější, že Kristově babičce byl v kostele zasvěcen boční oltář při severní straně triumfálního oblouku. Socha sv. Anny Samotřetí z Velhartic pochází pravděpodobně právě z tohoto oltáře.³³⁵

Sám Zdeněk Lev z Rožmitálu rozvíjel na svých panstvích v jihozápadních Čechách nerostnou těžbu. V roce 1511 získal od krále Vladislava Jagellonského právo na kutání v okolí Velhartic a otevření stříbronosných dolů inicioval také v okolí pozdějších Hor Matky Boží, které obdrželo na počátku 20. let několik privilegií a bylo povýšeno na město.³³⁶ Zde byl snad na jeho příkaz založen i důl sv. Anny.³³⁷ Bohužel po roce 1541 začaly Zdeňkovy doly v jihozápadních Čechách upadat,³³⁸ nicméně jeho horní podnikání tím neskončilo. Byl vlastníkem cínového dolu v Krupce a podílníkem zlatonosných dolů v Jílovém. Nejsou vyloučeny ani jeho pokusy o těžbu v Příbrami či přímo v Rožmitálu.³³⁹ (Svatoanenské bratrstvo založené Zdeňkem Lvem z Rožmitálu *viz 5. 4*)

Vedle zmíněných oblastí byly významnou hornickou lokalitou Stříbrné Hory, kde se od roku 1521 těžilo stříbro, olovo a cín, a které vznikly jako důlní osada. Od roku 1527 byl jedním

³³³ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 38, pozn. 130, 131, 129.

³³⁴ Ibidem 40, 10, 42.

³³⁵ Ibidem 175, 300, č.k. 59. Socha: Ulm /Jihozápadní Čechy (?). 80. léta 15. stol. Socha je uložena v depozitáři biskupství českobudějovického

³³⁶ Ibidem 42, 50. V Horách Matky Boží se těžilo z část i zlato.

Ibidem 64, pozn 63: CIM IV/3, 343sq., č. 900; 345sq., č. 902.; pozn 162, 163.

³³⁷ KOTLÁROVÁ 2008 (pozn. 227) 67-68.

³³⁸ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 42, 54.

³³⁹ KOTLÁROVÁ 2008 (pozn. 227) 68.

ze společníků také Jan Rožmberský, který na královi vyprosil povýšení osady na městečko. Roku 1541 však byly již všechny doly zatopeny. Značná ložiska stříbrné rudy byla také přímo pod městem Strážov.³⁴⁰

Na řece Otavě se rýžovalo zlato. Naleziště byla v Hartmanicích, Horažďovicích nebo v královské Sušici, založené pravděpodobně mezi lety 1285-1290. S postupným vyčerpáním zlatonosných náplavů se však toto město začala orientovat spíše na dálkový obchod.³⁴¹

Opačný osud čekal Kašperské Hory, pravděpodobně nejvýznamnějším středověké horní město jihozápadních Čech. I zde se od konce 13. století rýžovalo na Otavě, po vyčerpání náplavů se však přistoupilo k hlubinné těžbě, které město vděčí za svůj vznik.³⁴² Úcta ke sv. Anně je zde doložena, neboť jí byla zasvěcena hřbitovní kaple. Bohužel socha z této kaple, datovaná kolem roku 1500, byla v roce 1990 odcizena. Legendický důvod zasvěcení a postavení kaple sv. Anny souvisí se zázračným nalezením zlatonosné žíly, podobně jako tomu bylo také například v saském Annabergu. Tam se dochovala tzv. Danielova legenda o zázračném nálezu kovů za přispění tohoto starozákonního proroka a následném založení města.³⁴³

Dokladem úcty ke sv. Anně v Kašperských Horách i v pozdějších staletích je její vyobrazení ve středu tzv. kašperskohorské monstrance z počátku 17. století. Zajímavé na monstranci jsou zavěšené plíšky místního zlata, které by snad uvedenou domněnku o zázračném nálezu mohly podporovat.³⁴⁴ **(více 6. 3.)**

Vedle těžby nerostných surovin byly pro region důležité obchodní stezky spojující České království se sousedním Bavorskem. Jedná se především o Zlatou stezku vedoucí do Pasova, Vintířovu stezku nebo řezenskou stezku.

Z oblasti jihozápadních Čech se dochovalo značné množství uměleckých děl s námětem sv. Anny. Hana Vorlová uvádí z oblasti jižních a jihozápadních Čech celkem 19 soch.³⁴⁵ Vedle již uvedených zmíním jen namátkou sv. Annu Samotřetí z Nemilkova v těsné blízkosti Velhartic, z Roku u Sušice nebo z kostela sv. Prokopa ve Strakonících.³⁴⁶ Jihozápadně od tohoto města se také nachází jedno ze svatoanenských poutních míst, Lhota u sv. Anny u Kraselova, socha sv. Anny Samotřetí z tohoto poutního kostela je však od počátku 90. let

³⁴⁰ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 55, 51, 53.

³⁴¹ JINDRA / OTTOVÁ 2013 (pozn. 264) 64, 54. Ibidem 56: Tvzení, že Hartmanice byly již na poč. 14. stol. horním městečkem, není podloženo žádným konkrétním pramenem.

³⁴² Ibidem 58.

³⁴³ Ibidem 58.

³⁴⁴ Ibidem 174.

³⁴⁵ VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 61. Jedná se však o počet z jižních i jihozápadních Čech dohromady.

³⁴⁶ Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 83, 130-131, č.k. 25, 26, 104

nezvěstná. Další svatoanenské poutní místo je kostel Sv. Anny Na Vršíčku u Libínského Sedla nedaleko Prachatic. (6. 1.)

Ačkoli mi není známo žádné malířské vyobrazení světice z této oblasti, dochovaný fond sochařských děl je poměrně obsáhlý. Není také vyloučeno, že bratrstvo sv. Anny, které vzniklo v Blatné na popud Zdeňka Lva z Rožmitálu, mělo souvislost s jeho horním podnikáním. Zdá se proto, že kult sv. Anny byl v jihozápadních Čechách rozšířen jak mezi horníky, tak mezi příslušníky šlechtických rodů. Kromě oltáře blatenského bratrstva připomenu oltář světice na hradě Rabí nebo v kostele ve Velharticích, představovaném za Viléma Dolanského.

7. 5. Západní a severozápadní Čechy

Těžba rud měla v Krušných horách tradici již od 14. století. Od poloviny století následujícího se však rozvinula po celé oblasti nevídaným způsobem, který s sebou přinesl mimořádný demografický i hospodářský rozvoj. Mezi nejvýznamnější horní města patřil Jáchymov, Krupka, Abertamy, Hrob, Nejdek, Přísečnice, Kraslice nebo Luby. Na tehdy ještě saském území pak roku 1532 nově vzniklá Horní Blatná a o rok později Boží Dar,³⁴⁷ které bylo zároveň jedním ze svatoanenských poutních míst (viz 6. 1.). O důlním díle zasvěceném patronce však doklady chybí.

Krušné hory přecházejí na západě ve Slavkovský les. Vedle krušnohorské Krupky a Cínovce se zde nacházela v podstatě jediná naleziště cínu v Čechách, z Horního Slavkova pocházela pravděpodobně zhruba polovina v Čechách vytěžené suroviny v 16. století. Byla zde také velká naleziště mědi, především v okolí Chodové Plané, a zlata, které bylo získáváno hlubinou těžbou.³⁴⁸

V Horním Slavkově je doložen špitální kostel sv. Anny, snad z doby kolem roku 1500. Zmínky jsou také o kapli sv. Anny, která měla pocházet již ze 13. století, nicméně bližší zprávy o ní chybí.³⁴⁹ Jižně od Mariánských Lázní se nachází jedno z významných svatoanenských poutních míst, město Planá (viz 6. 2.). Z poutního kostela pochází dochovaná socha sv. Anny Samotřetí, z městského kostela sv. Petra a Pavla jeden z příkladů zobrazení sv. Anny v deskovém malířství [I. 6.]. Z okolí Plané stojí za zmínku ještě dochovaná socha z obcí Krasíkov a Částkov.³⁵⁰

³⁴⁷ KOŘAN 1955 (pozn. 321) 84. Také ZEMAN 2010, 3.

³⁴⁸ MAJER 2004 (pozn. 310) 82-84, 50-52. Také KOŘAN 1955, 105.

³⁴⁹ Vladimír PROKOP / Lukáš SMOLA: Sokolovsko. Umění, památky a umělci do roku 1945. Sokolov 2014, 122.

³⁵⁰ Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 101-104, 108-109, č.k. 61, 68, 57.

Stejně jako v případě jihozápadních Čech ani v západních a severozápadních Čechách nebyl zprvu dostatek zkušených horníků a jiných povolání potřebných k těžbě rud, kteří by pokryly potřeby nově vznikajících hornických lokalit. Kvalifikovaní pracovníci přicházeli do Krušných hor ze sousedního Saska, čímž došlo k propojení nejen hospodářskému, ale také náboženskému, neboť přicházející Sasové s sebou přinášeli i nové lutherské vyznání. Krušnohoří tak sehrálo důležitou roli v rámci náboženské situace v Čechách, protože právě do této oblasti pronikly myšlenky Marina Luthera nejrychleji.³⁵¹

Na saské straně hor, ovládané mocným rodem Wettinů, byla bohatá ložiska stříbra objevena již v polovině 12. století.³⁵² K nejvýznamnějším horním městům patřily Freiberg, Annaberg, Cvikov a Saská Kamenice, menšího významu byly Drážďany, Míšeň nebo Pirna. Nejvýznamnější obchodní stezka vedoucí skrze masiv Krušných hor byla cesta z Mostu do stříbrnosného Freibergu. Po mohutném rozvoji těžby na obou stranách hor byla snaha přesněji vymezit zemskou hranici, aby nedocházelo ke sporům o důlní díla.³⁵³

Dalším společným znakem jihozápadních Čech a Krušnohoří byla výrazná účast šlechty v horním podnikání.³⁵⁴ Mezi nejvýznamnější rody patřily bezesporu Fictumové (Vitzthumové), Šlikové, saští Schleinitzové, Veitmilové nebo Lobkowiczové.

Již v první polovině 14. století, roku 1330, daroval Pánům z Koldic Jan Lucemburský jako léno hrad Krupku i s přilehlými cínovými doly.³⁵⁵ Veitmilům udělil 13. listopadu 1499 král Vladislav Jagellonský právo těžby v okolí Chomutova, kde bylo objeveno zlato, stříbro a další kovy.³⁵⁶

Nejvýznamnějšími rody sídlícími v oblasti Krušných hor byli bezesporu Šlikové a Lobkowiczové. Zatímco Šlikové ovládali západní část hor, Lobkowiczům náležela východní část. Zde podnikali především na Cínovci, v Mikulově, Místě ve Výsluní aj.³⁵⁷

Zcela zásadní význam mělo pro oblast objevení mohutné stříbrné žíly v Údolí Svatého Jáchyma na panství Šliků. V souvislosti s tím bylo roku 1516 vybudováno horní město

³⁵¹ Jan KLÍPA / Michaela OTTOVÁ (ed.): *Bez hranic*. Praha 2015, 38.

³⁵² Lubomír ZEMAN: *Průvodce po významných hornických památkách západního Krušnohoří*. Karlovy Vary 2010, 3.

³⁵³ KLÍPA / OTTOVÁ 2015 (pozn. 358) 78, 39-40.

³⁵⁴ KLÍPA / OTTOVÁ 2015, 38: Po nástupu Habsburků na český trůn roku 1526 se však situace radikálně proměnila a o krušnohorské nerostné bohatství se začali zajímat habsburští úředníci, kteří do těžby a následného zpracování kovů zasáhli

³⁵⁵ Aleš MUDRA / Michaela OTTOVÁ (ed.): *Trans Montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách*. Praha 2014, 12.

³⁵⁶ MUDRA / OTTOVÁ 2014 (pozn. 362) 293. CIM III, 880-881, dodatek k listině z roku 1497.

³⁵⁷ ZEMAN 2010 (pozn. 359) 3.

Jáchymov, které se stalo významným centrem oblasti, a to jak ekonomickým, tak intelektuálním. Hned následujícího roku byla ve městě svčena kaple sv. Anny.³⁵⁸

V následujících letech vzniklo na šlikovském panství mnoho dalších horních měst a městeček, například Oloví (r. 1519), Albertamy (r. 1529), Pernink (r. 1532) nebo Přebuz (r. 1553).³⁵⁹

Důležitým náboženským centrem byl cisterciácký klášter v Oseku, který byl však také významným hráčem na poli horního podnikání. Již roku 1302 sepsali představení kláštera smlouvu s Borešem z Rýzmburku o dělení stříbra nalezeného na jeho panstvích.³⁶⁰ Z pozdějších let máme z okolí Oseka zprávu o štole sv. Anny,³⁶¹ z kláštera pochází také dochovaná socha světice z let 1490-1500.³⁶²

Již ze 13. století byl pravděpodobně dřevěný kostelík sv. Anny v Jedlce nedaleko Děčína, ze kterého pocházel i svatoanenský zvon. (*viz 6. 5.*)

Úcta ke sv. Anně byla v severozápadních a západních Čechách rozvinuta pravděpodobně díky těsné blízkosti Saska, kde byla světice uctívána jako patronka horníků, a kde ji bylo zasvěceno město Annaberg.³⁶³ Kult navíc podporovala nově přivezená relikvie světice (lebka), kterou roku 1493 získal kurfiřt Fridrich Moudrý z ostrova Rhodos, a která byla spolu s dalšími kurfiřtovými relikviemi každoročně ukazována poutníkům.³⁶⁴ Annaberg se tak stal kromě významného poutního místa i jedním z center svatoanenského kultu.

Propojení mezi městy na obou stranách Krušných hor dokládají vztahy mezi františkánskými kláštery v Annabergu, svčten 1512, a Kadani. Svědčí o tom například odkazy kadaňských měšťanů do annaberského kláštera.³⁶⁵

³⁵⁸ Jeřábek RICHARD: K otázce vzniku poutních míst a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu. Český lid XLVIII, 1961, 145-152.

³⁵⁹ ZEMAN 2010 (pozn. 359), 3.

³⁶⁰ Heide MANNLOVÁ: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v dějinách českosaské pozdní gotiky. Most 1969, 9.

³⁶¹ Michaela OTTOVÁ / Jan ROYT: Kostel Nanebevzetí PM v Mostě v době konfesních změn (1517-1594). Ústí nad Labem 2014, 158.

³⁶² Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 119-120, č.k. 86.

³⁶³ MANNLOVÁ 1969 (pozn. 366) 9: Město bylo založeno r. 1496 pod názvem Naustadt, po roce 1501 přejmenováno na Annaberk.

³⁶⁴ OTTOVÁ / ROYT 2014 (pozn. 368) 158. LCI 1973 (pozn. 12) 170: Poutě se datují od roku 1514.

Dle ústní informace od doc. Ottové měl část relikvie získat i Vladislav Jagellonský. Informace by měla být publikována v některém výstavním katalogu z minulých cca pěti let, sledujícím umění v Krušnohoří na přelomu středověku a novověku. Bohužel v publikacích Gotické umění na Ústecku, Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v době konfesních změn (1517-1594), Všemu světu na útěchu, Trans Motes, Bez hranic ani Mýtus Ulirich Creutz se mi zprávu nepodařilo dohledat.

³⁶⁵ HLAVÁČEK 2013 (pozn. 236) 72 (pozn. 45).

Na počátku 16. století patřil námět sv. Anny Samotřetí v oblasti k jednomu z nejčastějších motivů. Zajímavé však je, že ačkoli sochařských děl se dochovalo několik,³⁶⁶ vyobrazení sv. Anny v malířství jsou známa jen čtyři. Kromě výše zmíněného plánského znázornění se dochovala na vyobrazení na oltáři z Klapého u Libochovic, ze Želiny, ze Srbice a nástěnná malba z Doupova. [I. 8., I. 10., I. 16., II. 4.]

V královském městě Ústí nad Labem se nacházel v chrámu Nanebevzetí Panny Marie svatoanenský oltář, ze kterého téměř jistě pochází dochovaná socha sv. Anny Samotřetí (kolem 1515-1520).³⁶⁷ Dále se dochovaly například sochy z Horní Vsi, Chomutova nebo Abertam. Z kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě pochází známý svorník se sv. Annou Samotřetí, z okolí města jsou doklady o soše z Malého Března (odcizena roku 1992), z Libkovic pochází trojdílná oltářní archa s vyobrazením sv. Anny Samotřetí mezi sv. Mikulášem a Zikmundem.³⁶⁸

Kromě uměleckých děl a patrocinií lze sledovat úctu ke sv. Anně i na základě po ní pojmenovaných důlních děl. V jáchymovském revíru je v 16. století doložena pŕlnoční žíla Anna (zmiňovaná r. 1524) a dále nálezná jámy Bohatá sv. Anna a sv. Anna. Stříbronosná štola a důl Anna jsou jmenovány také v údolí Černého potoka. Ve Slavkovské lese je zmiňována žíla sv. Anny u Pavlovic, avšak až v roce 1572.³⁶⁹ V obci Potůčky na západním úpatí Krušných hor byl ještě na přelomu 19. a 20. století v provozu důl Anna-Michael, avšak pocházel nejdříve z druhé poloviny 16. století, pravděpodobně byl však mladší.³⁷⁰

Z výše popsaného lze jen potvrdit již známou skutečnost o mimořádné oblibě svěťice v severozápadních a západních Čechách. Dosvědčují to dochovaná umělecká díla a patrocinia. Po sv. Anně byly pojmenovávány sakrální prostory, ale také důlní díla, kterých zde evidují nejvíce. Na závěr ještě připomenu zatím nejmenované svatoanenské poutní místo v Lobendavě na samém severu Čech.

³⁶⁶ Hana Vorlová (VORLOVÁ 2002, 61) jmenuje z oblasti západních a severních Čech 22 sochařských zpracování sv. Anny Samotřetí. Mezi nejznámější příklady patří sv. Anna Samotřetí z Ústí nad Labem, z Prunéřova, ze Žatecka (nezvěstná) nebo sv. Anna z Otvic, která je však zobrazena pouze s Ježíškem a pravděpodobně tak původně součástí vyobrazení Příbuzenstva Kristova.

³⁶⁷ Lubomír TURČAN (ed.): *Gotické umění na Ústecku*. Litoměřice 2013, 48, č.k. 17.

³⁶⁸ Podrobně VORLOVÁ 2002 (pozn. 5) 78-79, 91-93, 100-101, č.k., 19-20, 55, 39-41.

³⁶⁹ KOŘAN 1988 (pozn. 282) 111-114, 136-137.

³⁷⁰ ZEMAN 2010 (pozn. 359), 60.

7. 6. Závěr

Největší rozvoj těžby nerostných surovin nastal v Čechách během období vlády Jagellonců (1471-1526), což odpovídá době rozkvětu svatoanenské úcty. Nejbohatší horní oblasti byly na severozápadě a západě, tedy Krušné hory, Slavkovský a Český les. Těžilo se však také na jihu a jihozápadě, v okolí Prahy a různá menší důlní díla byla rozeseta téměř po celém území Čech. V podstatě tak lze říci, že jakékoli místo lze jakýmsi způsobem spojit s těžbou, a to jak přímo, tak nepřímo, například přes majitele panství.

Zůstává přesto otázkou, zda můžeme kult sv. Anny spojovat ve všech regionech s hornickou úctou. V oblasti od Šumavy po Krušné hory se zdá že téměř bezesporu, v oblasti východních a jihovýchodních Čech se domnívám, že spojení není tak jednoznačné a nabízí další prostor k bádání.

Zajímavá je pravděpodobná absence svatoanenského kultu v Kutné Hoře, minimálně do 16. století, ze kdy pochází svatoanenský oltář v kostele Panny Marie Na Náměti. Vzhledem k těsným vazbám ke královské Praze, by se jistě zdálo případné, aby v tomto městě byl kult světice rozšířen, přinejmenším v období panování Karla IV., který získal tři svatoanenské relikvie. Je samozřejmě možné, že se doklady úcty ke sv. Anně ve městě nacházely, pouze se o nich nedochovaly žádné zprávy. Druhým možným vysvětlením se zdá být skutečnost, že kult světice jako patronky horníků v době 14. a 15. století ještě nebyl v Čechách tak rozšířen. Ačkoli v této době již máme doklady o možném spojení sv. Anny s horníky, jedná se však většinou o oblasti příhraničí, nikoli středních Čech, navíc na východ od Prahy.

Lze se jistě oprávněně domnívat, že kult sv. Anny byl na přelomu 15. a 16. století do Čech rozšířen především v německy mluvících zemích a můžeme proto předpokládat, že významnou roli sehrály jihozápadní, západní a severozápadní Čechy. Dokladem je velký počet dochovaných uměleckých děl i svatoanenských patrociní v těchto regionech.

Obliba sv. Anny v oblasti Krušnohoří je často zmiňovaným faktem, snažila jsem se však pojmut kult světice v tomto regionu komplexněji, tedy nejen z hlediska dochovaných uměleckých děl, ale také patrociní světice, a to jak sakrálních prostor, tak důlních děl.

Na první pohled možná překvapí poměrně nízký počet důlních děl, žil a jám zasvěcených sv. Anně v rámci celých Čech. Zajímavá je však skutečnost, že z dohledaných názvů a jmen vyplývá, že mezi nejčastější názvy patřily jednoznačně Tři králové, Trojice, Anděl strážný, dále sv. Vavřinec, sv. Václav, Boží dar nebo Bohatá útěcha. Častá jsou díla Čtrnácti svatých pomocníků, Všech svatých, Archanděla Gabriela, sv. Eliáše, sv. Jakuba, sv. Kryštofa, sv. Prokopa, sv. Petra a Pavla, sv. Jana, sv. Wolfganga, sv. Jiří, Krále Davida či Boží vůle,

Svatého Ducha, Boha Otce nebo Panny Marie Pomocné.³⁷¹ Setkat se můžeme i se jmény Boží požehnání, Děj se vůle Páně, Pomoc Boží, Štěstí, Naděje, Svornost.

Z vyjmenovaného vyplývá, že ani díla sv. Barbory či sv. Mikuláše, přední patrony horníků, nebyla příliš častá. Stejně tak se mi nepodařilo dohledat větší počet důlních děl sv. Kateřiny, oblíbené středověké světice.

Otázkou tedy zůstává, zda lze absenci většího počtu doložených důlních děl zasvěcených sv. Anně přikládat v rámci hornického svatoanenského kultu větší váhu.³⁷²

³⁷¹ Statistika je vyvozena z knihy KOŘAN 1988 (pozn. 282) 86-172.

³⁷² Zajímavostí je na Písecku je doloženy důl Kleofáš, jehož vznik je datován mezi roky 1530-1660. In: KOŘAN 1988 (pozn. 282) 154

8. Závěr

V práci jsem se snažila co nejkomplexněji popsat vývoj kultu sv. Anny v Čechách a zachytit místa s výskytem patrocinií světice, jejího bratrstva či pravděpodobné zvýšené úcty. Jsem si vědoma, že i moje práce je v mnoha ohledech pouze shrnutím dosavadních publikovaných informací, snažila jsem se však dát tyto informace do nových souvislostí a vzájemně je komparovat. Problematika tímto jistě není uzavřena, doufám však, že jsem alespoň z části vystihla vývoj kultu sv. Anny v českém prostředí a porovнала jej s okolními oblastmi. Domnívám se, že nyní je nutno přistoupit v co největší možné míře k primárním pramenům.

Takový výzkum by si jistě zasloužila svatoanenská patrocinia, kde stále zbývá ověřit některé informace, například ty, které publikoval Antonín Šorm. Nové poznatky by jistě přinesla také pátrání po příčinách svatoanenských patrocinií. Zda souvisela se společenskými vazbami, ochrannými vlastnostmi sv. Anny či dokonce s její relikvií.

Ostatků sv. Anny se mi v Čechách nepodařilo vypátrat více než ty, jenž byly spojeny s panovnickým dvorem, a které již byly publikovány předchozí literaturou.

Přivezení prvního doloženého ostatku sv. Anny do Evropy se datuje do třetí čtvrtiny 8. století a mnoho dalších svatoanenských relikvií bylo přivezeno na konci 12. a především v průběhu 13. století poutníky ze Svaté země. Pravděpodobně ke konci 13. století je první ostatek, paže sv. Anny, doložen také v Českém království. Získal jej Václav II. (†1305), kterého můžeme považovat za jakéhosi zakladatele svatoanenského kultu u nás, neboť vedle získání relikvie založil v Praze klášter dominikánek zasvěcený sv. Anně a svoji druhou dceru, narozenou roku 1290, pojmenoval Anna (†1313).³⁷³ Šlo o již druhý výskyt tohoto jména v Přemyslovské dynastii, první nesla jedna z dcer Přemysla Otakara I. (†1230).

Karel Doskočil ve svém článku použil spojení „rodinná přemyslovská úcta ke sv. Anně“. Svatoanenská úcta v Čechách tím získala zajímavý podtext a s tímto označením se lze v literatuře zabývající se počátky svatoanenského kultu setkat velmi často.

Další ostatky sv. Anny, které se nacházeli v Čechách, byla trojice relikvií, které získal Karel IV. Jedná se o rameno sv. Anny získané roku 1350, prst sv. Anny získaný při římské korunovační cestě v roce 1355 a ostatek ňader získaný roku 1371.

Ve dvou případech je zaznamenáno vložení svatoanenské relikvie do uměleckého díla. V prvním případě se jedná o relikviářový obraz z cyklu obrazů v kapli svatého Kříže na hradu Karlštejně z dílny Mistra Theodorika (do 1365), v druhém případě o sochu světice z Národního

³⁷³ HLOBIL 1983 (pozn. 46) 27.

muzea, datovanou do 70. let 14. století. Je více než pravděpodobné, že zasazené relikvie byly částmi ostatků získaných Karlem IV.

V době největšího rozkvětu svatoanenské úcty se však s relikviemi nesetkáváme. Pravděpodobně existovaly, jen o nich zatím chybí doklady z písemných pramenů. Osobně se domnívám, že relikvie sv. Anny mohla být například v Českém Krumlově, ale i na jiných místech v Čechách. O darování svatoanenského ostatku pražskou metropolitní kapitulou na počátku 16. století máme doklad v případě Ladislava ze Šternberka († 1521), který roku 1518 daroval relikvii světice do kláštera františkánů observantů v Kamenci,³⁷⁴ a další ostatky mohly být jistě darovány i do jiných míst.

Otázkou zůstává ostatek sv. Anny, který měl získat od saského kurfiřta Fridricha Moudrého Vladislav Jagellonský.³⁷⁵

Stejně jako v okolních oblastech, i v Čechách se klade období největší úcty ke sv. Anně zhruba mezi roky 1480 – 1520, tedy to období panování Vladislava a Ludvíka Jagellonského.

Z přelomu 15. a 16. století pocházejí všechna čtyři doložená svatoanenské bratrstva, z čehož jedno bylo prokazatelně spojeno s pekařským cechem. V ostatních případech se jednalo o bratrstva náboženská. Všechna se soustředila v oblasti jižních a jihozápadních Čech v katolických městech, u všech lze také sledovat poměrně výraznou účast místní šlechty a vysoce postavených měšťanů. Z německy hovořících oblastí je zřejmé, že právě u střední a vyšší městské třídy obyvatel se sv. Anna těšila velké oblibě a zdá se, že nejinak tomu bylo i v českém prostředí.

Při zmínce o katolických městech zůstává otázkou, zda se lišila úcta ke sv. Anně v rámci katolického a utrakvistického prostředí. Sv. Anna byla neoddiskutovatelně uctívána oběma tábory, zajímavé však je, že právě v utrakvistických oblastech chybí jakékoli zmínky například o svatoanenském bratrstvu, které bychom zde mohli předpokládat. Zda je však možno hovořit o odlišné úctě, která by vybočovala ze standardních rozdílů mezi katolíky a kališníky, nelze dle mého názoru hovořit. Na druhou stranu podotýkám, že tato otázka nebyla zcela v centru mého zájmu.

V druhé studii jsem se snažila popsat místa zvýšené úcty ke sv. Anně a stručně představit středověká díla v pozdějších staletích uctívána jako zázračná, poslední případová studie sledovala sv. Annu jakožto patronku horníků. Snažila jsem se věnovat všem regionům Čech a v rámci nich sledovat zmínky o světici. Jsem si vědoma, že se v obou zmíněných kapitolách

³⁷⁴ Jiří FAJT (ed): *Europa Jagellonica 1386 – 1572. Umění a kultura ve střední Evropě za vlády Jagellonců*. Praha 2012, 168.

³⁷⁵ Viz pozn. 371.

jednalo v konečném výsledku o výčet jednotlivých lokalit. Domnívám se nicméně, že pomyslná mapa míst, která jsou v těchto kapitolách zmíněna, je poměrně zajímavá.

Vyplývá z ní, že ačkoli co do počtu dochovaných uměleckých děl se sv. Annou patří pomyslné první místo oblasti severozápadních Čech, většina míst větší úcty ke sv. Anně náleží do oblasti západních a jihozápadních Čech, kam spadají i čtyři doložená svatoanenská bratrstva. Zdá se mi, že dosavadní literatura tuto skutečnost příliš nereflektuje a za jakési centrum svatoanenské úcty v Čechách na přelomu středověku a novověku považuje oblast Krušných hor. Tato skutečnost je s největší pravděpodobností dána blízkostí saského Annabergu, jednoznačného centra svatoanenské úcty v tomto regionu. Na druhou stranu na německé straně Šumavy se nachází sice ne tolik známé, nicméně také velmi významné centrum kultu sv. Anny, město Kreuzberg.

Ve zmíněných oblastech není pravděpodobně pochyb o tom, že sv. Anna byla vnímána především jako patronka horníků, ve městech pak nejspíše jako patronka horního podnikání a prosperujícího obchodu. U žen napříč sociálními vrstvami byla oblíbenou světicí – matkou. Velmi zajímavá je však otázka svatoanenského kultu v oblastech na východ od Prahy, neboť i zde je kult světice doložen, nicméně vzhledem k ne příliš rozvinutému hornímu podnikání, mohl být založen na jiné úctě. Ze srovnání s okolními oblastmi, především německými, totiž vyplývá, že sv. Anna nebyla tak neodlučitelně spojována s oblastmi těžby.

Z oblastí východních Čech je v rámci sledování svatoanenského kultu nejvíce zajímavá Kutná Hora. Je překvapivé, že jediné vyobrazení sv. Anny z tohoto horního města, těsně spojeného s panovnickým dvorem, je oltářní retábl se sv. Annou Samotřetí až z počátku 16. století. O dokladech úcty ve vrcholném středověku, kdy se na území království prokazatelně nacházeli nejméně čtyři ostatky světice získané českými králi, žádné doklady nemáme. Jedním z vysvětlení by snad mohlo být, že kult světice jako patronky horníků nebyl ještě v Čechách natolik rozšířen.

I na základě výše popsaného se domnívám, že kult sv. Anny v Čechách lze pomyslně rozdělit do dvou etap. První vlna úcty byla spojena s posledními Přemyslovci a Karlem IV. Díky tomu bychom za centrum mohli považovat Prahu a její okolí, i když doklady o svatoanenských patrociniích se objevují i ze vzdálenějších oblastí, například Trhových Svin.

Druhá vlna úcty poté koresponduje s oblibou světice v okolních oblastech, tedy na přelomu 15. a 16. století, což mimo jiné odpovídá největšímu rozvoji těžby nerostných surovin ve většině tehdejších hornických oblastech Čech. V této době se kult šířil téměř s jistotou skrze oblasti na zemské hranici se Saskem a Bavorskem.

V rámci obecné svatoanenské úcty se zdá být ne zcela uzavřená otázka spojení kultu světice a teologických diskuzí, především nauky o Neposkvrněném početí. Dřívější bádání považovalo rozvoj kultu a úcty ke sv. Anně za důsledek sporů o Mariino neposkvrněné početí, ikonografický typ sv. Anny Samotřetí pak za jakési obrazné vyjádření této nauky. Badatelka Virginia Nixon však s takovým tvrzením nesouhlasí. Domnívá se, že šlo o paralelní jevy, které spolu, pokud vůbec, souvisí jen v omezené míře.

Argumentuje oblibou sv. Anny v prostředí dominikánských klášterů, nově psanými legendickými životy světice, rozvojem ikonografického typu sv. Anny Samotřetí v oblastech mimo centra diskuzí o Neposkvrněném početí a dřevořezy, které měly být tištěny ve dvou verzích, jednou s textem imakulátní modlitby, podruhé s modlitbou Mariino neposkvrněné početí odmítající. Tyto dřevořezy jsem se snažila dohledat, bohužel neúspěšně.

Ačkoli tak mohu říci, že mi názor Nixon o paralelním vývoji kultu sv. Anny a nauky o Neposkvrněném početí připadá nosný a kloním se k němu, ani jeden argument se mi nepodařilo ověřit. Domnívám se, že zmíněné dřevořezy by byly nesporným důkazem, že typ sv. Anny Samotřetí s Neposkvrněným početím nesouvisel. Bohužel tím, že autorka neuvádí jejich konkrétní příklady, sama do jisté míry zpochybňuje svůj pravděpodobně nejsilnější argument.

Otázka spojení Neposkvrněného početí, kultu sv. Anny a zobrazení sv. Anny Samotřetí tak dle mého názoru nabízí stále velký prostor pro bádání a jistě by si v budoucnu zasloužila pozornost. Zároveň je nutno podotknout, že pro hlubší pochopení celé problematiky je nutno čerpat především z německy psané literatury.

Ne zcela zodpovězená mi také stále připadá příčina konce tak výrazné úcty ke sv. Anně. Jedním z důvodů mohlo být odmítnutí trinubia Tridentským koncilem, avšak pravděpodobnější se mi zdá názor Toma Brandenbarga o změně nálady ve společnosti. Úcta ke sv. Anně, babičce Kristově, pravděpodobně nepřekonala změny týkající se genderových otázek a mužské emancipace. Zajímavé nicméně je, že zatímco většina literatury hovoří o počátcích kultu sv. Anny, jejímu konci se věnuje jen velmi omezený počet badatelů a i ti předkládají své názory jen velmi opatrně.

Nedílnou součástí práce je přiložený katalog malířských děl s vyobrazením sv. Anny, které se mi podařilo dohledat. Jistým způsobem tím navazuji na práci diplomovou práci Hany Vorlové, která zpracovala soupis sochařských děl.

Bibliografie

- ADAM 1994 — Adolf ADAM: Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe. Praha 1994
- ADÁMEK 1995 — Jan ADÁMEK: Oltářnická benefícia v Českých Budějovicích v předhusitské době. In: Jihočeský sborník historický 64. České Budějovice 1995, 34-72
- ADÁMEK 2007 — Jan ADÁMEK: Farní a oltářnická benefícia jihočeských královských měst v době předhusitské. In: Jan HRDINA / Blanka ZILYNSKÁ (ed.): Colloquia mediaevalia Pragensi 8. Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Praha 2007, 181-182
- ADÁMEK/HANSOVÁ/KOVÁŘ/LAVIČKA/MAREŠ/THOMOVÁ 2015 — Jan ADÁMEK / Jarmila HANSOVÁ / Daniel KOVÁŘ / Roman LAVIČKA / Zdeněk MAREŠ / Zuzana THOMOVÁ: Katedrála sv. Mikuláše v Českých Budějovicích. České Budějovice 2015
- ASHLEY/SHEINGORN 1990 — Kathleen ASHLEY / Pamela SHEINGORN (ed): Interpretig Cultural Symbols. Saint Anne in Late Medieval Society. Athens, Georgia 1990
- BARTLOVÁ 2001 — Milena BARTLOVÁ: Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400-1460. Praha 2001
- BARTLOVÁ 2012 — Milena BARTLOVÁ: Skutečná přítomnost. Středověký obraze mezi ikonou a virtuální realitou. Praha 2012
- BARUS 2015 — Martin BARUS: Ad gloriam dei. 130 let Diecézního muzea v Litoměřicích a 20 let jeho obnovené existence. Litoměřice 2015
- BAŤKOVÁ 1998 — Růžna BAŤKOVÁ (red.): Umělecké památky Prahy II. Praha 1998
- BOROVÝ 1875 — Clemens BOROVÝ: Libri Erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. I-V, Praha 1875-1889

- BRANDENBARG 1987 — Tom BRANDENBARG: St. Anne and her Family. The veneration of St. Anne in connection with concepts of marriage and the family in the early-modern period. In: Lene DRESDEN-COENDERS (ed.): Saints and she-devils. Images of women in the 15th and 16 th centuries. Londýn 1987, 101-128
- BRODSKÝ 2000 — Pavel BRODSKÝ: Katalog iluminovaných rukopisů knihovny národního muzea v Praze. Praha 2000
- BRODSKÝ/PAŘEZ 2008 — Pavel BRODSKÝ / Jan PAŘEZ: Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny. Praha 2008
- ČERNÝ 2006 — Jiří ČERNÝ: Poutní místa jižních Čech. Milostné obrazy a místa zvláštní zbožnosti. České Budějovice 2006
- ČERNÝ 2013 — Jiří ČERNÝ: Poutní místa českobudějovické diecéze. Milostné obrazy, sochy a místa zvláštní zbožnosti. Pelhřimov 2013
- DAŇHELKA 1985 — Jiří DAŇHELKA (ed.): Jan Hus: Drobné spisy české. Praha 1985
- DÁŇOVÁ 2012 — Helena DÁŇOVÁ: Hans Leinberger neb Matthäus Kreniss? Ke stylovému původu neznámé sochy sv. Anny Samotřetí z Národní galerie v Praze. In: Artem ad vitam. Kniha k poctě Ivo Hlobila. Praha 2012, X-X
- DÁŇOVÁ/GUBÍKOVÁ 2014 — Helena DÁŇOVÁ / Renáta GUBÍKOVÁ (edd.): Všemu světu na útěchu. Sochařství a malířství na Chomutovsku a Kadaňsku 1350-1590. Chomutov 2014
- DOKOUPIL 1951 — Vladislav DOKOUPIL: Soupis rajhradských rukopisů uložených v zemské univerzitní knihovně v Brně. Brno 1951
- DOKOUPIL 1966 — Vladislav DOKOUPIL: Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě. Brno 1966

- DOKOUPIL/KRÁL 1968 — Vladislav DOKOUPIL / Adolf KRÁL: Knihovna benediktinů v Rajhradě. Brno 1968
- DOSKOČIL 1959 — Karel DOSKOČIL: Vývoj cisojanu u nás. Příspěvek k starému datování a kalendáři. In: Sborník historický VI. Praha 1959, 103-110
- DRESDEN-COENDERS 1987 — Lene DRESDEN-COENDERS (ed.): Saints and she-devils. Images of women in the 15th and 16 th centuries. Londýn 1987
- DUS/POKORNÝ 2014 — Jan DUS / Petr POKORNÝ: Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I. Praha 2014
- DVOŘÁKOVÁ 1976 — Vlasta DVOŘÁKOVÁ: Mistr Theodorik. Praha 1967
- FAJT 1996 — Jiří FAJT (ed.): Gotika v západních Čechách. Praha 1996
- FAJT 2012 — Jiří FAJT (ed.): Europa Jagellonica 1386 – 1572. Umění a kultura ve střední Evropě za vlády Jagellonců. Praha 2012
- GAŽI 2011 — Martin GAŽI (ed): Rožmberkové: stručný průvodce výstavou. České Budějovice 2011
- GROTE 1969 — Ludwig GROTE: Albrecht Dürers Anna Selbdritt. Ein Auftrag von Linhart Tucher. In: Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. Normiberk 1969, 75-88
- HABÁNKOVÁ/KOUTNÁ 2001 — Kamila HABÁNKOVÁ / Jana KOUTNÁ: Církevní památky Prachaticka. Prachatice 2001
- HAJNÁ 2010 — Milena HAJNÁ: Rožmberkové: Cestovní průvodce. České Budějovice 2010
- HALL 2008 — James HALL: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 2008
- HLAVÁČEK 2013 — Petr HLAVÁČEK: Nový Jeruzalém? Příběh františkánského kláštera Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani. Kadaň 2013

- HLOBIL 1983 — Ivo HLOBIL: Poslední Přemyslovci a počátky kultu sv. Anny v Českých zemích. Nejstarší příklady ikonografie sv. Anny Samětřetí. In: Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická CLII. Praha 1983, 27-35
- HLOBIL/DOSPĚL 2014 — Ivo HLOBIL / Milan DOSPĚL (eds.): Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200-1550. Příspěvky z vědecké konference. Hradec Králové 2014
- HOMOLKA/KESNER 1964 — Jaromír HOMOLKA / Ladislav KESNER: České umění gotické. Praha 1964
- HOMOLKA/KRÁSA/MENCL/PEŠINA/PETRÁŇ 1985 — Jaromír HOMOLKA / Josef KRÁSA / Václav MENCL / Jaroslav PEŠINA / Josef PETRÁŇ: Pozdně gotické umění v Čechách 1471-1526. Praha 1985
- HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010 — Kateřina HORNÍČKOVÁ / Michal ŠRONĚK: Umění české reformace (1380-1620). Praha 2010
- HRDINA 2010 — Jan HRDINA: Čeští a moravští poutníci v Říši v pozdním středověku. In: Jiří MIHOLA (ed.): Na cestě do Nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v Českých zemích ve střeoevropském kontextu. Brno 2010, 11-31
- HRDINA 2013 — Jan HRDINA: Indulgence ad ymagines aneb „odpustkové obrazy a sochy“ v předhusitských Čechách. K funkci obrazu před husitstvím. In: Kateřina HORNÍČKOVÁ / Michal ŠRONĚK (ed.): In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy. Praha 2013, 87-103
- HRDINA 2013 Jan Hrdina: Patrocinia, procesí, poutě. Eucharistie v kultovní praxi pozdního středověku. In: Aleš MUDRA (ed): V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620. Praha 2017, 39-53
- CYHTIL 1900 — Karel CHYTL: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XI. Praha 1900

- IVÁNYI 1998 — Koloman IVÁNYI: Hornictví na Březových Horách a hornický patron sv. Prokop. Příbram 1998
- JÁNSKÝ 2013 — Jiří JÁNSKÝ: Dobrohostové z Ronšperka a na Poběžovicích, rod erbu berana. Domažlice 2013
- JEŘÁBEK 1961 — Richard JEŘÁBEK: K otázce vzniku poutních míst a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu. Český lid XLVIII, 1961, 145-152
- JINDRA/OTTOVÁ 2013 — Petr JINDRA / Michaela OTTOVÁ: Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách. Plzeň 2013
- JIRÁNEK/KUNEŠ 2005 — Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUNEŠ (ed.): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku po moderní doby. Pardubice 2005
- KAIGL 2014 — Jan KAIGL: Kostel sv. Anny u Horšovského Týna. Souhrnný kulturněhistorický nástin k úvahám o budoucnosti památky. In: Jan KAIGL (red.): Památky západních Čech IV. Plzeň 2014, 36-52
- KLEINSCHMIDT 1930 — Beda KLEINSCHMIDT: Die Heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum, 1930
- KLÍPA 2012 — Jan KLÍPA: Ymago de Praga. Desková malba ve střední Evropě 1400-1430. Praha 2012
- KLÍPA/OTTOVÁ 2015 — Jan KLÍPA / Michaela OTTOVÁ (ed.): Bez hranic. Praha 2015
- KOŘAN 1955 — Jan KOŘAN: Přehledné dějiny československého hornictví. Praha 1955
- KOŘAN 1988 — Jan KOŘAN: Sláva a pád starého českého rudného hornictví. Příbram 1988
- KOTLÁROVÁ 2008 — Simona KOTLÁROVÁ: Páni z Rožmitálu. České Budějovice 2008

- KOVAŘÍK 1998 — Petr KOVAŘÍK: Studánky a prameny Čech, Moravy a Slezska, Praha 1998
- KRČMÁŘ 2013 — Luděk KRČMÁŘ: Nejvýznamnější poutní místa plzeňské diecéze. In: Alena OUŘEDNÍKOVÁ: S důvěrou a nadějí. 20 let plzeňské diecéze. Plzeň 2013, 145-160
- KRČMÁŘ 2015 — Luděk KRČMÁŘ: Poutní místa a místa zvláštní zbožnosti na Tachovsku. Klatovy 2015
- KROPÁČEK 2006 — Jiří KROPÁČEK (red.): Encyklopedie Českých Budějovic. České Budějovice 2006
- KUBÍKOVÁ 1998 — Anna KUBÍKOVÁ: Podíl českokrumlovských měšťanů na důlním podnikání v okolí Českého Krumlova v první třetině 16. století. In: Václav BŮŽEK: Českokrumlovsko v době jagellonské 1470-1526. Český Krumlov 1998, 50-61
- KUBÍKOVÁ/KADIČ/FRÝBA/KUBÍK/GERŠL/POŇAVIČ 2015 — Anna KUBÍKOVÁ / Milan KADIČ / Libor FRÝBA / Jiří KUBÍK / Pavel GERŠL / Michal POŇAVIČ: 500 let Horního řádu Petra IV. z Rožmberka. Český Krumlov 2015
- KUČA 1996 — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Praha 1996
- KUNEŠ 2007 — Václav KUNEŠ: Kostel sv. Anny Na Vršíčku 1507-2007. Horšovský Týn 2007
- KUPKA 1907 — Josef KUPKA: O církevním roce. Praha 1907
- KUTHAN/ROYT 2010 — Jiří KUTHAN / Jan ROYT: Hradní kaple v Krumlově jako Sainte Chapelle. In: Martin GAŽI (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, 443-454
- LAVIČKA/ČERVENKA 2015 — Roman LAVIČKA / Vladimír ČERVENKA: Blatná. Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, Blatná 2015

LCI — Wolfgang BRAUNFELS: Lexikon der christlichen Ikonographie, V. Band: Ikonographie der Heiligen, Freiburg im Breisgau 1973

LÍBAL 1946 — Dobroslav LÍBAL: Pražské gotické kostely. Praha 1946

MAJER 2004 — Jiří MAJER: Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004

MANNLOVÁ 1969 — Heide MANNLOVÁ: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v dějinách českosaské pozdní gotiky. Most 1969

MAŇAS 2005 — Vladimír MAŇAS: Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem. In: Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUNEŠ (edd): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005, 37-78

MAŇAS 2010 — Vladimír MAŇAS: Náboženská bratrstva a poutnictví na Moravě v raném novověku. In: Jiří MIHOLA (ed.): Na cestě do Nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v Českých zemích ve středoevropském kontextu. Brno 2010, 129-136

MAREŠ/SEDLÁČEK 1900 — František MAREŠ / Jan SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém X. Praha 1900

MAREŠ/SEDLÁČEK 1903 — František MAREŠ / Jan SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXVIII. Praha 1913

MARTAN 1997 — Alois MARTAN: Zpráva o restaurování středověké nástěnné malby v interiéru předsíně kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici. České Budějovice 1997

MATĚJKA 1897 — Bohumil MATĚJKA: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém II. Praha 1897

MERHAUTOVÁ 1994 — Anežka MERHAUTOVÁ (ed.): Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení. Praha 1994

- MUDRA/OTTOVÁ 2014 — Aleš MUDRA / Michaela OTTOVÁ (ed.): Trans Montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách. Praha 2014
- NĚMEC 1935 — Karel NĚMEC: Lázně a kaple sv. Anny u Horažďovic. In: Strakonicko č. 2-3, 1935
- NIXON 1997 — Virginia NIXON: The Anna Selbdritt in Late Medieval Germany: Meaning and Function of a Religious Image (disertační práce na Concordia University, Montreal, Quebec, Kanada). Montreal 1997
- NODL 2006 — Martin NODL: Tři studie o době Karla IV. Praha 2006
- NOVOTNÝ 2005 — Miroslav NOVOTNÝ: Pod praporem Královny nebes. Pietas Mariana a mariánské družiny v českých zemích v 16. – 20. století. In: JIRÁNEK/KUNEŠ(ed): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku po moderní doby. Pardubice 2005, 89-102
- ORASKÝ 1985 — František ORASKÝ: Tisíc let kutnohorského dolování a mincování. Kolín 1985
- OTTOVÁ/ROYT 2014 — Michaela OTTOVÁ / Jan ROYT (ed): Kostel Nanebevzetí PM v Mostě v době konfesních změn (1517-1594). Ústí nad Labem 2014
- OTTOVÁ 2016 — Michaela OTTOVÁ: Sv. Anna Samotřetí a ostatky jejích ňader. In: Richard BIEGEL / Lubomír KONEČNÝ / Michaela OTTOVÁ (ed.): Ikonografie. Témata, motivy a jejich interpretace. Praha 2016, 70-78
- OTTOVÁ 2017 — Michaela OTTOVÁ: Mýtus Ulrich Creutz. Vizuální kultura v Kadani za Jana Hasištejnského z Lobkovic (1469-1517). Litoměřice 2017
- PAUL 1944 — Alexander PAUL: Tři iluminované rukopisy v Rajhradě z 14. stol. Praha 1944
- PAVELEC 1997 — Petr PAVELEC: Klášterní kostel Obětování Panny Marie. České Budějovice 1997

- PAVELEC 1999 — Petr PAVELEC: Středověké nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše v Horní Stropnici na Českobudějovicku. In: Zprávy památkové péče LIX/1999, č. 8, 249-256
- PAVELEC 2013 — Petr PAVELEC: středověká nástěnná malba v jižních Čechách. Sumarizace výzkumu nově odkrytých a restaurovaných maleb v období mezi roky 1993 – 2012. Olomouc 2013 (disertační práce)
- PAZDEROVÁ 2006 — Alena PAZDEROVÁ (ed.) Doba vlády Karla IV. a jeho rodiny v archivních dokumentech. Praha 2006
- PÁNEK 2011 — Jaroslav PÁNEK (red.): Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice 2011
- PÁTKOVÁ 1998 — Hana PÁTKOVÁ: Bratrstva a cechy v Českém Krumlově. In: Václav BŮŽEK: Českokrumlovsko v době jagellonské 1470-1526. Český Krumlov 1998, 62-69
- PÁTKOVÁ 2000 — Hana PÁTKOVÁ: Bratrstvie ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha 2000
- PÁTKOVÁ 2005 — Hana PÁTKOVÁ: Bratrstva ve středověkých Čechách – probádané téma? In: Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUNEŠ (edd): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005, 11-18
- PELIKÁN/PÁTKOVÁ 2002 — Josef PELIKÁN / Anna PÁTKOVÁ: Erekcční knihy pražské arcidiecéze VII. Praha 2002
- PEŠINA 1950 — Jaroslav PEŠINA: Česká malba pozdní gotiky a renesance. Deskové malířství 1450-1550. Praha 1950
- PEŠINA 1976 — Jaroslav PEŠINA: Česká gotická desková malba. Praha 1976

- PODLAHA 1900 — Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém IX. Praha 1900
- PODLAHA 1903 — Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém II.b. Praha 1903
- PODLAHA/ŠITTLER 1903 — Antonín PODLAHA / Eduard ŠITTLER: Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis. Praha 1903
- PODLAHA 1904 — Antonín PODLAHA: Učení o neposkvrněném početí Panny Marie v Čechách před prohlášením učení toho za dogma. In: Časopis katolického duchovenstva VII. Praha 1904, 472-494
- PODLAHA 1916 — Antonín PODLAHA: Ilustrovaný průvodce metropolitním chrámem sv. Víta v Praze. Praha 1916
- POCHE 1977-1982 — Emanuel POCHE (red.): Umělecké památky Čechy I.-IV. Praha 1977
1982
- POCHE 1983 — Emanuel POCHE: Praha středověká. Čtvero knih o Praze. Praha 1983
- POSPÍŠIL 1993 — Karel POSPÍŠIL: Poutní místo svatá Anna u Plané. Domažlice 1993
- PROCHÁZKA/KONDRYS 1998 — Zdeněk PROCHÁZKA / Antonín KONDRYS: Horšovskotýnsko. Historicko-turistický průvodce. Horšovský Týn 1998
- PROCHÁZKA 2002 — Zdeněk PROCHÁZKA: Plánsko a Tachovsko. Historicko-turistický průvodce (č. 17). Domažlice 2002
- PROKOP/SMOLA 1945 — Vladimír PROKOP / Lukáš SMOLA: Sokolovsko. Umění, památky a umělci do roku 1945. Sokolov 2014
- ROYT 1999 — Jan ROYT: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. Praha 1999

- ROYT 2001 — Jan ROYT: Lidová zbožnost na střední Šumavě. In: Vladimír HORPENIAK (red.): Vlastivědný sborník Muzea Šumavy VI. Sušice 2001
- ROYT 2012 — Jan ROYT: Posvátní místa a milostné obrazy a sochy v západních Čechách a na Šumavě. In: Michaela OTTOVÁ (ed.): Divotvůrkyně Přeštická. 300 let obrazu a poutí. České Budějovice 2012, 15-38
- ROYT 2015 — Jan ROYT: Gotické deskové malířství v severozápadních a severních Čechách 1340-1550. Praha 2015
- ROŽMBERSKÝ/KRČMÁŘ 2014 — Petr ROŽMBERSKÝ / Luděk KRČMÁŘ: Poustevníci, poustevny a poutě v Plzeňském kraji. Domažlice 2014
- RYNEŠ 1967 — Václav RYNEŠ: „Imagines miraculosae“ doby pobělohorské. In: Český lid I. 54. Praha 1967, 182-193
- SCHENK 1968 — Jiří SCHENK: Jílovské zlatodoly a jejich důlní mapy. In: Jiří MAJER (red.): Z dějin hornictví, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 33. Praha 1968, 105-134
- SOUKUP 1903 — Josef SOUKUP: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XVIII. Praha 1903
- ŠORM 1936 — Antonín ŠORM: Svatá Anna v lidové úctě v Čechách a na Moravě. Praha 1936
- TADRA 1880 — Ferdinand TADRA: Ukazování sv. ostatků v Č. Krumlově v XIV. Věku dle rukopisu 14. století. In: Časopis muzea královského českého 54. Praha 1880, 432-437
- TURČAN 2013 — Ľubomír TURČAN (ed.): Gotické umění na Ústecku. Litoměřice 2013
- TWOMEY 2008 — Lesley K. TWOMEY: The Serpent and the Rose. The Immaculate Conception and Hispanic Poetry in the Late Medieval Period. Boston 2008

- URBAN 2009 — František URBAN: Mariánský kult v době a v díle arcibiskupa Arnošta z Pardubic. In: *Studia Theologica XI / I* (35). Olomouc 2009, 13-24
- VALTA 1937 — Karel VALTA: Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku, Příbram 1936
- VANĚK/HOSTAŠ 1902 — Ferdinand VANĚK / Karel HOSTAŠ: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XVII. Praha 1902
- VETRÁK 2011 — Miroslav VETRÁK: Kostel sv. Anny u Pořejova. In: *Sborník muzea Českého lesa v Tachově 32*. Domažlice 2011, 38-52
- VÍTOVSKÝ 1976 — Jakub VÍTOVSKÝ: Nástěnná malba v letech 1370-1380 v Čechách. Praha 1976 (diplomní práce)
- VÍTOVSKÝ 1976 — Jakub VÍTOVSKÝ: Nástěnné malby ze XIV. století v pražské katedrále. In: *Umění 24/1976*, 473-502
- VÍTOVSKÝ 1980 — Jakub VÍTOVSKÝ: Nástěnné malby v bývalém klášterním kostele sv. Anny na Starém Městě v Praze a některé otázky ikonografie českého monumentálního malířství předhusitské doby. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 4*. Praha 1980, 75–106
- VLČEK 1999-2000 — Pavel VLČEK (red.): Umělecké památky Prahy III.-IV. Praha 1999-2000
- VORLOVÁ 2002 — Hana VORLOVÁ: Svatá Anna Samatřetí v gotické plastice Českých zemí. Soupis a ikonografie (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2002
- VORLOVÁ 2012 — Hana VORLOVÁ: K počátkům svatoanenského kultu a zobrazování sv. Anny Sametřetí v českých zemích. In: Ivo HLOBIL / Daniela RYWIKOVÁ (eds.): *Jan Lucemburský. Kultura, umění a zbožnost na Moravě a ve Slezsku v době vlády prvního Lucemburka*. Ostrava 2012, 233 – 245

VRÁNA 1926 — Miroslav VRÁNA: Město Blatná. Obraz prehistorický, historický, kulturní, sociální a národohospodářský. Blatná 1926

WOLF 2005 — Václav WOLF: Neposkvrněné početí Panny Marie v průběhu historie. Olomouc 2005

ZEMAN 2012 — Lubomír ZEMAN: Průvodce po významných hornických památkách západního Krušnohoří. Karlovy Vary 2010

PŘÍLOHA I.

Katalog malířských děl

Úvod

V přiloženém katalogu jsem se pokusila představit všechna dochovaná malířská díla s vyobrazením sv. Anny předpokládané české proveniencí, ať již v ikonografickém typu Samotřetí, Samodruhé či v rámci kompozice Příbuzenstva Kristova. Z tohoto výběru jsem zcela záměrně vyloučila zobrazení sv. Anny v rámci mariánských cyklů. Zmíním zde však jedno takové, konkrétně nástěnnou malbu Narození Panny Marie z kostela Stětí sv. Jana Křtitele z Dolních Chaber, neboť se jedná, vzhledem k dataci maleb do doby kolem roku 1250-1260,³⁷⁶ o nejstarší dochované vyobrazení sv. Anny v Čechách.

Katalog je rozdělen do tří částí. První se věnuje zobrazení sv. Anny v deskovém malířství, následuje nástěnná malba a poslední část je věnována zobrazení světice v knižním malířství. Zatímco u prvních dvou jmenovaných jsem se snažila nalézt všechna dochovaná díla, v rámci knižní malby představuji pouze výběr nejstarších či nejzajímavějších zobrazení.

Katalogová hesla jsem zpracovala dílům s prokazatelnou či domnělou českou proveniencí. Výjimky tvoří oltář sv. Barbory ze Želiny, který je sice importem, nicméně s největší pravděpodobností se jednalo o objednávku pro některý ze sakrálních prostor na české straně Krušných hor. Pravděpodobně obdobně se na české území dostal i oltář z Blanska u Kaplice a z tohoto důvodu je zde též zařazen. Stejně tak jsem se rozhodla, i přes jeho nejasný původ, od katalogu zařadit oltář ze Živanic. Naopak díla, která byla s jistotou či největší pravděpodobností objednána pro některý z německých či rakouských sakrálních prostor a na území Čech se dostala až druhotně, zmiňuji na konci katalogu pouze v rámci stručného výčtu.

Deskou, která je pravděpodobně české proveniencí, ačkoli se na našem území dnes nenachází, je deska ze Střehomi, dnes v majetku Vratislavského muzea. Je nicméně často diskutovaným dílem a své místo v katalogu si jistě též zaslouží.

V rámci katalogových hesel jsem se soustředila především na ikonografii sv. Anny a její popis, případně srovnání atd. Zcela záměrně jsem ve většině případů opomíjela diskuze nad datací, autorským připsáním díla aj.

Z časových důvodů jsem se do větší míry nevěnovala ani možným grafickým předlohám uvedených děl, ačkoli jsem si vědoma, že pátrání po možných kompozičních vzorech by jistě přineslo mnohá zajímavá zjištění.

³⁷⁶ Eva BRADOVÁ / Michal DRAGOUN / Zdeněk DRAGOUN / Tomáš CHVÁTAL / Martina MRŇAVÁ / Jan ROYT / Jana SNÍŽKOVÁ / Michal TRYML: Kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech. Dolní Chabry 2011, 19-22.

I. Desková malba

I. 1 Sv. Anna Samotřetí z kaple sv. Kříže na Karlštejně

Karlštejn, kaple sv. Kříže, Mistr Theodorik, před 1365

Olejová tempera na bukové desce, rám původní se čtvercovým relikviářovým otvorem ve spodní liště

114 x 94 cm

*Restaurováno: 1927-1968, A. Bělohoubek, J. Ženíšek, J. Hlavín. B. Slánský, L. Sálinská; 1988, K. Veselý
Karlštejn, hrad, kaple sv. Kříže, inv.č. KA 3687*

LOŘIŠ 1938; MATĚJČEK 1950, 70-81, č.k.27-155; SLÁNSKÝ 1956; KROFTA 1938; HOMOLKA / KESNER 1964, 18; DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 182-184; DVOŘÁKOVÁ 1967, 48; PEŠINA 1970, 219-221, č.k. 303e; KUTAL 1972, 56; STEJSKAL 1978, 123-134; DČVU I/1 1984, 319-323; VINTER 1989, 31; FAJT 1997, 386 (Fajt); ROYT 2002, 57

Obraz sv. Anny Samotřetí se nachází na oltářní stěně kaple sv. Kříže na Karlštejně. V celém souboru je výjimečný především počtem kompozičních změn, tzv. pentiment.

Sv. Anna je na karlštejnské malbě zobrazena v polopostavě, oděna je růžových, na rubu zelených šatů, hlavu halí těsně obepínající bílý šátek. V pravici drží knihu, na levici je posazena Panna Marie s Kristem na klíně. Bohorodička je zobrazena tradičně v modrých šatech, Kristus je oblečen do košilky šedé barvy. Svým pohledem se dívá upřeně na matku, v pravici drží červené jablko. Panna Marie synův pohled opětuje a vzniká tím jakási uzavřená dvojice Panny Marie a Krista, na kterou sv. Anna směřuje svým pohledem. Pozadí výjevu je zlatené s reliéfními heraldickými říšskými orlicemi.

Zobrazení sv. Anny Samotřetí s malými postavami Panny Marie a Krista na jedné straně, tedy tzv. zdvojená Nikopoie, není v Čechách příliš obvyklé, objevuje se však již o několik let dříve také v rukopisech Jana se Středy (**III. 2., III. 3.**).

Sv. Anna měla být podle podkresby zobrazena z anfasu, ve výsledné malbě je však zobrazena ve tří čtvrtěním profilu, kterým se natáčí ke skupině Panny Marie s Ježíškem a nepůsobí tak hieraticky. Zatímco postava sv. Anny byla změněna v duchu intimnější atmosféry, u postav Bohorodičky a Krista došlo ke změnám, které je spíše odcizily. Panna Maria se měla původně jednou rukou dotýkat jablka, její ruka však byla posunuta směrem dolů. Kristus si měl hrát s matčinou agafou, nyní však ruku spíše rozpačitě odtahuje.

Oproti podkresbě došlo k zvětšení některých detailů a celkově působí postavy oproti přípravné kresbě větší a mohutnější (postava sv. Anny, hlava Panny Marie). Došlo však k celkovému scelení kompozice.

Dle otvorů na hrudi obou žen lze předpokládat, že je zdobily zlaté agafy, průzkum také potvrdil plasticky provedené zlaté svatozáře s kovovými aplikami.

Fajt (FAJT 1997) zahrnuje obraz do tzv. hlavní skupiny, tedy mezi díla, které měl vytvořit sám Mistr Theodorik. Jako důvody uvádí například jistou kresbu, malebnost zobrazení, promyšlenou barevnost aj. Uvádí také, že se jednalo patrně o autorské korektury, které zapříčinil vznik obrazu v počáteční fázi celého cyklu, kdy si mistr ještě ověřoval různá řešení, mj. i velikosti postav. Jako další argument uvádí skutečnost, že malba téměř nepřesahuje na rám. Domnívám se, že s Fajtovým názorem lze souhlasit.

Pozornost si jistě zaslouhuje i relikviářový otvor v dolní liště rámu. Karel IV. získal celkem tři svatoanenské ostatky (roku 1350 rameno sv. Anny, roku 1355 prst sv. Anny a roku 1371 ňadra sv. Anny, *viz kap. 3. 2.*). Zároveň je relikvie sv. Anny doložena na v soupise karlštejnských ostatků z roku 1515, jako součást kříže. Lze předpokládat, že se jednalo o část jedné z Karlových relikvií světice a stejný původ měla pravděpodobně i relikvie zasazená do rámu.

I. 2. Madona / Veraikon od sv. Tomáše v Brně

Kolem 1420

Oboustranně malovaná deska; lipové dřevo, zprědu potaženo plátnem, zezadu pouze střední deska pergamenem; tempera na křídovém podkladě; zlacení a puncování.

62,4 x 49,8

Údajně z kaple Panny Marie kláštera sv. Tomáše augustiniánů eremitů v Brně; z dědictví malíře Flaxmanne získáno Erzherzog-Rainer Museem v Brně; po roce 1945 zapůjčeno do Zemského moravského muzea, od roku 1977 v Moravské galerii v Brně

Restaurováno: 1935, B. Slánský; 1961, H Böhmová

Brno, Moravská galerie v Brně, inv. č. A 1721

KROPÁČEK 1946, 80; MATĚJČEK 1950, 141, č.k. 220-221; HOMOLKA 1962 (UMĚNÍ), 425-449; PEŠINA 1964 (UMĚNÍ), 30; ŠTEFANOVÁ 1985 (UMĚNÍ), 315-327; CHAMONIKOLA 1992, nepag; HLAVÁČKOVÁ 1994, 21; BARTLOVÁ 2001, 13-20; BARTLOVÁ 2001, 207-209; BARTLOVÁ 2008, 6-15

Přední stranu desky zdobí obraz Madony s polopostavami světců na původním malovaném rámu. Na levé liště jsou zobrazeni sv. Ondřej, sv. Dorota, sv. Apolena, na pravé liště sv. Jan Evangelista, sv. Voršila a sv. Anna Samodruhá. Na horní liště se nachází sv. Jan Křtitel, uprostřed dolní lišty je vyobrazena sv. Máří Magdalena. Mezi malovanými postavami se na rámu nachází také 12 puncovaných apoštolů s nápisovými páskami.

Madona svým typem odkazuje k Madoně svatovítské, liší se od ní však korunkou, čímž je zkombinován ikonografický typ Reginy a Beaty. Obdobně je tomu například na obraze Madony svojšínské (po 1410, NG).

V pozadí Panny Marie je vyobrazen Bůh otec s nápisem, odkazujícím na Kristův křest v Jordáně, pod ním se nalézají puncovaná holubice Ducha svatého. Puncování jsou také andělé, kteří Madonu korunují a další, kteří hrají na hudební nástroje.

Sv. Anna je na desce zobrazena v ikonografickém typu sv. Anny Samodruhé, tedy jen se svojí dcerou, nikoli i s vnukem Ježíšem. Pokud je mi známo, jedná se o jediné vyobrazení tohoto typu v českém deskovém středověkém malířství. Sv. Anna je oděna do modrých šatů a modrého, na rubu červeného pláště, hlavu halí kruseler. V tradičních modrých šatech je zobrazena také drobná postava Panny Marie.

Veraikon na druhé straně desky je velmi blízký Veraikonu svatovítskému.

Deska, která byla pravděpodobně objednána pro brněnský kostel sv. Tomáše, bývá tradičně datována mezi roky 1410-1420. Milena Bartlová (BARTLOVÁ 2001) však posunula její dataci do druhé poloviny 30. let 15. století ve snaze přiblížit ji reformačním ideálům.

I. 3. Oltář Reininghausův

Český mistr, kolem 1430

Dřevo, trojdílný křídlový oltář; tempera na smrkové desce potažené plátnem. Původní rám (horní a dolní lišta střední desky nová), plátěný potah vnitřních stran, stříbrné pozadí s rytím a puncováním, zadní strana střední desky s parketáží.

155,5 x 87,5 cm (střední deska), 155,5 x 43,5 cm (křídla)

Původní provenience neznámá; poté sbírka Karla von Reininghause; r. 1936 zakoupeno do Národní galerie v Praze.

Restaurováno: 1992-1993, ateliéry NG

Praha, Národní galerie v Praze, inv. č.: O 1570, O 1571, O 1572

CHYTIL 1909, 604; CHYTIL 1925, 44; CHYTIL 1929, 74; MATĚJČEK 1931, 77; KRAMÁŘ 1935-6, 48; MATĚJČEK 1950, 148, č.k. 227-231; HOMOLKA/KESNER 1964, 48, č.k. 81-83; KUTAL 1972, 133; DČVU I/1 1984, 393; MÜLLER 1985, 533-4; VOTOČEK/SLAVÍČEK 1988, 72, č.k. 57; BARTLOVÁ 2001, 266-272; ROYT 2002, 108; FAJT 2006, 60; PÁNEK 2011, 460

Ve středu oltářní archy se nachází výjev mnohofigurálního Ukřižování Krista. Na vnitřních pohyblivých křídlech jsou ve dvou etážích vyobrazeny světice, na vnějších dcery sv. Anny se svými syny. Kompozice středového obrazu je nápadně podobná tzv. Zátoňskému oltáři a desce Ukřižování Rajhradského oltáře. Typologie figur vychází ve svém základu stále ještě z krásného slohu.

Na levém křídle se nachází sv. Anna Samotřetí, pod ní sv. Máří Magdalena a sv. Lucie, na protějším křídle pak sv. Alžběta Durynská a sv. Helena, pod nimi sv. Barbora a sv. Voršila.

Při zavření oltáře se na vnějších stranách nacházejí monumentální figury Marie Salome a Marie Kleofášovy se svými dětmi na tmavočerveném pozadí se zlatými hvězdami. Na levém křídle je zobrazena Marie Salome se svými syny sv. Janem Evangelistou a sv. Jakubem Větším, na protějším pravém křídle se nachází Marie Kleofášova s Jakubem Menším, sv. Josefem Spravedlivým, sv. Šimonem a sv. Judou.

Svatá Anna je zobrazena v sedícím atributivním typu s Ježíškem po pravici a Pannou Marií po levici. Oděna je v červené šaty a červený, na rubu modrý, plášť, který ji halí i hlavu pokrytou kruselerem. Ježíšek, oděný v hnědé roucho, a Panna Maria v modrých šatech jsou zobrazeni v tzv. hře o jablko. Sv. Anna sedí na lavici, za níž dva andělé přidržují zelený závěs. Pohledem směřuje na diváka.

Zobrazení dcer sv. Anny, Marie Salome a Marie Kleofášovy, je v této době poměrně vzácné vzácné. Nadto kombinací námětů sváteční a nesváteční strany křídel archy dostáváme

námět Příbuzenstva Kristova. Chybí však Panna Marie, která mohla být vyobrazena na nedochované části oltáře, ale také manželé všech žen. Jedná se o raný typ zobrazení.

Ikonografie oltáře je zajímavá také akcentem světic – vdaných žen, které porodily děti, na slavnostních stranách v horní etáži. To by mohlo odkazovat, jak naznačila již Milena Bartlová (BARTLOVÁ 2001), k původnímu určení oltáře pro ženskou korporaci či bratrstvo. (*viz 5. 1., 5. 3.*)

I. 4. Adorace Páně / Kristus na hoře Olivetské z Českých Budějovic

Český mistr, kolem 1440

Oboustranně malovaná dřevěná deska, tempera na křídovém podkladu; lipové dřevo potažené plátnem; původní rám; na mnoha místech rámu přední strany chybí barevná vrstva, původní zlacení odřeno. Na rubové straně chybí větší část malby.

57 x 57,5 cm (vnitřní obraz 36,3 x 36,3 cm)

Údajně z kláštera ve Zlaté Koruně; r. 1893 věnováno Diecéznímu církevnímu muzeu v Českých Budějovicích jeho zakladatelem msgr. Adolfem Rodlerem; r. 1927 zapůjčeno do Městského muzea; od r. 1953 v Alšově jihočeské galerii.

Restaurováno: 1922-23: A. Bělohoubek; 1975-76: Věra Frömlová

Hluboká nad Vltavou, Alšova jihočeská galerie, inv. č.: O – 4

MATĚJČEK 1950, 143, č.k. 222-223; PEŠINA 1978c, 298; PEŠINA 1984, 397; ŠTEFANOVÁ 1985 (UMĚNÍ), 276-279; RULÍŠEK 1989, 43-36; BARTLOVÁ 2001, 242-243; LAVIČKA 2007, 21-23

Oboustranně malovanou desku s výjevem Adorace Krista, vycházejícího z mystického vidění sv. Brigity Švédské, a torzálně zachovalou scénou Krista na hoře Olivetské zdobí původní malovaný rám s polopostavami světic. Bohužel jeho neúplný stav dochování dovoluje identifikaci jen některých z původně osmnácti světic.

Na levé liště se můžeme identifikovat shora dolů sv. Barboru, sv. Brigitu Švédskou a sv. Alžbětu Durynskou, na pravé liště sv. Markétu, sv. Voršilu, sv. Kateřinu (?). Na horní liště lze rozpoznat sv. Dorotu a sv. Teklu (?), dole sv. Ludmilu, sv. Annu Samotřetí a sv. Máří Magdalenu. Na zadní straně s výjevem Krista na hoře Olivetské je rám červený bez další malířské výzdoby.

Sv. Anna je zobrazena v polopostavě, v zeleném plášti s červenou rubovou stranou. Hlavu jí, tradičně, halí bílý šátek, ale také plášť. Kristus je umístěn v pravé ruce světičky, oblečený ve světle modré roucho. Panna Maria je zobrazena po matčině levici, tradičně v modrých šatech.

Milena Bartlová (BARTLOVÁ 2001) spojuje obraz, díky výběru světic na rámu a volbě ústředního námětu, s ženským prostředím. Jednat by se mohlo buď o blíže neznámou ženskou korporaci (řeholní či laickou), případně o dílo určené k osobní devoci výše postavené ženy. Za méně pravděpodobné se mi však jeví badatelčino možné spojení desky s některým ze svatoanenských bratrstev, neboť o nich máme zprávy až z doby mnohem pozdější.

I. 5. Assumpta v květnici zv. Assumpta Lannova

Český mistr, kolem 1450

Tempera na borové desce potažené plátnem; zadní strana malovaná (dekor mramorování); zlacení a puncování; původní malovaný rám.

41,5 x 31,5 cm

Původní provenience neznámá; později sbírka F. Štulíka v Českých Budějovicích; poté sbírka rytíře Vojtěcha Lanny v Praze; r. 1883 daroval rytíř V. Lanna SVUP (dnes Národní galerii v Praze).

Restaurováno: nezjištěno

Praha, Národní galerie v Praze, inv. č.: O 494

PEŠINA 1950, 101, č.k. 18; MATĚJČEK 1950, 183, č.k. 272; HOMOLKA/KESNER 1964, 50-51, č.k. 96; KUTAL 1972, 133; PEŠINA 1984, 579; VOTOČEK/SLAVÍČEK 1988, 73, č.k. 60; BARTLOVÁ 2001, 385

Obraz Panny Marie Nanebevzaté neboli Assumpty zdobí původní rám s postavami světců. Na levé liště se shora dolů nacházejí sv. Markéta, sv. Apolena, sv. Jenoféfa (?), neznámá dvojice kleriků a sv. Máří Magdalena. Na pravé liště sv. Dorota, sv. Anežka, sv. Voršila, sv. Klára a sv. Jeroným. Na horní liště je vyobrazena sv. Kateřina a sv. Barbora, na dolní liště sv. Anna Samotřetí.

Svatá Anna je zobrazena v polopostavě v atributivním typu. Rozložení figur Krista a Panny Marie je tradiční. Anna je oděna v červený šat svázaný pod prsy a červený plášť sepnutý sponou pod krkem. Hlavu halí kruseler. Oblečený Kristus jednou rukou žehná, v druhé drží jablko. Panna Maria je zobrazena v modlitbě. Všechny tři postavy mají kolem hlav puncované svatozáře.

Zajímavé je umístění sv. Anny Samotřetí do středu dolní lišty rámu, jak je tomu i v případě českobudějovické desky. Otázkou zůstává, zda můžeme této skutečnosti přikládat větší význam, či zda se jedná o čistě praktické vyobrazení světice na místě, kde budou moci být atributivní postavy Krista a Panny Marie plně rozvinuty.

Vzhledem k velikosti desky lze předpokládat, že sloužila k soukromé devoci.

I. 6. Oltářní křídla z Plané u Mariánských Lázní

Planá u Mariánských Lázní, bývalý kostel sv. Petra a Pavla, neznámý mistr, kolem 1490

Oboustranně malované dřevěné desky; původně součást archy, střed se nedochoval; tempera na dřevěné desce

162 x 60 cm

Pravděpodobně z bývalého kostela sv. Petra a Pavla v Plané u Mariánských Lázní (zruš. 1787), poté v místním muzeu

Restaurováno: 2009-2010, D. Fiala

Tachov, Okresní muzeum v Tachově, inv. č.: U 194, U 195

KALANDRA/CHLUM 1964, 182-190; UPČ III, 62, 65; FAJT 1996, 462, č.k. 42 (Royt)

Jedná se o pohyblivá křídla oltářní archy, jejíž střed se nedochoval. Slavnostní strany křídel jsou rozděleny do dvou etáží. Na levé se nachází nahoře obraz sv. Anny Samotřetí, dole apoštolská knížata sv. Petr a Pavel. Na pravé desce je vyobrazeno Zvěstování Panně Marii, pod ním sv. Jan Evangelista a sv. Bartoloměj. Na vnitřních stranách křídel jsou reliéfy sv. Barbory a sv. Apoleny.

Sv. Anna i Panny Marie jsou zobrazeny v celých postavách, avšak Panna Marie je stále oproti své matce zřetelně menší. Zajímavý je motiv předávání Krista. Malý Ježíš je plně natočen ke sv. Anně, ke které natahuje své ruce, přičemž k Panně Marii je otočen zády.

Sv. Anna je vyobrazena v honosných zlatých šatech s černou výšivkou a tradičně v červeném, na rubu zeleném, plášti. Hlavu halí bílá loktuše. Panna Marie je zobrazena s velikou korunou na hlavě. Kristus je oblečen v šedé šaty.

Malby jsou bohužel silně poškozeny, i přes to je zjevná blízkost k norimberské malbě. Vzhledem rustikalizaci pojetí se však o import s největší pravděpodobností nejedná.

(Planá viz 6. 2.)

I. 7. Oltář křižovnického kláštera

Praha, kostel sv. Františka, Mistr Budňaského oltáře, po 1490.

*Trojdílný křídlový oltář s dvěma pohyblivými oboustranně malovanými křídly; tempera na lipové desce
114,5 x 87,5 cm (střední deska), 114,5 x 43,6 cm (křídla)*

Pochází kostela sv. Františka při křižovnickém klášteře v Praze, r. 1947 zapůjčeno do Národní galerie v Praze, nyní vráceno Rytířskému řádu křižovníků s červenou hvězdou

Restaurováno: nezjištěno

Praha, Rytířský řád Křižovníků s červenou hvězdou, inv. č. DO O 6781

PEŠINA 1950, 110, č.k. 102-6

Na střední desce oltáře se nachází výjev Příbuzenstva Kristova. Ženské postavy s dětmi jsou zobrazeny před zídou, zpoza ní vykukují postavy manželů, uprostřed kterých jsou zobrazeni tři zpívající andělé. Na mužskými postavami se otevírá otevřená krajina.

Ústřední skupinu tvoří sv. Anna Samotřetí realistického typu, po stranách jsou zobrazeny Marie Kleofášova a Marie Salome s knihami v rukou. Apoštolské děti si hrají na zemi, zajímavý je motiv dětské potyčky uprostřed prvního plánu. Sv. Anna je zobrazena po pravici Krista, který jako by vycházel z jejího klína směrem ke své matce, Panně Marii. Oblečen je do bílé košilky, na levici má ptáčka.

Na levém pohyblivém křídle se nachází scény Oběť Jáchymova, Setkání sv. Jáchyma a sv. Anny u Zlaté brány, Narození Panny Marie a Uvedení Panny Marie do chrámu.

Výjev Jáchymovi oběti je zasazen do chrámu, kde kněz odmítá přijmout Jáchymova beránka na oltář. Protější scéna setkání manželů je zobrazena ve volné krajině s průhledem do vzdálených hor a naznačenou Zlatou bránou po levé straně. Sv. Anna stojí klidná, sv. Jáchym ji objímá. Následuje scéna narození Panny Marie, ve které je sv. Anna zobrazena na lůžku ve světnici. Asistuje jí porodní bába, v rohu místnosti se vznáší holubice Ducha svatého. Poslední je zobrazeno Uvedení Panny Marie do chrámu. Scéna se odehrává v městském prostředí, sv. Anna se sv. Jáchymem jsou zobrazeni v pravé části výjevu, levou část vyplňuje výrazná diagonála schodiště, po kterém stoupá Panna Marie.

Jedná se o jediný dochovaný cyklus výjevů ze života rodičů Panny Marie v českém středověkém malířství.

Na nesváteční straně křídel jsou vyobrazeny postavy sv. Petra a sv. Pavla.

I. 8. Oltář z Klapého u Libochovic

Ústí nad Labem, Mistr Štěpán z Ústí (dříve Mistr oltáře z Klapého), kolem 1493

Dřevo, reliéfní řezby, vzadu vyhloubeny, původní polychrome a zlacení; tempera na dřevěné desce, zlacení

151 x 107 x 21 cm (skříň), 151 x 52,5 cm (levé křídlo), 151 x 53,5 cm (pravé křídlo), 91,5 x 25,5 x 15,5 cm (Madona), 175 x 46 cm (predela)

U donátora klečícího před sv. Petrem erb s liškou držící husu v červeném poli (patrně jedna z větví vladyků z Všeclap u Duchcova)

Klapý u Libochovic, kostel Narození sv. Jana Křtitele; později Okresní muzeum v Litoměřicích; od r. 1956 expozice starého umění Severočeské galerie v Litoměřicích.

Restaurováno: 1951, Bohuslav Slánský; 1983 Eva Votočková (levé křídlo)

Litoměřice, Oblastní muzeum v Litoměřicích, inv. č.: SV 325, 444; zapůjčeno do Severočeské galerie výtvarného umění v Litoměřicích, inv. č.: Dop-13

VOTOČEK 1948, 6; VOTOČEK 1956, 69-70; VOTOČEK 1959, 14; VOTOČEK 1964, 9; VOTOČEK 1980, 38; VOTOČEK 1983, nepag; HRUBÝ 2010, 177-178; TURČAN 2013, 45 (Ottová); KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 224, č.k. II-34 (Turčan); ROYT 2015, 129, č.k. 19 (Royt)

Uprostřed oltářní skříňe se nachází sochy sv. Barbory, Assumpy a sv. Kateřiny. Vnitřní pohyblivá křídla s postavami světců jsou horizontálně dělena do dvou etáží. Na levém křídle se nacházejí postavy sv. Jakuba Většího, sv. Zikmunda, dole sv. Wolfganga a sv. Linharta (podle ROYTA 2015; VOTOČEK 1983 identifikuje jako sv. Vojtěcha, sv. Prokopa). Na pravém křídle jsou vyobrazeni sv. Petr se sv. Pavlem a klečícím donátorem, v dolní etáži poté sv. Anna Samotřetí se sv. Markétou.

Všechny postavy jsou zobrazeny v celé postavě, sv. Anna Samotřetí v atributivním typu, tedy držící postavy nahého Krista a modlící se Panny Marie v rukou. Kristus je tradičně v pravici své babičky, Panna Marii v její levici. Sv. Anna je oděna do zlatých prošíváných šatů s červeným, na rubu zeleným, pláštěm a kruselerem kolem hlavy. Na vnějších křídlech jsou malby zničeny, pravděpodobně se zde však nacházelo Zvěstování Panně Marii.

Zobrazeným donátorem (s erbem s liškou držící husu v červeném poli) je patrně jeden z příslušníků rodu vladyků ze Všeclap u Duchcova, kteří byli ve službách Hazmburků. To podporuje teorii, že retábl byl vytvořen pro kostel sv. Jana Křtitele v Klapém u Libochovic, zdá se však, že nebyl určen pro hlavní oltář, neboť na arše chybí titulární světec kostela. Můžeme se důvodně domnívat, že archa byla součástí zádušního oltáře.

I. 9. Královéhradecký oltář

Hradec Králové, katedrální kostel sv. Ducha, Mistr Královéhradeckého oltáře, 1494

Trojdílný křídlový oltář se dvěma původně pohyblivými, oboustranně malovanými křídly, tempera na dřevěné desce

132 x 102 cm (střední deska), 132 x 44 (křídla)

V dolní listě rámu středního obrazu datováno 1494

Roku 1851 při restauraci L. Klemensem oltář zapuštěn do nové pseudogotické architektury a křídla učiněna nepohyblivými

Restaurováno: 1851, L. Klemens; 2007-2009, R. Švejcar

Hradec Králové, biskupství královéhradecké, katedrální kostel sv. Ducha, inv. č.: nezjištěno

KALAS 1896, 8; SOUPIS IXX, 41-43; PEŠINA 1950, 111, č.k. 121-123; UPČ I, 453; KUTAL 1972, 194-195; DČVU I/2, 569; HOMOLKA / KRÁSA / MENCL / PEŠINA / PETRÁŇ 1985 293,345; HRUBÝ 2002, 66-69; NĚMEČEK 2008, 68-71; VOPŘADOVÁ 2008 (bakalářská práce)

Oltář je dílem anonymního Mistra Královéhradeckého oltáře, který je po něm pomocně pojmenován. Jeho dílna sídlila pravděpodobně v Chrudimi, v jejímž okolí se nacházejí další díla ze stejného dílenského prostředí (archa v arciděkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie, Svatokateřinský oltář, Pouchobradská deska či křídla a predela v chrámu sv. Kříže aj.)

Uprostřed archy se nachází Příbuzenstvo Kristovo, na původně pohyblivých křídlech jsou zobrazeny scény Zvěstování Panně Marii, Narození Krista, Navštívení a Klanění tří králů na vnitřních stranách, na vnějších jsou zobrazeny postavy sv. Jáchyma a sv. Anny.

Postavy jsou zasazeny před zlaté pozadí, nahoře dekorované rytou akantovou rozvilinou. Prostor je vymezen perspektivně ubíhajícími dlaždicemi, ne zcela zvládnutými, a zídkou s profilovanou římsou, před kterou jsou usazeny dcery sv. Anny se svoji matkou a dětmi, za zídkou poté vidíme jejich manžely a rodiny sv. Alžběty a Esmerie.

Uprostřed se nachází sv. Anna Samotřetí realistického typu, nalevo Marie Kleofášova se sv. Jakubem Menším, sv. Šimonem, sv. Josefem Spravedlivým a sv. Judou, vpravo Marie Salome se sv. Jakubem Větším a sv. Janem Evangelistou. Za zídkou jsou zobrazeni zleva: manžel Marie Kleofášovy Alfeus, dále sestra sv. Anny Esmeria s Enimem a jeho ženou Memlií a malým sv. Servatiem, uprostřed tři manželé sv. Anny Jáchym, Kleofáš a Salomas, poté Josef a vpravo skupina předků sv. Jana Křtitele sv. Alžběta s manželem Zachariášem a jeho otcem Ephraimem, kterým byl synem Esmerie. Dále je zde zobrazen Zebedeus, manžel Marie Salome.

Sv. Anna sedí po Kristově pravici, oblečena v purpurový plášť, s knihou položenou v klíně. Levicí se jemně Krista dotýká na rameni, jako by jej tím nabádala ke studiu knihy. Malý Ježíš se této knihy pravicí dotýká, v levici drží růženec. Posazen je na pravé noze své matky, která jej něžně přidržuje. Je zobrazen nahý, Panna Maria v červených šatech a modrém plášti, s rozpuštěnými vlasy a korunou na hlavě.

Cit pro detail uplatnil malíř při zobrazení ptáků a apoštolských dětí v prvním plánu, které si hrají s květinami.

Zajímavé je spojení s růžencem, který se objevuje v rukou několika postav (Kristus, sv. Josef, sv. Jáchym, Salomas). Jedná se o tehdy nový projev zbožnosti, šířící se z Kolína nad Rýnem, jehož zobrazení na královéhradecké desce je patří k nejstarším v českém výtvarném umění.

Neméně zajímavé je zobrazení svatozáří postav. Kromě ústřední trojice zdobí také všechny dětské postavy, žádné další je nemají.

Střední deska je vysoké malířské úrovně a kvality, na křídlech se pravděpodobně podílel ve větší míře pomocník (PEŠINA 1950)

Otázka původu archy není zcela zřejmá. Uvádí se, že se oltář původně nacházel v kostele sv. Pavla, zrušeného za Josefa II. roku 1778 (UPČ I, VOPŘADOVÁ 2008), někteří badatelé však zastávají myšlenku, že byl oltář již od svého počátku určen pro kostel sv. Ducha, ve kterém se v jižní lodi katedrály nachází dodnes (NĚMEČEK 2008).

I. 10. Oltářní křídlo ze Srbice

Srbice, kostel sv. Víta, neznámý mistr, kolem 1500

Tempera na dřevěné desce

78 x 47 cm

Původně z kostela sv. Víta v Srbici, poté Okresní muzeum (dnes Muzeum Chodska) v Domažlicích

Restaurováno: 1995, M. Kadavý

Plzeň, Biskupství plzeňské; zapůjčeno do Muzea Chodska v Domažlicích, inv. č.: H 10.647

SOUPIS PAMÁTEK XVII., 112-113; UPČ II., 394; FAJT 1996, 465-466

Výjev se sv. Annou Samotřetí je dnes samostatným obrazem, jedná se však o torzo oltářního křídla. Původně byla křídla pravděpodobně dělena etáží na dva výjevy nad sebou, jak bylo v této době obvyklé. Zprávy týkající se oltáře hovoří také o zobrazení čtyř z dvanácti apoštolů (sv. Petr, sv. Tomáš, sv. Jan Evangelista a sv. Pavel), pravděpodobně na druhé straně křídel, a o predele (FAJT 1996).

Výjev je zasazen do architektonického prostředí s průhledem do krajiny. Je pojat jako setkání Panny Marie a malého Krista s babičkou, sv. Annou. Panna Maria předává své matce malého Jajíše, který k ní natahuje své ručky. V pozadí celému výjevu asistuje anděl.

Sv. Anna je oblečena v šaty tmavě zelené barvy, červený plášť a hlavu ji obepíná bílý šlojíř. Panna Marie je oděna do bohatě vyšíváných zlatých šatů a modrého, na rubu červeného, pláště. Vlasy má rozpuštěné a na hlavě korunku. Kristovy šaty jsou bílé s červenými a zelenými pruhy.

Stejně jako na desce z Plané u Mariánských lázní (**I. 5.**), i zde jsou patrné norimberské vlivy, obě desky navíc spojuje obdobné kompoziční schéma.

I. 11. Oltář z Blanska

Blansko u Kaplice, kostel sv. Jiří, Linhart Sechsperger, 1500-1510

Pětidílná oltářní archa se dvěma pevnými a dvěma pohyblivými křídly; tempera na dřevěné desce

92 x 180 cm (skříň), 84 x 38 cm (křídla)

Uprostřed střední části skříňě napsáno jméno „Linhart Sechsperger“

Restaurováno: nezjištěno

Hluboká nad Vltavou, Alšova jihočeská galerie, inv.č. O-252

PÁNEK 2011, 470

Pětidílná oltářní archa z Blanska u Kaplice znázorňuje na své nesváteční straně postavy sv. Marty a sv. Apoleny na nepohyblivých křídlech, na pohyblivých sv. Voršilu a sv. Barboru. Na svátečních stranách je vlevo zobrazena sv. Alžběta Durynská, vpravo sv. Anna Samotřetí. Střední část oltáře vyplňuje malovaný závěs s dekorem granátového jablka a trásněmi na spodním okraji. Dochované siluety naznačují, že zde byly umístěny tři řezané figury. Na zadní straně se nachází Veraikon uprostřed dekorativních zelených rozvilin.

Sv. Anna Samotřetí je zobrazena stojící, s malými postavami Panny Marie a Krista na rukou. Nahý Kristus je tradičně zobrazen na pravici, Panna Maria v modrých šatech na levici. Panna Maria drží v rukou knihu, po které se Kristus ručkou natahuje. Anna je oblečena v zelené šaty a červený plášť. Na hlavě má býlí šátek. Zatímco Kristus s Pannou Marií mezi sebou navzájem komunikují, sv. Anna se dívá z obrazu směrem ven, do středu oltáře.

Trojice je zobrazena v krajině, která přechází ve zlaté, dekorativně puncované pozadí, ve kterém jsou naznačeny svatozáře. Po stranách rámu jsou zlaté sloupky, které v horní části vytváří dekorativní oblouk s reliéfní rozvilinou.

Vzhledem ke jménu Linharta Sechspergera, uvedenému ve střední části skříňě, můžeme předpokládat, že se jedná o importované dílo. I přes to jsem se však tento oltář rozhodla do katalogu zařadit, neboť mi prozatím zůstal utajen jeho původ. Vzhledem k lokaci (i s přihlédnutím, že se nemusí jednat o původní umístění oltáře) je možné, že se stejně jako v případě oltáře sv. Barbory ze Želiny jednalo o objednávku určenou již od počátku pro některý ze sakrálních prostor v jižních Čechách. Na druhou stranu se nabízí i možnost, že oltář byl určen přímo pro kostel sv. Jiří v Blansku, neboť se jedná o stavbu z doby těsně po polovině 14. století.

I. 12. Sv. Anna Samotřetí z Mýta u Rokycan

Mýto u Rokycan, kostel sv. Štěpána, neznámý mistr, počátek 16. stol

*Tempera na dřevěné desce; silně seříznuto a adjustováno do barokního rámu, přemalováno v 19. století
45 x 89,5 cm*

Pravděpodobně ze hřbitovní kaple sv. Štěpána v Mýtě u Rokycan

Restaurováno: nezjištěno

Plzeň, depozitář Biskupství plzeňského, inv. č.: nezjištěno

SOUPIS IX, 56-58; UPČ II, 443; Kořán 1986, 22; FAJT 1996, 470

Popis díla poskytuje nejlépe Soupis památek uměleckých a historických z roku 1900, kde je obraz uváděn na bočním barokním oltáři kostela sv. Štěpána. Jedná se o silně seříznutou desku adjustovanou do barokního rámu a přemalovanou pravděpodobně v 19. století.

Sv. Anna Samotřetí je zobrazena stojící za nízký parapetem, který však mohl být domalován během pozdějších úprav. Kristus v roušce sedí na babiččině pravici, Panna Maria na levé ruce. Sv. Anna upírá zrak ke své dceři, která je zobrazena v gestu počítání na rukou. Šátek sv. Anny je žlutozelený, svrchní roucho zelené, spodní červené.

Během 19. století byly všem postavám domalovány svatozáře, svatozář sv. Anny nese nadto její jméno. Na parapet bylo připsáno „Svatá Anna, Maria Panna, v Krista Pána naše obrana“.

Pravděpodobně se jedná o pozůstatek oltářní archy, s jistotou to však říci nelze.

I. 13. Svatá Anna Samotřetí

Praha (?), Mistr Litoměřického oltáře, kolem 1510-1515

Tempera na lipovém dřevě; stopy zlacení; při okrajích seříznuto, podložka ztenčena a nalepena na nové dřevo

69,5 x 39 cm

Původní provenience neznámá, poté v majetku rodiny Ringhofferů, do Národní galerie získáno r. 1945

Restaurováno: 2011-2016, A. Třeštková, J. Třeštk

Praha, Národní galerie v Praze, inv. č.: DP 4102

OPITZ 1935, 23, kat. č. 129; BLAŽÍČEK 1935, 178; KUTAL 1972, 195; KOTKOVÁ 2007, 172, kat. č. 119; CHLUMSKÁ / KOTKOVÁ / ŠEFCŮ / TŘEŠTÍKOVÁ 2014, 51-69; DÁNOVÁ / CHLUMSKÁ / KLÍPA / POKORNÝ / ŠEFCŮ / TŘEŠTÍKOVÁ 2017, 45-80

Obraz je dnes pouze fragmentem původní desky, která byla z velké části zničena dřevokazným hmyzem i neodbornou restaurací. Vzhledem k seříznutí je také nejasné, jakou podobu deska původně měla. Pravděpodobně se jedná o část oltářní archy, otázkou však zůstává původní ikonografie. Mohlo se jednat o výjev sv. Anny Samotřetí, jak se dochoval dodnes, zobrazeno však mohlo být také Příbuzenstvo Kristovo či dokonce Svatá konverzace, i když tento námět by byl u nás ojedinělý.

Nejvýraznější postavou desky je jistě Kristus, stojící na nohou své babičky a tvořící výraznou vertikálu. Je zobrazen nahý, oděný pouze do bílé roušky, v pravici drží ptáčka, levicí se dotýká své matky, která sedí v pravé části obrazu v modrých šatech s rozevřenou knihou v klíně. Sv. Anna je tak zobrazena v jakémsi druhém plánu. Oděna je do bílých šatů se žlutým přepásáním výrazným uzlem a červeného pláště. Hlava je zahalena volnou rouškou.

Sv. Anna s Pannou Marií, zobrazenou měřítkově menší, sedí vedle sebe na lavici, pozadí je neutrální modré. Postava Panny Marie je zprava silně seříznuta a nejvíce poškozena.

Zajímavá je identifikace ptáčka jako holuba či holubice, což není v deskové malbě příliš obvyklé, častěji se setkáváme s vyobrazením stehlíka (k problematice podrobněji CHLUMSKÁ / KOTKOVÁ / ŠEFCŮ / TŘEŠTÍKOVÁ 2014).

Deska je na základě technologicko-chemického výzkumu připisována Mistru Litoměřického oltáře, jednomu z předních umělců jagellonských Čech a malíři dvorského okruhu. Toto připisání podporuje také shoda některých motivů s motivy na jiných deskách umělce (viz CHLUMSKÁ / KOTKOVÁ / ŠEFCŮ / TŘEŠTÍKOVÁ 2014).

I. 14. Oltář sv. Anny Samotřetí z Kutné Hory

Kutná Hora, kostel Panny Marie Na Náměti, neznámý mistr (dříve připisováno Mistru Michaelovi), 1511-1520

Trojdílný křídlový oltář s dvěma pohyblivými oboustranně malovanými křídly; dřevěná deska, tempera a olej, původní zlacení a stříbření.

142 x 78 cm (střed), 142 x 33 (křídla)

Na střední desce uprostřed signováno „M. F.“

Kutná Hora, farní kostel Panny Marie Na Náměti

Restaurováno: 1885 (částečně přemalováno); 1956-8; 2012: T. Berger

Kutná Hora, ŘKF – arciděkanství Kutná Hora, farní kostel Panny Marie Na Náměti, inv.č.: nezjištěno

WIRTH 1812, 34; PEŠINA 1950, 126, č.k. 332-336; UPC II, 194-195; PEŠINA 1984, 595; MUKA 1985, 256; FAJT 2012, 211, č.k. III.30

Oltářní archa z kutnohorského kostela je pravděpodobně jedinou malířsky zpracovanou dochovanou archou se sv. Annou Samotřetí na středním výjevu v rámci Čech. Na vnitřních stranách křídel se nacházejí Bolestný Kristus a sv. Alžběta, sv. Barbora a sv. Jan Křtitel. Na vnějších stranách jsou zobrazeny sv. Anežka se sv. Markétou a sv. Dorota se sv. Apolonií.

Centrální scéna je zasazena do zahrady s hrajícími si andílky. Obě ženy sedí na lavici, za nimi je přes zídku přehozena brokátová látka. Malý Kristus, oděný jen v průsvitnou roušku, stojí na matčiných nohách, avšak nahýbá se ke své babičce, která jej láskyplně přidržuje a bere do své náruče. Panna Maria, oděna v modrý šat, drží v prvé ruce hrušku, symbol rajského ovoce, na Kristovu levici dosedl zelený ptáček. Sv. Anna je oděna v dobové červené šaty s volnými bílými rukávy a červený, na rubu zelený plášť sepnutý výraznou sponou s motivem lví hlavy. Přes hlavu má bílý bohatý šlojíř.

Starší literatura připisovala oltář mistru Michaelovi, který signoval hlavní oltář kostela. Stylově se však tato díla liší, a proto dnes badatelé od tohoto připsání upouštějí. Neznámý umělec, pro něhož jsou charakteristické protažené tělesné proporce, malé hlavy a nápadně světlý inkarnát byl však velmi citlivým pozorovatelem. Jeho neobvykle hravé žánrové scény hrajících si andílků a propracované zachycení brokátových vzorů látek to jen dosvědčují.

Pro datování oltáře se někteří badatelé (FAJT 2012) odkazují k soše Bolestného Krista kutnohorské radnice od Hanse Elfedara z roku 1511, neboť vyobrazení téhož námětu na jednom z pohyblivých křídel je očividnou reakcí na výše zmíněnou sochu. Rok 1511 je tak možné považovat za terminus postquem.

I. 15. Oltářní křídlo ze Živanic

Živanice, kostel Zvěstování Páně, neznámý mistr, kolem 1520

Tempera na dřevěné desce

Restaurováno: nezjištěno

Hradec Králové, Biskupství královéhradecké, depozitář, inv. č.: nezjištěno

UPČ IV, 434

Uprostřed pozdně gotického oltáře ze Živanic jsou umístěny sochy Madony, sv. Barbory a sv. Rozálie. V Uměleckých památkách Čech jsou výjevy popsány jako Navštívení Panny Marie, Zvěstování Panně Marii a Kristovo příbuzenstvo. Malba je popsána jako rustikální a silně přemalovaná.

Bohužel z fotodokumentace, kterou jsem měla k dispozici, není zřetelné, jakém stavu se malby nacházejí a obtížná je i identifikace jednotlivých námětů. Z fotografie se zdá, že na pravém křídle se nachází výjev sv. Anny Samotřetí. Je podán v českém prostředí netradičně, se sedící sv. Annou s Kristem na klíně a nad ní stojící Pannou Marií. Předlohou kompozice byla patrně grafická předloha, je však také možné, že se jedná o import.

I. 16. Oltář sv. Barbory ze Želiny

Hans Hesse (činný 1497-1539, Sasko) a dílna, sochy Freiberg, po 1524

Šestidílná oltářní archa se dvěma pevnými a dvěma pohyblivými křídly a malovanou predelou; skříň: smrkové dřevo; křídla a predela: tempera na jedlových deskách; socha sv. Barbory lipové dřevo, pravděpodobně původní polychromie.

140,5 x 81 (skříň), 143 x 41 (pevná křídla), 140 x 40,5 cm (pohyblivá křídla), 63 x 168 cm (predela) 102 x 39,5 x 18 (socha sv. Barbory)

Původní provenience neznámá; nejpozději od r. 1859 kostel sv. Vavřince v Želině u Kadaně; v r. 1945 nalezeno na půdě bývalého františkánského kláštera v Kadani, poté převedeno do Městského muzea v Kadani; po jeho zrušení r. 1972 do tehdejšího Okresního muzea v Chomutově (dnes Oblastního muzea).

Restaurováno: 1976 – 1980, atliéry AVU (H. Drhlíková, P. Blatný, V. Halounová, N. Kolišovská, M. Šoltézová; malby); 1982, E. Stuchlíková (skříň); 2002, J. Živný

Chomutov, Oblastní muzeum v Chomutově, inv. č.: O 996-1002, Plk 121 (skříň a socha sv. Barbory)

WOCEL 1859, 137; GRUEBER 1871, 163; OPITZ 1928b, 63; OPITZ 1929, 575; OPITZ 1930a, 77; PEŠINA 1950, 44-45, 115, č.k. 194-200; UPČ IV, 411; SANDNER 1983, 68-69, 155; ŠAMŠULOVÁ 1984, 80; ŠAMŠULOVÁ 1987a, 70, 73; ŠAMŠULOVÁ 1987b, 12; SANDNER 1993, 296-7; JIŘÍKOVÁ 1997, 10-12; ŠAMŠULOVÁ 1999a, 6, 90-91; ŠAMŠULOVÁ 1999b, 80, 88; ROYT 2003, 282-283; KAT. ROUDNICE 2010, 32-33, č.k. 3; KAT. CHOMUTOV 2014, 295-301, č.k. 45 (Dáňová/ Gubíková); KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 546-547, č.k. VIII-36 (Royt); ROYT 2015, 156-159, č.k. 25 (Royt); OTTOVÁ/MUDRA 2017, 226-227, č.k. 26 (Bílková)

Ve středu oltáře ze Želiny je umístěna socha sv. Barbory, po stranách na vnitřních pohyblivých křídlech jsou vyobrazeny sv. Kateřina a sv. Dorota. Na vnějších pohyblivých křídlech jsou malby sv. Mikuláše, sv. Wolfganga, sv. Jeronýma a sv. Norberta. Na predele je zobrazena sv. Otýlie, sv. Anna Samotřetí a sv. Markéta (některými badateli určená jako sv. Marta, OPITZ 1930, PEŠINA 1950). Oltář při otevření zobrazuje svaté panny, při zavření významné muže křesťanské církve.

Svatá Anna je na želinském oltáři zobrazena v atributivním typu, Panna Maria s Kristem jsou zobrazeni v pravici světice. S umístěním obou postav po jedné straně, tedy s tzv. zdvojenou Nikopoiou se v Čechách setkáváme po polovině 14. století (**I. 1., III. 2., III. 3.**), nicméně o anachronismus se zde nejedná, neboť se jde o import. Maria drží na svém klíně Spasitele, který sahá po jablku v rukou své babičky, čímž je celý výjev oživen a jednotlivé postavy opticky propojeny. Sv. Anna je zobrazena v polopostavě, oblečena v šat zlaté barvy, červenozelený plášť a bílý šlojíř, přes který je ještě natažena kapuce pláště.

Původní umístění oltáře není zcela jasné, podle Mileny Bílkové (BÍLKOVÁ 2017) vznikla archa v Sasku pro blíže neurčený sakrální prostor patrně v regionu Choutovska či Kadaňska.

Nejistota panuje také ohledně datování oltáře. Josef Opitz (OPITZ 1928b, 1930a) datoval oltář do doby kolem roku 1520, Jaroslav Pešina (PEŠINA 1950) posunul datování kolem roku 1500. Sandner (SANDNER 1983, 1993) však upozornil na souvislosti s tvorbou dílny Hanse Hesseho při jeho působení v Annabergu-Buchholzi, a datoval tak archu kolem roku 1524. Tento argument přejala i většina současných badatelů.

I. 17. Chrudimský oltář

Chrudim, arciděkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, neznámý mistr, 1527

Pětídílný křídlový oltář s predelou; tempera na dřevěné desce; na pohyblivých křídlech dochovány panty

204 x 78 cm (pohyblivá křídla), 200 x 77 cm (pevná křídla),

Datováno 1527; postavy dětí určeny nápisovými páskami "Johannes baptista", "Jacobus minor", "Joseph", "Judas", "Simon", "Servacius", "Johannes ev.", "Jacobus maior"

Restaurováno: 80. léta (dle ústního sdělení)

Chrudim, arciděkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie; Regionální muzeum v Chrudimi, inv. č.: U 4037_1, U 4037_2

SOUPIS XI, 49; ADÁMEK 1904, 29 (Lábler); PEŠINA 1950, 133, č.k. 406-411; UPČ I, 541-2,

Původně pětídílný oltář z chrudimského kostela je dnes rozebrán. V kostele Nanebevzetí Panny Marie se dodnes nachází pouze střední část s nepohyblivými křídly, která je umístěna na bočním oltáři v jižní lodi. Dvě pohyblivá oboustranně malovaná křídla s výjevy Příbuzenstva Kristova jsou v majetku Regionálního muzea v Chrudimi, křídla s Pannou Marií, sv. Annou a manželi obou žen se pravděpodobně nachází v depozitáři.

Uprostřed archy je v řezbě zobrazeno Nanebevzetí Panny Marie, po stranách jsou výjevy Zvěstování Panně Marii, Navštívení, Adorace Krista a Klanění tří králů. Výjevy byly původně zlaceny a z části polychromovány.

První dvojice pohyblivých křídel zobrazuje sv. Annu Samotřetí, avšak rozdělenou do dvou částí. Ve spodní části křídel sedí vlevo Panna Maria s Kristem, vpravo sv. Anna čtoucí v knize. Výjevy spojuje živý Kristus, chytající letícího ptáčka a evokující tak snahu přeběhnout do pravého oltářního křídla. Nad ženami jsou zobrazeni jejich manželé, sv. Josef a trojice manželů sv. Anny.

Na druhém páru křídel jsou na vnějších stranách zobrazeny postavy Příbuzenstva Kristova. Na pravém křídle je v horní části zobrazena rodina sv. Jana Křtitele, tedy sv. Alžběta a sv. Zachariáš, dále pravděpodobně Alfeus, manžel dole zobrazené Marie Kleofášovy. Posledním mužem by mohl být Efrain, manžel sestry sv. Anny Esmerie, která je zobrazena na protější scéně.

V dolní části pravého křídla se nachází Marie Kleofášova se svými syny sv. Judou, sv. Šimonem, sv. Josefem spravedlivým a sv. Jakubem menším. Malý Josef sedí na klíně své matky

a sahá po jablku na talíři, který drží jeho bratr Juda. Na druhé straně křídla jsou zobrazeni sv. Valentin, žehnající klečícímu mladíkovi, a sv. Erasmus.

Na levé desce je nahoře zobrazen malý sv. Servác se svými rodiči, matkou Memélií a otcem Eminem. Zbylé postavy jsou pravděpodobně sestra sv. Anny Esmeria, její syn Eluid, otec Enima, a Zebedeus, manžel dole zobrazené Marie Salome se syny sv. Jane Evangelistou a sv. Jakubem Větším. Na druhé straně desky je zobrazen sv. Mikuláš a sv. Martin s žebrákem.

Všechny čtyři výjevy jsou zobrazeny před vysokou zídou. Zatímco spodní výjevy jsou situovány na lavici před tuto zídou, na horních scénách jsou postavy zobrazeny za ní. Výraznou roli zde hrají brokátové látky, umístěné vždy ve středu výjevu. Pozadí je tvořeno modrými oblaky.

Archa byla objednána pro hlavní oltář, o čemž svědčí nejen zápis z chrudimské knize z roku 1505, ale také zprávy ze 17. století (ADÁMEK 1904).

I. 18. Sv. Anna Samotřetí ze Střehomi

Český mistr, kolem 1420

Smrkové desky potažené plátnem, tempera, zlacení

119 x 88 cm

Údajně z kláštera karlemitek ve Střehomi

Restaurováno: nezjištěno

Vratislav, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, inv. č.: XI - 221

ERNST 1912, 15; TROCHE 1938, 109; FREY 1938, 12-45; ZIOMECKA 1986, 30-32, č.k. 2; GULDAN / KLAMECKA / ZIOMECKA 2003, 217-220; ZIOMECKA 2004, 217; LABUDA / SECOMSKA 2004, 258-259 (Ziomecka); KLÍPA 2012, 16-19

Otázka původu tohoto díla je sporná, někteří badatelé je považují za slezskou práci (FREY 1938, TROCHE 1938), někteří za dílo ovlivněné franko-vlámským prostředím (či přímo import z této oblasti), někteří za dílo mající své kořeny na pražském dvoře. Argumenty pro poslední, tedy českou provenienci, jsou především v obličejovém a draperiovém typu, v pojetí architektonického trůnu či vztahu figury a architektury. Pro západní provenienci hovoří studená barevnost a konkrétní architektonické formy, především detaily.

Sv. Anna je zobrazena sedící na mohutném architektonickém trůnu. Panna Maria s Kristem jsou usazeni na její pravé noze, jedná se tedy o typ zdvojené Nikopoie, se který se v českém prostředí setkáváme především v padesátých a šedesátých letech 14. století (**I. 1., III. 2., III., 3.**).

Sv. Anna je zobrazena v modrých šatech a modrém plášti s rubovou světlou stranou, jejíž záhyb vytváří motiv výrazné dlouhé diagonály směřující od levé ruky do pravého rohu obrazu. V levé ruce drží sv. Anna korále, pravíci objímá Pannu Marii s Kristem. Ti jsou zobrazeni v polibku, odvozeného z byzantského typu Eleusy. Panna Maria je oděna do dekorativních zlatých šatů, Kristus je oděn do průsvitné roušky. Zajímavý je motiv cumlu, který drží Kristus ve své levici, a do kterého klove ptáček. Se stejným motive se setkáváme v tvorbě Mistra Svatojiřského oltáře v osmdesátých letech.

Velmi často se setkáváme s názory na provenienci obrazu dle národnosti badatele. Jednou z výjimek je Anna Ziomecka (Zioecka 1986), která uvažuje o české provenienci, mj. na základě historických skutečností s vztahů mezi střehomským klášteřem karmelitek a Českým královstvím. Klášter byl totiž založen roku 1384 Václavem IV, jenž by fundací obrazu oslavil patronku své matky Anny Svídnice. Tato hypotéza však naráží na dvě úskalí. Tou první je

dlouhotrvající obliba kultu sv. Anny ve Slezku, druhou fakt, že fundátorské aktivity Václava IV. jsou dodnes nejasné a jedinou deskou, kterou s tímto panovníkem dokážeme spojit je Panna Maria Březnická (NG Prague, 1396).

Otázka však panuje i nad původní proveniencí obrazu, neboť informace, že pochází ze stříhomského kláštera není podložena žádnými prameny, vychází pouze z ústí zprávy poslední majitelky obrazu ze šedesátých let 19. století.

Formálně je obraz blízký umění následovníků Mitra Třeboňského oltáře, nicméně liší se v přístupu k prostoru a odlišným obličejovým typem, který na vratislavské desce postrádá měkkost a oduševnělost typickou pro Mistra Třeboňského oltáře, a je spíše ušlechtlejší variantou světíc pozdního krásného slohu.

Na českou provenienci by mohl odkazovat také motiv polibku Krista a Panny Marie, který zde byl častý.

Zdá se nejpravděpodobnější (ZIOMECKA 1986, KLÍPA 2012), že malíř by vyškolen v Praze, která na přelomu 14. a 15. století nabízela také možnost seznámit se se západním uměním skrze knižní malbu. Otázkou však zůstává datace desky. Zatímco Ziomecka klade její vznik ještě před rok 1400, Klípa ji datuje kolem roku 1420 a dává do možné souvislosti s vypuknutím husitských válek a odchodu mnoha umělců mimo centra.

Desky s vyobrazením sv. Anny – importy:

1) Příbuzenstvo Kristovo

Hornorýnský mistr, poč. 16. stol.

Původní provenience neznámá

Ústí nad Labem, NPÚ v Ústí nad Labem, expozice státního zámku v Duchcově

ROYT 2015, 116-117, č.k. 15

2) Skříňový oltář s vyobrazením Příbuzenstva Kristova z Cínovce

Hornorýnský mistr (?), kolem 1480

Poutní kostel Panny Marie v saském Fürstenau, od r. 1885 na radnici tamtéž, od r. 1887 v poutní kapli Panny Marie ve Vorderzinnwald, kostel Narození Panny Marie na Cínovci, od 90. let 20. století Biskupství litoměřické, od r. 2007 zapůjčeno do Regionálního muzea v Teplicích

Římskokatolická farnost Cínovec, zapůjčeno do Regionálního muzea v Teplicích

CHLEBORÁDOVÁ 2007, nepag; ROYT 2015, 119-121, č.k. 16

3) Dvě oltářní křídla s náměty ze života sv. Jáchyma a sv. Anny

Norimberský mistr (?), kolem 1490

Původní provenience neznámá

Litoměřice, Biskupství litoměřické

ROYT 2015, 282-283, č.k. 63

II. Nástěnná malba

II. 1. Příbuzenstvo Kristovo

Praha (okres Hlavní město Praha), katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha, kaple sv. Anny, neznámý mistr, před 1380

280 x 230 cm, východní stěna,

Malby odkryty v r. 1874 při rekonstrukci chrámu, v r. 1876 překryty novou omítkou. Sondy 1973 (Vladimír Bergler a J. Němec) zbytky malby skutečně zjistily, ale opět zakryto retuší

Nerestaurováno; akvarelová kopie

Pražská arcidiecéze, farnost u katedrály sv. Víta, Václava a Vojtěcha Praha - Hradčany

PODLAHA / HILBERT 1906, 224-225; VÍTOVSKÝ 1974; VÍTOVSKÝ 1976 475, 492-493; ESSER 1986, 257; UPP 2000, 98; STONEOVÁ 2008 (bakalářská práce)

Na stěně kaple sv. Anny, jejíž stavbu započal Matyáš z Arrasu (†1352), byly v roce 1874 odkryty při rekonstrukci chrámu nástěnné malby s námětem Příbuzenstva Kristova. O dva roky později však byly opět překryty novou vápennou omítkou. V mezidobí nicméně vznikla barevná akvarelová kopie malby, která je uložena v archívu stavební hutě.

Malba je situována na východní stěně kaple nad římsou. Centrální kompozice sv. Anny Samotřetí vychází z italského pyramidálního typu, což není v Čechách obvyklé. Sv. Anna, zobrazena mezi dvěma anděli, má své ruce položeny na ramenu stojící Panny Marie. Ta je zobrazena jako Regina coeli s korunou na hlavě a žezlem v levé ruce. Na pravici byl zobrazen malý Ježíš, který se však nedochoval, neboť se v této části výjevu se nachází poměrně velká obdélná plomba, která kromě Krista zasáhla i horní partii první postavy po Mariině pravici.

Právě tato postava je z hlediska identifikace patrně nejsložitější. Vzhledem ke skutečnosti, že po Mariině levici se nachází postava sv. Jáchyma, mohlo by se jednat o sv. Josefa, čímž by byli manželé sv. Anny a Panny Marie zobrazeni symetricky po stranách ústřední skupiny. Na druhou stranu postavu sv. Josefa připomíná sedící muž pod sv. Jáchymem. Poté by byli zobrazeni manželé obou žen společně po jejich levici, torzální postava po pravici však zůstává neidentifikována, stejně jako postava vedle ní v druhém plánu.

V levé části kompozice je vyobrazena Marie Kleofášova se svým manželem Alefem a syny Judou, Šimonem, Josefem Spravedlivým a Jakubem Menším, z nichž tři drží nápisové pásky. V pravé části obrazu vedle sv. Jáchyma manželský pár Marie Salome a Zebedea se synem Jakubem Větším a Janem Evangelistou. Na akvarelové kopii je však zobrazen jen jeden

ze synů, nicméně lez předpokládat, že se na malbě původně nacházeli oba. Stejně tak špatně čitelný je Zebedeus.

Žádná z mužských postav na obraze nemá svatozář, výjimku tvoří jen apoštolské děti. Svatozář postrádá také již zmiňovaná postava po pravici Panny Marie. Pokud vezeme v úvahu, že identifikace postrádají dvě postavy, z nichž je jedna mužská, mohli bychom předpokládat, že se jedná o manželský pár. V tomto případě by se mohlo jednat o rodiče sv. Anny Emerentianu a Stollana či sestru sv. Anny s manželem, Esmerii a Efraina. Pravnukem Esmerie byl sv. Servác, který se s největší pravděpodobností objevuje na nástěnných malbách v kostele sv. Apolináře a hypoteticky bychom proto i v pražské katedrále mohli uvažovat o zobrazení jeho předků.

Na fresku stejného námětu v kostele sv. Apolináře, datovanou kolem roku 1380 a spojovanou s okruhem Jana z Jenštejna, upozornil už Vítovský (VÍTOVSKÝ 1976). Není dle něho vyloučené, že pražský arcibiskup mohl být donátorem i této malby v katedrále sv. Víta, a že mohla vzniknout v téže době.

Prameny uvádí, že si poslední pražský biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343) nechal zřídit roku 1343 ve staré bazilice oltář sv. Silvestra, kde měl být pochován.³⁷⁷ První pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic později v dochované listině vyslovuje souhlas, aby Zdeslav ze Staňkova, kanovník a scholastik pražského kostela a synovec biskupa Jana IV., postavil vlastním nákladem kapli v novém chóru s oltářem sv. Silvestra a dal do ní přenést tělo biskupa. Zdeslav však zemřel koncem roku 1356 nebo začátkem roku 1357 a k přenosu ostatků nedošlo, ačkoliv kaple byla za jeho života postavena. Později bylo rozhodnuto umístit oltář sv. Silvestra do jižní kaple a z „Dražické“ kaple se díky oltáři sv. Anny, pořízenému na náklad magdeburského purkrabího z roku 1358, stala kaple anenská. O původním spojení kaple s biskupem Janem IV. z Dražic však svědčí rodinný erb (vinná ratolest se třemi listy) vyobrazený na svorníku. Naopak svorník osazený v před kaplí s rodovým znakem pánů z Pardubic (polovina koně) dokládá jistý vliv Arnošta z Pardubic (1297-1364), pravděpodobně na koncepci výzdoby kaple, k jejíž realizaci však došlo až po jeho smrti. Je proto možné, že malbu objednal sám Arnošt z Pardubic (UPP 2000).

Více než zajímavá je poznámka Wenera Essera (Esser 1986), který se věnoval vývoji ikonografického typu Příbuzenstva Kristova, že právě tato nástěnná malba v pražské katedrále je nejstarším zobrazením Příbuzenstva Kristova, ve kterém je jako centrální skupina využita kompozice sv. Anny Samotřetí.

³⁷⁷ Klára BENEŠOVSKÁ: Gotická katedrála. Architektura. In: Anežka MERHAUTOVÁ (ed.): Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení. Praha 1994, 59, pozn. 20. Kronika Františka Pražského, cit. v pozn. 2, s. 427.

II. 2. Příbuzenstvo Kristovo

Praha (okres Hlavní město Praha), Kostel sv. Apolináře, neznámý mistr, před 1390

Technika al secco na dvouvrstvé omítce

Výjevy s Kristem a Madonou byly svrchu i zespodu uzavřeny úzkou bílou lištou, kterou zřejmě vyplňoval původní text

Restaurováno: 1920-1921, Maxmilián Duchek; 1949-1952 Bohuslav Slánský s žáky (čištění, konzervování); po 1996, Eva Skarolková, Milena Nečásková

Pražská arcidiecéze, farnost u kostela sv. Apolináře Praha – Nové Město

NEUWIRTH 1893, 499; WÁGNER 1922; KUCHYNKA 1922; MATĚJČEK 1931; STEJSKAL 1970, 181, 199, kat. č. 28; CHADRABA 1971, 42; VÍTOVSKÝ 1975 (diplomní práce); VÍTOVSKÝ 1976a, 29, 83, 115, 185-186, kat.č. 36; HOMOLKA 1976, 81-83; HOMOLKA 1977, 127; MUK / LACINGER 1980; VÍTOVSKÝ 1980, 98; STEJSKAL 1984c, 349; KOŘÁN 1994, 97-113; SKAROLKOVÁ 1996; UPP 1998, 92-93; NEČÁSKOVÁ / SKAROLKOVÁ 1998; VŠETEČKOVÁ 2002, 158.; SKAROLKOVÁ 2002; SKALICKÝ (diplomová práce) 2009

V pražském kostele sv. Apolináře se dochovaly nástěnné malby v podobě protějškových obrazových pásů s Kristem a Pannou Marií Ochránitelkou z doby před rokem 1390. Lze se domnívat, že se původně jednalo o víceméně průběžný, přibližně 2,4 metru vysoký, figurální pás, ze kterého jsou dnes odkryty dva fragmenty.

Na jižní stěně je při triumfálním oblouku zobrazen neurčitelný světec, monumentální sv. Kryštof, čtveřice postav, z nichž první dvojice zřejmě představuje sedící evangelisty u písářských pulpitů, druhou dvojicí by mohli být postavy proroků. Fresky pokračují pásem apoštolů s Kristem uprostřed. Jednotlivým postavám odpovídá ve spodním pásu vždy jedno poprsí starozákonního proroka s páskou se proroctvím. Apoštoly lze spolehlivě identifikovat díky atributům.

Protějšek tvoří na severní stěně obraz Madony Ochránitelky uprostřed světic. Po Mariině pravici je zobrazena šestice žen Příbuzenstva Kristova, pod kterými je v arkádě zobrazeno poprsí příslušného manžela, po levici Panny Marie je zobrazena řada šesti svatých panen, které stojí nad svými trýzniteli. Stejně je pojata i postava sv. Václava navazující na skupinu z východu, který stojí snad nad postavou svého bratra a vraha Boleslava I.

Uprostřed skupiny je zobrazena Panna Maria Ochránitelka (v arkádě sv. Josef mezi býčkem a oslem). Po pravici Madony stojí sv. Anna Samodruhá (v arkádě trojice manželů Jáchym, Kleofáš a Salomas), Marie Kleofášova se syny Jakubem Menším, Josefem Spravedlivým, Šimonem a Judou Tadeášem (v arkádě manžel Alef), Marie Salome se syny Jakubem Větším a Janem Evangelistou (v arkádě Zebedeus), sv. Alžběta s Janem Křtitelem (v arkádě Zachariáš), sv. Máří Magdalena s pyxidou (dle tradice ztotožněná s Marií, sestrou sv.

Marty a Lazara, doprovázená v arkádě mužem zahaleným v bílé pleně, který stojí v otevřené tumbě a který pravděpodobně představuje Lazara), sv. Marta s kropenkou (v arkádě muž s biskupskými či opatskými insigniemi - sv. Maximin nebo sv. Servác).³⁷⁸

Sv. Anna s malou Pannou Marií na pravé ruce je oblečena do pláště, jehož původní barevnost byla pravděpodobně tmavě zelená s červenou rubovou stranou. Hlavu i krk halí bílý šátek. Panna Maria je oblečena v bílou košilku, obě postavy doplňuje svatozář.

Po levici Panny Marie přistupují svaté panny sv. Anežka s prstenem doprovázená beránkem (v arkádě Aspasius), následují dvě neidentifikované světice (třetí sveticí může být sv. Lucie s dýkou), sv. Kateřina s mečem a kolem (v arkádě císař Maxentius), sv. Markéta s drakem a křížem (v arkádě prefekt Olybrius), sv. Barbora s věží (v arkádě otec Dioscurus).

Ikonografii Příbuzenstva Kristova v kostele sv. Apolináře poprvé určil Jakub Vítovský (VÍTOVSKÝ 1975). Ačkoli se domnívám, že tento motiv lze v Čechách 14. století označit za vzácný, jedná se již o druhou pražskou nástěnnou malbu s tímto motivem. Oproti Kristovu příbuzenstvu z katedrály sv. Víta jsou zde ženy znázorněny v řadě vedle sebe, a tvoří jakousi protiváhu svatým pannám zobrazeným po Mariině levici.

Skupina je obohacena o sv. Alžbětu s Janem Křtitelem a Zachariášem, sv. Máří Magdalénu, její sestru Martu a bratra Lazara. Zajímavý je muž s biskupskými či opatskými insigniemi, kterého lze interpretovat buď jako sv. Serváce, prapravnuka Esmerie, sestry sv. Anny, nebo jako sv. Maximina, biskupa Provance, který dle Zlaté legendy doprovázel Máří Magdalenu, Martu a Lazara na cestě do Marseille.

Osobně bych se klonila spíše k identifikaci světce jako sv. Serváce, který se na některých zobrazeních Příbuzenstva Kristova z německých zemí či Nizozemí objevuje poměrně oběžně. Podle legendy měla sv. Anna sestru Esmerii, která s manželem Eframem počala sv. Alžbětu a Eliuda, který s Emerentií zplodil Enima, jenž měl se svou chotí Memélií syna Serváce, pozdějšího biskupa v Tongern (dnešní Belgie).

Vezmeme-li v úvahu, že malby byly pravděpodobně objednány v intelektuálním a teologicky bohatém okruhu arcibiskupského dvora Jana z Jenštejna (patron kapituly sv. Apolináře), a vzpomeneme-li na nástěnnou malbu Příbuzenstva Kristova v katedrále sv. Víta, pak lze jistě usuzovat, že sv. Anna měla v Praze druhé poloviny 14. století mezi sveticemi své nepopíratelné místo, za nějž jistě vděčila i relikviím přivezeným Karlem IV.

³⁷⁸ Ohledně určení některých světic nepanuje dodnes mezi badateli shoda. Srovnej Vítovský 1975 a Všecková 2002

II. 3. Sv. Anna Samotřetí

České Budějovice (okres České Budějovice), bývalý dominikánský klášter, neznámý mistr, kolem 1380

Technika al secco

Po obou stranách sv. Anny blíže neidentifikovaný klečící manželský donátorský pár.

Restaurováno: 1998, Alois Martan; 2005-2011, Jiří Čech a kol.

Biskupství českobudějovické, děkanství sv. Mikuláše České Budějovice

UPČ I, 207; PAVELEC 1997; MARTAN 1998; ČECH 2005; ČECH 2006; ČECH 2009; ČECH 2010; PAVELEC 2013 (disertační práce), 42-58, č.k. 2.3

Ambit bývalého dominikánského kláštera v Českých Budějovicích byl budován postupně v několika stavebních etapách. První fáze se datuje lety 1263-1265, další etapa proběhla pravděpodobně v druhé polovině 14. století, kdy bylo zaklenuto severní křídlo ambitu. V poslední třetině 14. století byly zaklenuty východní a jižní křídlo ambitu a postavena související studniční kaple, jako poslední bylo pravděpodobně klenuto západní křídlo. Stejně tak i malby na stěnách křížové chodby vznikaly postupně, od poslední třetiny 13. až do počátku 16. století (malby v severním křídle).

První zmínky o středověkých nástěnných malbách v křížové chodbě pocházejí z roku 1904, kdy zemský konzervátor Josef Braniš informoval vídeňskou centrální komisi, že při stavebních pracích v severním křídle křížové chodby byly objeveny nezřetelné fragmenty nástěnných maleb. K celkovému restaurování však bylo přistoupeno až mezi lety 2006-2011.

Velmi zajímavé jsou dochované malby v severním křídle. Nejvýraznější zde jsou mariánské výjevy datované poslední třetinou 14. století – Zvěstování, Navštívení Panny Marie a obraz Panny Marie Ochránitelky, který dopomáhá datování maleb. Korunovaná postava klečící blíže Panny Marie představuje staršího muže s vousem, mírně zakloněnou hlavou a sepjatýma rukama. Za ním klečí druhá postava, rovněž se sepjatýma rukama, s obličejem zjevně bezvousého mladého muže. Spojení korun římských králů s dvojicí postav umožňuje interpretovat scénu jako obraz Panny Marie chránící svým pláštěm římského císaře a českého krále Karla IV. a jeho syna Václava IV. S velkou mírou pravděpodobnosti tak lze datovat výjev obrazu mezi roky 1376, kdy byl Václav IV. zvolen římským králem, a 1378, kdy Karel IV. zemřel. V této době, mezi 5. a 7. květnem 1378, navíc pobýval císař Karel IV. se svým tehdy 17 letým synem Václavem v Českých Budějovicích, a je tedy více než pravděpodobné, že malby vznikly pro tuto příležitost.

Obraz s námětem sv. Anny Samotřetí se nachází v severozápadním poli ambitu. Vzhledem k malovanému rámu výjevu, který kopíruje tvar klenební lunety, je jisté, že vznikl až po zaklenutí prostoru, tedy v druhé polovině 14. století. Sedící sv. Anna drží dětské postavy Krista a Panny Marie, každou na jednom kolenu. Kristus je tradičně zobrazen vlevo, jeho matka vpravo. Barevnost šatů sv. Anny ztratila během let svoji sytost, nicméně lze usuzovat, že byla obvyklá zeleno červená, šátek bílý. Kristus je oblečen do bílého roucha, Panna Marie do žlutočervených šatů. Sv. Anna směřuje svým pohledem ke Kristu, či ke klečícímu donátorovi. Panna Maria s malým Ježíšem jsou natočeni k sobě. Pozadí je provedeno v plošné červené barevnosti.

Po stranách výjevu klečí donátoři. Podle oděvu je lze identifikovat jako laiky - muže a ženu, avšak jejich ztotožnění s konkrétními osobami chybí.

Podle formálních znaků byl obraz pravděpodobně vytvořen ve stejné době jako mariánské scény, tj. kolem roku 1380 (PAVELEC 2013).

Mimo výše popsané malby se v ambitu nachází scény s těmito náměty: Ukřižování (kolem 1500, zobrazení donátoři identifikováni jako členové vladyckého rodu Vojslavských Vojslavic), Pieta, Poslední soud, Zesnutí Panny Marie, Zákon a milost, Vidění sv. Augustina a Svatá konverzace, archanděl Michael (?) a fragmenty andělů s nápisovými páskami. V jižním křídle pokrývají klenbu iluzivní zelené rozviliny, tvořící v případě západního pole pozadí vyobrazení čtyř církevních otců (sv. Augustin, sv. Jeroným, sv. Řehoř a sv. Ambrož) v kombinaci se symboly evangelistů. Některé malby jsou však dochovány ve fragmentálním stavu, který nedovoluje bližší identifikaci námětu (např. vícefurální fragment ve východním křídle).

Podněty ke vzniku maleb vycházely patrně z prostředí dominikánského konventu, od budějovických měšťanů nebo od nižší i vyšší šlechty spjaté různými vazbami se životem města. Významným impulsem k dokončení některých stavebních etap a zhotovení nástěnných maleb byl jistě pobyt Karla IV., Václava IV. a jejich družiny v Českých Budějovicích v květnu roku 1378. Nelze navíc vyloučit, že císař při pobytu ve městě dokonce v čerstvě rekonstruovaném konventu bydlel (Pavelec 2013). Stylová analýza scény s Pannou Marií Ochránitelkou by tuto domněnku potvrzovala.

Do stejné doby se klade i vznik scény sv. Anny Samotřetí s donátory a nelze tak vyloučit, že i tento námět měl být v klášteře přítomen při návštěvě města římským císařem. Je možné se domnívat, že neidentifikovaný manželský pár byl jedním z vysoce postavených měšťanských či dokonce šlechtic

II. 4. Votivní scéna se Sv. Annou Samotřetí mezi sv. Kateřinou a sv. Barborou

Doupov (okres Karlovy Vary), kostel sv. Wolfganga (po zboření transfery uloženy na státním hradě Švihov), neznámý mistr, po 1513

Technika al secco

253 x 271 cm (transfer se sv. Annou Samotřetí), 77,5 x 270 cm (transfer draperie pod sv. Annou Samotřetí)

Ve spodní části výjevu v bohaté rozviněné erb s červenou orlicí, která s největší pravděpodobností hledí heraldicky vlevo. Pravděpodobně, jde o znak objednavatele maleb, Jana Maškovského z Kolovrat

Nástěnné malby na severní, východní a jižní stěně objeveny r. 1966; r. 1967 sejmuty (uchráněny před zbořením kostela po r. 1975),

Restaurováno: 1966, Karel Benedík, Vlastimil Berger, Alois Martan

Státní hrad Švihov, NPÚ, inv. č. PY 1509 (transfer se sv. Annou Samotřetí), PY 1512 (transfer draperie pod sv. Annou Samotřetí) (inv. č. ostatních transferů: PY 1491-1507, PY 903-6)

BENEDÍK / BERGER / MARTAN 1967; VINTER 1989, 36; HARAGOVÁ 2014, 20-35; MUDRA / OTTOVÁ 2014, 331-345

Vznik dnes zbořeného kostela sv. Wolfganga se klade do 80. let 14. století, případně do počátku století 15. Pravděpodobně již od svého vzniku se jednalo o kostel hřbitovní.

Severní stěnu lodi pokrývalo dvacet pět výjevů s Kristovými pašijemi, od Vjezdu Krista do Jeruzaléma po Zmrtvýchvstání. Scény byly zobrazeny ve třech pásech nad sebou, některé však kvůli špatnému stavu dochování nelze jednoznačně identifikovat.

Na východní stěně, tedy po stranách vítězného oblouku, se nacházelo vyobrazení Panny Marie Ochránitelky a votivní scéna se sv. Annou Samotřetí mezi sv. Kateřinou a sv. Barborou.

Z jižní stěny původně pocházel výjev sv. Kryštofa s poustevníkem a dvě iluzivní niky se sv. Markétou a sv. Vavřincem.

Pravděpodobně po celém obvodu lodi byla ve spodní části vyobrazena vícebarevná, iluzivní, zdobně zavěšená draperie.

Světice na votivní scéně se sv. Annou Samotřetí jsou zobrazeny v celých postavách, stojící před draperií, kterou přidržuje čtveřice andělů. Prostor je vymezen iluzivní podlahou se šachovnicovým vzorem. Uprostřed je frontálně zobrazena sv. Anna v tzv. atributivním typu s Kristem v pravici a Pannou Marií v levé ruce. Po pravici světice stojí sv. Barbora, po levici sv. Kateřina. Obě jsou zobrazeny ze třičtvrtě profilu, natočené směrem do středu kompozice.

Sv. Anna je oděna do zelených šatů s červeným, na rubu žlutým pláštěm. Hlavu a krk halí bílá šátek. Nahý Kristus natahuje ruce ke své matce, pravděpodobně jí podává jablko,

nicméně malba není v této části natolik zachovalá, aby bylo možné gesto jednoznačně určit. Panna Maria je zobrazena v zelených šatech s volně rozpuštěnými vlasy. Motiv zelených šatů Panny Marie není příliš obvyklý, je však možné, že oděv byl původně tradičně modrý a postupnou ztrátou některých pigmentů se do dnešních dní zachoval jako zelený.

Sv. Barbora se sv. Kateřinou jsou zobrazeny se svými atributy v módních šatech s vysoko přepásaným pasem.

Ve spodní části výjevu je v bohaté rozvilině zobrazen erb s červenou orlicí. Jedná se s největší pravděpodobností o erb objednavatele maleb Jana Maš'ovského z Kolovrat (kolem 1465-1527)³⁷⁹, který získal Doupov roku 1513. Malby tedy pravděpodobně vznikly mezi tímto datem a rokem jeho smrti. Otázkou je, zda souvisí s nějakým bližší neznámým odkazem, na což by mohla dle Haragové (HARAGOVÁ 2014) poukazovat radostná scéna Zmrtvýchvstání, ale především vyobrazení Panny Marie Ochránitelky a sv. Barbory jako patronky dobré smrti. Tou navíc byla také sv. Anna Samotřetí, zobrazená jako ústřední postava.

³⁷⁹ Jan Maš'ovský z Kolovrat byl synem Beneše Maš'ovského a Anny z Pokratic. Jsou známy rodinné vztahy mezi Janem Maš'ovským a Janem Hasištejským z Lobkovic, přes kterého mohlo dojít k zprostředkování grafických listů Lucase Cranach st. nebo Malých pašijí Albrechta Dürera, na které navazují pašijové výjevy.

II. 5. Příbuzenstvo Kristovo

Horní Stropnice (okres České Budějovice), kostel sv. Mikuláše, neznámý mistr, kolem 1520

Technika al secco na vápenném nátěru

Nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše v Horní Stropnici byly objeveny při restaurátorských průzkumech prováděných v letech 1996-1997 (nálezková zpráva publikována r. 1999)

Restaurování: 1996-1997, Alois Martan

Českobudějovická diecéze, farnost Horní Stropnice

MARTAN 1996; MARTAN 1997; Zprávy památkové péče LIX/1999 (Pavelec), 249-256; PÁNEK 2011, 453 (Pavelec); PAVELEC 2013 (disertační práce), 144-152, č. k. 2.16

Kostel sv. Mikuláše v Horní Stropnici zdobí několik nástěnných maleb pocházejících ze dvou časových období. Malby v kněžišti vznikly pravděpodobně v druhé polovině 14. století, zatímco malby v lodi a předsíni kostela pocházejí z doby po roce 1510, kdy byl kostel přestavován,³⁸⁰ a kdy byla Horní Stropnice majetkem pánů z Rožmberka. Objednavatelem maleb tak mohl být buď Petr IV. z Rožmberka (vladařem 1493-1523) nebo Jindřich VII z Rožmberka (vladařem 1523-1526). Nasvědčovalo by tomu vyobrazení erbovních růží v předsíni kostela, na klenebních čelech a svornících i na římse na fasádě kostela.

V kněžišti byly zjištěny symboly evangelistů v klenebních kápích západního pole, v závěrových kaplích jsou nejspíše postavy andělů. Na západní stěně kněžiště byl pravděpodobně zobrazen Trůnící Kristus v mandorle, nebo Svatá Trojice v podobě Trůnu Milosti.

Západní stěnu předsíně, kde se malby dochovaly nejsouvisleji, zdobí výjevy Příbuzenstva Kristova, Panny Marie Ochránitelky a dvou neurčených světců po stranách hlavního vstupu do kostela. V blízkosti jednoho ze světců je zobrazena červená pětilistá růže a není vyloučeno, že v nedochovaných místech mohla být původně situována postava rožmberského donátora.

Na severní stěně předsíně je zobrazena skupina světců, z nichž lze rozpoznat devět figur, nicméně předpokládá se, že jejich počet byl původně větší. Ačkoli s jistotou lze rozpoznat pouze postavu sv. Kryštofa, lze se domnívat, že se jedná o námět Čtrnácti svatých pomocníků.

³⁸⁰ Petr Pavelec ve své disertační práci posunul dataci maleb kolem roku 1520. Vezme-li se ale v úvahu renesanční charakter kostýmů žen z obrazu svatého příbuzenstva, slohové i výtvarné příbuznosti tohoto obrazu s netolickými deskami, a také možná provinční opožděnost stropnických obrazů za progresivními slohovými a výtvarnými trendy, je pravděpodobnější, že nástěnné malby v předsíni vznikly až v letech kolem r. 1520.

Na jižní stěně je zobrazeno Kristovo příbuzenstvo, bohužel dochované jen fragmentárně. Kvůli tomu lze identifikovat pouze postavy Panny Marie, Krista a sv. Anny v centru kompozice. Můžeme však rozpoznat další čtyři ženské postavy s malými dětmi v náručí a pravděpodobně sedm mužských postav. Je možné, že další figury byly v zázorněny dolních partiích obrazu, zde se však barevná vrstva nedochovala.

Zmíněné čtyři ženské postavy by mohly být, kromě Marie Kleofášovy a Marie Salome, sv. Alžběta, sv. Emerentiana (matka sv. Anny a prababička Krista), sv. Esmeria (sestra sv. Anny). Zdá se však, že všechny drží v náručí dítě a naopak, že některým chybí svatozář. Mohlo by se tedy jednat o zmíněné postavy, avšak teoreticky také o ženy z rodu Rožmberků se svými dětmi. V tomto případě by se jednalo o jediný příklad kryptoportrétů v rámci námětu Příbuzenstva Kristova v Čechách.

Centrální skupina sv. Anny Samotřetí je zobrazena v tzv. realistickém (gerhaertovském) typu, kdy Panna Marie sedí se sv. Annou na jedné lavici. Panna Maria je oděna do dobových červených šatů přepásaných zlatým páskem a purpurového pláště. Kristus je pravděpodobně nahý, s jablkem v pravici. Ve svých rukou jej drží sv. Anna, která jej však podává své dceři. Anna je zobrazena v módních šatech zlaté barvy, hlavu jí halí bílý šátek. Díky motivu předávání Krista působí skupina živým dojmem.

Výjev je zasazen do interiéru s průhledem do otevřené krajiny. Jednotlivé figury, velmi často živě gestikulující, jsou realisticky rozlišeny pohlavím, tělesnými charakteristikami a oděvy. Muži jsou různého vzrůstu, mají bradky a kníry nebo jsou bez vousů, jsou prostovlasí nebo v baretech či kloboucích a jejich oděvy se liší barvou i střihem. Podobně realisticky jsou rozlišeny i ženské postavy, upozorňující na sebe zejména renesančními oděvy. Mají vlasy utažené síťkami nebo typickými vysokými čepci a oblečeny jsou do svrchních plášťů, dlouhých sukni a přiléhavých živůtků s hlubokými lemovanými výstřihy.

Malířská výzdoba předsíně je pravděpodobně dílem jednoho malíře. Nasvědčuje tomu shodný malířský rukopis, souvislý barevný akord převážně okrových a červených tónů, jednotná technika a také vyrovnaná, i když nepříliš vysoká výtvarná úroveň maleb. I přes jednotící rukopis jsou ale jednotlivé obrazy stylově poněkud nesourodé, pravděpodobně v důsledku rozdílnosti použitých předloh. V přístupu k řešení prostoru a v oděvech postav je již zřejmý příklon k renesanci.

Podobně jako obraz Čtrnácti sv. pomocníků je pravděpodobně i hornostropnické Svaté příbuzenstvo jedinou dosud známou nástěnnou malbou tohoto druhu v Čechách.

III. Knižní malba

III. 1. Breviář probošta Vítka

Setkání sv. Jáchyma a sv. Anny u Zlaté Brány (fol. 397r)

Čechy, 1342 (1389, 16. / 17. století)

Pergamen, zlacené iniciály; vazba ze 16. / 17. století opatřena červenou kůží se zlacenými arabeskami a rámečkem, stopy po 8 rožnicích, dvě polokovové spony, hřbet později přelepen světlehnědou kůží; mladší předsádky (tři listy na začátku a konci rukopisu); 442 ff, foliace, živá záhloví, čísla žalmů aj. doplněno v 16. / 17. století

185 x 135 mm

Rajhrad, Benediktinské opatství Rajhrad, Knihovna benediktinů v Rajhradě, Sbírka rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě, R 394

DVČU I 1931, 269-270; PAUL 1944, 83; DOKOUPIL 1951, nepag; FRIEDL 1955, 22-23, č.k. 24; FRIEDL 1956, 13, 86-87; DOKOUPIL 1966, 12, 195-198; DOKOUPIL / KRÁL 1968, 5; KRÁSA 1970, 260-261, č.k. 342; Krása DČVU I/2 1984, 406; ŠMAHEL / BOBKOVÁ 2012 535, 539

V datovaném breviáři probošta Vítka, jednoho z proboštů benediktinského kláštera v Rajhradě, se setkáváme s vyobrazením námětu Setkání sv. Anny se sv. Jáchymem u Zlaté brány. Jedná se o jedno z prvních vyobrazení tohoto námětu v českém prostředí.

Za iluminátora rukopisu bývá tradičně označován rajhradský mnich Petr, který měl být snad i jeho písařem. Z iluminací vybočují tři celostránková vyobrazení Panny Marie Pokorné, sv. Kryštofa s Kristem a sv. Vintíře, která byla některými badateli připisována samotnému Mistru Theodorikovi (FRIEDL 1956).

Scéna Setkání u Zlaté brány v iniciále „A“ je zasazena před neutrální modré pozadí, jen vpravo lze rozpoznat Zlatou bránu. Postavy jsou loutkovité, bez větší plasticity. Sv. Anna je zobrazena v zelených šatech s modrým pláštěm, sv. Jáchym v šatech růžové barvy a červeném plášti. Kolem hlav obou postav je svatozář.

Setkání manželů bývá někdy, i když jen zřídka kdy, vykládáno jako akt početí Panny Marie. Ačkoli je scéna zobrazena u svátku 9. prosince, tedy zmíněného Početí Panny Marie, byla některými badateli identifikována jako setkání Panny Marie a Ježíše Krista (DOKOUPIL 1966). Tato identifikace je však mylná a v novější literatuře (BRODSKÝ 2000) se již setkáváme se správnou interpretací výjevu.

III. 2. Liber viaticus Jana ze Středy

Setkání sv. Jáchyma a sv. Anny u Zlaté brány (fol. 201r), Sv. Anna Samotřetí (fol 261v)

Čechy, kolem 1355

Pergamen; vazba renesanční, sametová s mosaznými nárožnicemi; 319 ff.

435 x 310 mm

Na l. uvnitř: „liber viaticus d. Johannis Luthomislensis episcopi, imperialis cancellarii“; odstraněná falza Václava Hanky

V majetku Jana ze Středy, poté svatovítské katedrály. Do majetku Knihovny Národního muzea se rukopis dostal ze sbírky arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk

Konzervováno: 1962 ,dílny NM

Praha, Národní muzeum v Praze, Knihovna Národního muzea v Praze, XIII A 12

CHYTIL 1915, 16-29; KRÁSA 1970, 266-268, č.k. 349; KUTAL 1972, 65; STEJSKAL 1978, 65; DČVU 1/II, 498-410; BRODSKÝ 2000, 158-163, č.k. 137; ROYT 2002, 63-64; ŠMAHEL / BOBKOVÁ 2012, 536-539; BRODSKÝ / SPURNÁ / VACULÍNOVÁ 2016, 78-79, 151, 156-157

Cestovní breviář Jana ze Středy (kolem 1310-1380), litomyšlského a následně olomouckého biskupa a mezi lety 1357-1374 také kancléře Karla IV, patří beze sporu k vrcholným dílům české středověké knižní malby.

Rukopis je charakteristický neobyčejně bohatou iluminací, vysokou kvalitou a kultivovaností malby. Do dříků iniciál jsou často vloženy figurální či florální motivy, ornamenty v bordurách jsou tvořeny akantem stočeným do rozvilin, většinou obepínajících svislé nebo vodorovné žerdě. Bývají doplněny lidskými postavami, skutečnými či fantastickými zvířaty, medailony s aj. Postavy rukopisu jsou plně objemové, draperie respektuje tělo a v modelaci, která je prováděna přímo barvou, je zřejmý vliv měkkého stylu. Vzhledem k vlivům italského umění, uvažovali někteří badatelé (KRÁSA 1970, STEJSKAL 1978) o přímém ovlivnění malířů, kteří mohli mít možnost navštívit Itálii např. při jedné z cest Karla IV.

Těmito údajnými iluminátory jsou Zbyšek z Trotiny, jehož jméno je napsáno na spodním okraji Kristova hrobu na scéně Zmrtvýchvstání (fol. 146ra) a též, i když neúplně, v nápisové pásce pod iniciálou se scénou Smrti Panny Marie (fol. 254va). Druhým malířem byl zřejmě Petr Břuchatý, jehož jméno se, opět neúplně, objevuje u iniciály se sv. Annou Samotřetí (fol. 261va).

Rukopis je badateli považován za jedno z klíčových děl své doby v rámci celé Evropy, které vytyčil další směřování tohoto knižního malířství odvětví. Svědčí o tom mimo jiné i francouzské či italské ohlasy jeho díla (BRODSKÝ / SPURNÁ / VACULÍNOVÁ 2016).

V iniciále O“ u svátku Početí Panny Marie je zobrazeno setkání sv. Jáchyma s Annou u Zlaté brány v Jeruzalémě. Tato ikonografie u nás není příliš častá, kromě knižní malby (dále např. Braviář probošta Vítka) se s ní v deskové či nástěnné malbě setkáváme, pokud je mi známo, jen v případě oltářních křídel křížovnického oltáře od Mistra Budňanského oltáře, v případně na křídlech uložených v depozitáři biskupství litoměřického, avšak v tomto případě se jedná o import. Motiv byl obvyklý v italském umění, kde lze zřejmě také hledat předlohu kompozice (BRODSKÝ / SPURNÁ / VACULÍNOVÁ 2016).

Manželé jsou zobrazeni v objetí. Zajímavé je gesto sv. Jáchyma, oblečeného v zelené šaty a červený plášť (kombinaci jinak typickou pro sv. Annu), který svoji levicí hladí sv. Annu po bradě. Ta je zobrazena v růžových šatech s modrý pláštěm, červenou čelenkou a bílou rouškou.

V iniciále „O“, která uvozuje „O-sculetur me osculo oris sui“ (Pís 1,1), je zobrazena trůnicí sv. Anna Samotřetí atributivního typu. Na klíně jí sedí Panna Marie, na jejíchž nohou stojí Kristus. Tato kompozice u nás není příliš obvyklá, častější jsou zobrazení, kdy jsou postavy Panny Marie a Krista zobrazeny symetricky na rukou či kolenou sv. Anny. Tento typ vychází ještě z prvních schémat sv. Anny Samotřetí, tedy takových, kdy byly postavy zobrazeny postupně před sebou (sv. Anna – Panna Marie – Kristus). Tato zobrazení byla charakteristická strnulostí postav, avšak v tomto případě se jedná o již pokročilou scénu, bez větší strnulosti a naopak, alespoň v případě Panny Marie a Spasitele, o zobrazení vřelého citu.

Sv. Anna je zobrazena na trůnu s architektonickými prvky a červenou draperií se zlatým ornamentem. Je oblečena do zelených šatů a růžového, na rubu zlatého pláště, a bílého šlojíře. Pravicí objímá sedící Pannu Marii, v pravici drží zelenou ratolest, která odkazuje na budoucí pokolení rodu. Tento motiv se objevuje také např. na vitraži ve francouzském Chartres [4]. Panna Maria je ozdobena korunkou a oblečena do tradičních modro červených barev, Kristus je zahalen rouškou. Zajímavý, a v rámci kompozic sv. Anny Samotřetí ne příliš obvyklý, je motiv objetí Krista a Panny Marie, vycházející z byzantského typu Glykofily – Sladce milující.

Zobrazení sv. Anny Samotřetí u svátku Narození Panny Marie vychází jistě ze snahy zobrazit v iniciále matku Bohorodičky se svoji dcerou, zároveň však poukázat na Krista, který právě skrze Pannu Marii přijde na svět. Zajímavé je i použití počátečních slov Písne písní. Ženich a nevěsta tohoto textu byli tradičně přirovnáváni ke Kristu a Panně Marii, či samotné církvi, a tento láskyplný vztah je pravděpodobně vyjádřen i objetím obou postav v iniciále.

III. 3. Olomoucký misál Jana ze Středý

Sv. Anna Samotřetí (fol. 165v)

Čechy, 1355-1365

Pergamen; vazba ze 14. stol, dřevěné desky potažené červeně natřenou kůží, mosazné gotické kování; 235 ff

445 x 320 mm

Praha, Archiv Pražského hradu, fond Metropolitní kapitula u Sv. Víta, Kapitulní knihovna, cim. 6

CHYTIL 1885, 86-87; SOUPIS 1903, 135, č.k. 6; PODLAHA 1910-1922 I, 35; FRIEDL 1966, 49; KUTAL 1972, 65; FAJT 2016, 114

Olomoucký misál Jana ze Středý je z okruhu moravské, patrně olomoucké dílny. Velmi kvalitní malířská výzdoba je obdobou Viatica, rukopisy mají shodnou barevnost, v mnoha případech i kompozici a silné italské citění.

Na versu folia 165 je v iniciále „G“ (Gaudeamus) zobrazena sv. Anna Samotřetí. Inciála je růžová se stylizovanými listy, čtvercové pozadí modré se zlatým filigránovým vzorem. Frontálně zobrazená sv. Anna je usazena na trůn, který však oproti Viaticu postrádá architekturu, jež je nahrazena zeleným závěsem před neutrálním pozadím.

Kompozice je obdobou stejného výjevu ve Viaticu. Sv. Anna drží v levici zelený prut, pravicí objímá Pannu Marii. Ta je zobrazena sedící na levé noze své matky, držící stojícího Krista, ke kterému se tiskne (opět variace na byzantský typ Glykofily). Oproti Viaticu je zde však Kristus nahý. Zatímco kompozice výjevů je obdobná, barevnost je zcela odlišná, konkrétně převrácená.

Panna Maria je oblečena do zelených šatů a růžového pláště, které na Viaticu měla sv. Anna, a ta je zobrazena tavě modrých šatech s modročerveným pláštěm, jaký měla její dcera.

Celkově je výjev méně dekorativní, což je dáno jak architekturou trůnu, tak celkovou zdobností – například červený pruh látky se zlatým vzorem na Viaticu zde ustoupil vyřezávanému trůnu s jednobarevným zeleným závěsem.

III. 4. Antifonář Arnošta z Pardubic

Sv. Anna s Pannou Marií (P VI/2, fol. 455v)

Čechy, kolem 1360

Tři svazky; pergamen; 601 ff (I.), 502 ff (II.), 410 ff (III.)

450 x 325 mm, 500 x 340 mm, 500 x 355 mm

Praha, Archiv Pražského hradu, fond Metropolitní kapitula u Sv. Víta, Kapitulní knihovna, P VI/1, 2, 3

PODLAHA 1910-1922 II., 567-668, č.k. 1674, 1675, 1676; VYSKOČIL 1947, 469; OTTLOVÁ 2003, 47-62 (Hlaváčková); BOBKOVÁ / GLADKIEWICZ / VOREL 2005, 207-201 (Hlaváčková)

Třídílný antifonář se řadí k rukopisům, které objednal Arnošt z Pardubic pro svatovítskou kapitolu, obdobně jako Graduál, Sekvenciář či Kyriále, přičemž Antifonář je ze všech jmenovaných pravděpodobně nejstarší.

Ve druhém svazku (P VI/2) se na fol 455v v iniciále „A“ setkáváme s vyobrazením sv. Anny Samodruhé, tedy zobrazené pouze s Pannou Marií. Ačkoli Podlaha (PODLAHA 1910-1922) hovoří o zobrazení Madony, jedná se jistě o sv. Annu, neboť text se váže ke svátku svěťice 26. července.

V růžové iniciále se stylizovanými listy je na modrém pozadí zobrazena v horní části sv. Anna, ve spodní rodový znak Arnošta z Pardubic a znak pražského arcibiskupství.

Sv. Anna s malou Pannou Marií jsou zobrazeny v láskyplném objetí, dotýkající se tvářemi. Jedná se tak o další zobrazení variující byzantský typ Glykofily, stejně jako v uvedených rukopisech Jana ze středy (**III. 2., III. 3.**). Sv. Anna je zobrazena v modrých šatech a zeleném plášti, vlasy má rozpuštěné a hlavu ozdobenou bílou čelenkou s převázáním pod bradou. Oproti své tradiční ikonografii, která ji zobrazuje jako starší ženu, je zde sv. Anna představena jako mladá matka, což je jistě dáno i zobrazením Panny Marie jako děcka. Tak je zobrazena v červených šatičkách. Obě postavy mají výraznou svatozář.

III. 5. Sanctoriale Bernardi Guidonis

Zobrazení sv. Anny u svátků sv. Anny (fol. 99v) a Narození Panny Marie (fol. 161r), setkání sv. Jáchyma s sv. Annou u Zlaté brány (fol. 273v)

Čechy, konec 14. stol

Dva svazky; papír, pergamen; vazby původní, kožené, chráněné kováním a sponami (dochovány neúplně), dnes nahrazeno vazbou soudobou; 260 ff. / 300 ff.

418 x 291 mm

Z kláštera v Roudnici nebo v Sadské. Do Knihovny Národního muzea se dostaly z březnické knihovny Praha, Národní muzeum v Praze, Knihovna Národního muzea v Praze, XV A 11, XV A 12

BARTOŠ 1927, 320, č.k. 3544; KRÁSA 1970, 286, č.k. 375; BRODSKÝ 2000, 220-223, č.k. 202, DRAGOUN 2011, 258-261, č.k. 74

Rukopis charakterizuje neobvyklý rozsah malířské výzdoby, kvalita je však průměrná, postavy jsou schematické a řemeslné. Za autora iluminací bývá považován Mistr Pavlových epištol, který náležel k iluminátorům Václava IV. Přestože se pohyboval v prostředí nejlepších iluminátorů své doby, sám zůstal jejich vlivem nedotčen a nelze u něj sledovat žádný větší malířský vývoj (Mistru Pavlových epištol se připisuje více než dvacet rukopisů, BRODSKÝ 2000).

Sv. Anna je v Sanctoriale Bernardi Guidonis zobrazena celkem třikrát. Nejprve ke svátku světice 26. července, poté s Pannou Marií k svátku jejího narození 8. září a se sv. Jáchymem ke svátku Početí Panny Marie 8. prosince, což odpovídá sledu kalendáře.

Sv. Anna je ve všech případech zobrazena jako mladá žena, s rozpuštěnými světlými vlasy a bílou točenicí s převázáním pod bradou, obdobně jako v antifonári Arnošta z Pardubic.

Na zobrazení u svého svátku (iniciála „I“) je oblečena v zelené šaty s růžovým pláštěm, na zobrazeních u svátku Početí a Narození Panny Marie (iniciály „N“ a „C“) má shodně šaty červené a plášť zelený. Malá Panna Marie je oblečena do růžových šatů, sv. Jáchym do červených s modrým pláštěm. Oproti sv. Anně je zobrazen jako starší muž s bílými vlasy a plnovousem. Zlatá brána není zobrazena, pozadí je modré se stylizovanými bílými kvítky.

Stejnému autorovi je připisován také Pražský misál z konce 14. století (Knihovna Národního muzea v Praze, XVI A 16), který se řadí mezi jeho nejkvalitnější práce. I zde se objevuje zobrazení sv. Anny, u svátku Narození Panny Marie (fol. 298r, iniciála „O“). Světice je zde zobrazena obdobně jako v Sanctoriale Bernardi Guidonis, s rozpuštěnými světlými vlasy, s točenicí převázanou pod krkem, v růžových šatech s modrým pláštěm. Pozoruhodná je snaha

iluminátora zobrazit láskyplný vztah sv. Anny s Pannou Marií, čehož docílil obětím a tisknutím čel postav (byzantský typ Glykofily).

III. 6. Zbraslavská kronika z Jihlavy

Sv. Anna Samotřetí s českými královnami Kunhutou, Gutou a Eliškou Rejčkou (fol. 6v)

Čechy, 1393

Pergamen; prkénkové desky potažené světlou kůží, mosazné nárožníky a puklice; 2+185 fol.

460 x 320 mm (vazba 475 x 325 mm)

Rukopis byl s největší pravděpodobností napsán v klášteře cisterciáků v Sedleci u Kutné Hory, odkud byl v době husitských válek převezen do Jihlavy.

Jihlava, SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava, oddělení Úřední knihy a rukopisy 1359-1850 (1894), inv. č. 692, archivní kulturní památka č. 129

MATĚJČEK 1031, 316; FRIEDL 1932, 119-147; DROBNÁ 1956, 43; KUTHAN 1979, 82-85; NEDBALOVÁ 1999, 131-132; HOFFMANN 2001, 30-36, č.k. 10; NODL 2006, 83; PAZDEROVÁ 2006, 43-46, č.k. 30;

Zbraslavská kronika byla napsána v cisterciáckém klášteře na Zbraslavi, založeném Václavem II. roku 1292 a osazeném klášteřem ze Sedlce u Kutné Hory. Jejimi autory byli opati Ota Durynský (†1314) a Petr Žitavský (1260/75-1339), jehož zásluhou získala klášterní kronika, zaměřená především na osobu královského zakladatele, podobu letopisného díla psaného s velkým nadhledem a literárním nadáním.

Jihlavský rukopis Zbraslavské kroniky je jediným v úplnosti dochovaným opisem původní kroniky, jenž vznikl v klášteře v Sedleci u Kutné Hory. Charakterizuje jej nákladné provedení a výzdoba. Z tohoto kláštera byl na počátku husitských bouří převezen společně s klášterním pokladem do Jihlavy, kde již zůstal.

Jedná se o vrcholně historické a literární dílo českého předhusitského středověku. Pro kronikáře druhé poloviny 14. století byla Zbraslavská kronika jedním z hlavních pramenů pro líčení událostí přelomu 13. a 14. století, a to nejen v Českém království, ale celkově v prostoru střední Evropy.

Začátek rukopisu uvozuje velká iniciála „R“ s králem Václavem II. v majestátu (fol. 1v). Na 6. fol. se nachází dvě celostránkové kresby se stojícími postavami tří posledních přemyslovských králů (fol. 6r) a tří prvních panovníků z rodu Lucemburků (fol. 6v) se svými manželkami, všechny postavy jsou identifikovány nápisy. Kresby jsou provedeny v nahnědlém tónu a lehce kolorovány žlutě, červeně a zeleně.

Na reversu je v horní polovině zobrazen Trůn milosti s královnou Přemysl Otakar II., Václav II. a Václav III., ve spodním pásu sv. Anna Samotřetí a královny Kunhuta, Guta a

nesprávně Eliška Rejčka. Na versu jsou vyobrazeni Jindřich VII., Jan a Karel IV. Lucemburští a Markéta Brabantská, Eliška Přemyslovna a Anna Svidnická, matka Václava IV.

Pokud je mi známo, jedná se o jediný příklad zobrazení Nejsvětější a pozemské trojice v českém prostředí. Tradiční znázornění těchto trojic, vyjadřujících Kristovu božskou a tělesnou podstatu, má podobu realistického typu sv. Anny Samotřetí s holubicí Ducha svatého a Bohem Otcem. Zde však jsou obě trojice zobrazeny v plném počtu postav, čímž pádem je zde Kristu zachycen dvakrát, jednou jako malé děcko, podruhé jako obětovaný Spasitel na kříži. Tato změna je dána celkovou ikonografií výjevu, jistě je však možno takto jej chápat.

Zároveň lze nahlížet na zobrazení Lucemburků, ze kterých byli dva také císaři Svaté říše římské, před Nejsvětější Trojicí jako na symbol ochrany jejich vlády samotným Bohem a v neposlední řadě jde také o jakési genderové odlišení, kdy králové přistupují k mužské Trojici, ženy ke sv. Anně, Panně Marii a malému Kristu, tedy babičce, matce a malému děcku.

III. 7. Sborník krumlovský

Příběh sv. Jáchyma a sv. Anny: Zvěstování Jáchymovi (fol. 4r), Narození Panny Marie (fol. 5r), Uvedení Panny Marie do chrámu (fol. 6r)

Čechy, kolem 1420

Pergamen; vazba stará; 244 ff., paginováno

310 x 215 mm

Rukopis vznikl pro klášter klarisek v Českém Krumlově

Praha, Národní muzeum v Praze, Knihovna Národního muzea v Praze, III B 10

ERBEN 1852, 271-281; NOVÁK 1896, 55; BARTOŠ 1926, č.k. 570; VÝBOR 1957, 656, 660, 670, 676, 680, 698, 729; KRÁSA 1970, č.k. 401; KRÁSA 1974, 26, JAREŠ 1976, 81; KRÁSA 1984, 596, STEJSKAL 1987a, 241, 249, STEJSKAL 1987c, 310; BRODSKÝ 1988, č.k. 25; STEJSKAL 1990b, 421; STEJSKAL / VOIT 1991, 28, 51-52, č.k. 27; BRODSKÝ 2000, 28-32, ROYT 2002, 109

Česky psaný Sborník krumlovský je řadí mezi tzv. husitské rukopisy. Je mimořádně bohatě zdoben příběhy ze Starého a Nového Zákona (v záhlaví většiny stran jsou čtvercová vyobrazení biblických výjevů). S největší pravděpodobností se na výzdobě rukopisu podíleli dva iluminátoři, z nichž hlavní bývá označován jako Mistr Krumlovského Specula. Lidská postava je poměrně dobře zvládnuta, avšak draperie je na ni do jisté míry nezávislá. Výjevy jsou zasazeny před pozadí se stylizovanými rozvilinami, úponky vinné révy aj.

Sv. Jáchym se sv. Annou se v tomto rukopise objevují společně dvakrát – na scénách Narození a Uvedení Panny Marie do chrámu, sv. Jáchym sám poté na obraze Zvěstování Jáchymovi. Zajímavé jsou jakési pandány výjevů, které odráží starozákonní předobrazy.

Protějškem scéně Zvěstování Jáchymovi je dle přípisu „Vidění krále Astyaya“, bohužel se mi však jméno zmiňovaného krále, i v obměněných podobách, nepodařilo dohledat. Narození Panny Marie doplňuje Strom Jesse a scénu Uvedení Panny Marie do chrámu Obětování zlatého stolu v chrámu. Scéna vychází z První knihy Královské: „Nadělal také Šalomoun všeho jiného nádobí do domu Hospodinova: Oltář zlatý a stůl zlatý, na němž byli chlebové předloženi“ (1Kr 7, 48).

Sv. Anna je vždy zobrazena v modrých šatech s šátkem na hlavě, ve scéně narození Panny Marie ji zdobí svatozář, která ji však ve scéně Uvedení Panny Marie do chrámu chybí. Sv. Jáchym je zobrazen jako vysoce postavený muž, na prvních dvou scénách s čepcem na hlavě, na první a třetí scéně s plnovousem. Svatozář se u sv. Jáchyma neobjevuje ani na jedné ze scén.

III. 8. Bible husitská

Příběh sv. Jáchyma a sv. Anny: Obětování Jáchyma v chrámu, Zvěstování Jáchymovi, Zvěstování Anně, Setkání sv. Jáchyma a sv. Anny u Zlaté brány, Obětování Panny Marie (fol. 543r)

Čechy (Praha ?), 1441

Pergamen, malované a někdy zlacené figurální iluminace a figurální výzdoba iniciál; vazba prkénková, potažená teletinou, zbytek staršího potahu nalepen na hřbetu; 546 ff, foliace moderní

Na fol. 543 datace 1441

215 x 150 mm

Praha, Národní muzeum v Praze, Knihovna národního muzea v Praze, XVIII B 18

PATSCHOWSKY 1955, 144-165; STEJSKAL 1987a , 251; STEJSKAL 1987c 312; BRODSKÝ 1988, 282; STEJSKAL / VOIT 1991, 62, č.k. 48; BRODSKÝ 2000, 299-301; TOŠNEROVÁ 2001, 130, č.k. 112; DRAGOUN 2011, 437-441, č.k. 113

Ačkoli tzv. Bible husitská nevykazuje svoji malířskou kvalitou, je důležitá raným zobrazením scén s husitskou ikonografií (především folia 541 a 542). V rámci sledování vyobrazení sv. Anny je však nejdůležitější fol. 396, na jehož reversu je zobrazen příběh sv. Jáchyma a sv. Anny.

Iluminace rukopisu postrádají hlubší znalost anatomie, modelace je pouze základní, pokud vůbec. Lze shrnout, že malby jsou velmi naivní, až lidové. V rámci rukopisu lze rozeznat více rukou, fol. s příběhem sv. Jáchyma a sv. Anny prováděl méně zdatný malíř, možná dokonce diletant či písař. I přes to je však iluminace zajímavá a významná tím, že se jedná o vyobrazení celého příběhu rodičů Panny Marie, což je, pokud je mi známo, v českém prostředí ojedinělé.

Příběh je zasazen do interiérů či krajiny, avšak bez většího propojení postav s prostředím. Figury jsou loutkovité a jejich gesta nevěrohodná. Sv. Jáchym je oblečen do modrých šatů přepásaných páskem s připnutými váčky a čepice, sv. Anna má na sobě červené šaty a bílý šátek kolem hlavy. Šaty Panny Marie jsou modré. Obecně lze shrnout, že výjevy postrádají detaily, vše je zobrazeno velmi sumárně.

III. 9. Horní privilegium Ludvíka Jagellonského ze dne 20. 1. 1526 pro město Český Krumlov

Sv. Anna Samotřetí

Čechy, 1526

Pergamen; 1 ff.

Datace a místo sepsání listiny uvedeno na reversu: „Na hradě v Budíně na den sv. Floriána a sv. Šebestiána léta páně 1526.“

Český Krumlov, Státní okresní archiv Český Krumlov, K - 1, Listina - horní privilegium Ludvíka Jagellonského pro město Český Krumlov ze dne 20. 1. 1526, vystavena v Budíně, i. č. 109.

JAROSLAV PÁNEK 2011, 131; KUBÍKOVÁ / KADIČ / FRÝBA / KUBÍK / GERŠL / POŇAVIČ 2015, 92-93

Tímto horním privilegiem udělil král Ludvík Jagellonský krumlovským horníkům pečeť a znak se sv. Annou Samotřetí. Ten je na listině zobrazen uprostřed, ve čtvercovém poli ve zlatém rámu. Erb je modrý na růžovém pozadí, se sv. Annou Samotřetí, rožmberskou růží a hornickým mlátkem a želízkiem. *(Text listiny viz kapitola 5. 3.)*

Sv. Anna Samotřetí je zobrazena v tzv. realistickém (Gerhaertovském typu). Sv. Anna sedí vpravo a předává Krista jeho matce, Panně Marii. Lavice, na které postavy sedí, není zobrazena. Sv. Anna je oblečena v modré šaty a červený plášť, hlavu halí šlojíř. Kristus je nahý, Panna Maria je netradičně zobrazena ve žlutých šatech a bílém plášti sepnutém pod krkem černou mašlí. Dlouhé světlé vlasy má rozpuštěné. Všechny postavy mají svatozář, avšak odstupňovanou dle významnosti.

Kvalita malby je průměrná, postavy jsou schématické a provedeny řemeslně. Ježíš je neúměrně veliký, obličej ženských figur postrádá detaily. Modelace je pouze základní.

III. 10. Jáchymovský horní řád (Hrabě Štěpán Šlik: Ordenu[n]g des freyen vnd lobliche[n] berckwergks in Sandt Joachims thal)

Sv. Anna Samotřetí

Lipsko, tiskař Valentin Schuman, 1518

Papír, knihtisk; na titulním listu nekolorovaný dřevořez; novodobá polokožená vazba (hřbet a rohy přední a zadní desky) a mramorovaný papír na deskách; 16 ff.

215 x 300 mm

Zámorsk, Státní oblastní archiv v Zámorsku, fond Rodinný archiv Šliků, inv. č. 679

STERNBERG 1838, 198-226; KADEN 1996, 198; HRUBÁ 2015; KLÍPA / OTTOVÁ 2015, 667, č.k. XI-14

Roku 1516 byla v Údolí svatého Jáchyma objevena mohutná stříbrná žíla. Dva roky poté vydal hrabě Štěpán Šlik vrchnostenské horní právo, které bylo prvním horním řádem od vydání zákoníku *Ius regale montanorum* Václava II z roku 1300 (BÍLEK 2010), a jehož vzorem bylo právo annaberské z roku 1509. Tento řád se později stal vzorem pro další horní řády měst a městeček nejen v Krušnohoří.

Na titulním listu prvního vydání jsou v zobrazení sv. Jáchym a sv. Anna Samotřetí, patroni obou zmíněných hornických měst. Sv. Jáchym přidružuje šlikovský erb, sv. Anna postavy Panny Marie a Krista. Manželé tak jsou zobrazeni jako štítonoši. Tento motiv byl v pozdním středověku velmi oblíben, avšak zobrazení světců jako štítonošů je poměrně vzácné. Je však nutné zmínit, že na prvním jáchymovském tolaru se, obdobně jako na horním řádu, objevuje sv. Jáchym jako štítonoš, avšak sám.

Sv. Anna je na dřevořezu zobrazena ve strojícím atributivním typu s nahým Kristem na pravé ruce a Pannou Marií na levici. Ta nabízí synovi jablíčko, po kterém malý Ježíš sahá. Obě ženy jsou zobrazeny v tradiční pojetí, tedy Panna Maria s rozpuštěnými vlasy, sv. Anna se šlojířem. Jáchym je oblečen jako zámožný muž své doby do velikého kabátu s kožešinovým límcem a kloboukem.

Toto zobrazení sv. Anny a sv. Jáchyma jako štítonošů se stalo poté vzorem pro městský znak z roku 1528, který je vyobrazen na Znakové listině Ferdinanda I. (SOkA KV). Změna oproti hornímu řádu zde nastala v redukci ikonografické typu sv. Anny Samotřetí jen na postavu světice, oblečenou v dobový módní oděv, a obrácením postav manželů. Oproti hornímu řádu je městský znak kolorován.

Dřevořez horního práva posloužil také jako vzor pro městské pečetidlo z roku 1545. O rok později byl mírně aktualizován městský znak,³⁸¹ přičemž k výrazným změnám oproti prvnímu znaku nedošlo, a tato jeho verze se částečně používá dodnes (KLÍPA / OTTOVÁ 2015).

³⁸¹ Listina krále Ferdinanda z r. 1546, SOkA Karlovy Vary.

Závěr

Do katalogu jsem zařadila celkem osmnáct desek s vyobrazením sv. Anny. Z tohoto počtu jsou dvě díla importem (oltář sv. Barbory ze Želiny, oltář z Blanska) a u jednoho díla je kvůli své netradiční ikonografii původ nejistý (oltář ze Živanic). Naopak místo v katalogu mají i dvě desky, které se na území Čech nenacházejí, nicméně jsou pravděpodobně české provenience (sv. Anna ze Střehomi, Madona Svatotomášská).

Ve čtyřech případech se mi nepodařilo získat barevnou fotodokumentaci (oltář křižovnického kláštera, sv. Anna Samotřetí z Mýta u Rokycan, oltářní křídla z Chrudimi, oltářní křídlo ze Živanic).

Z desek pravděpodobné české provenience, tedy z 15 desek, vyplývá tato statistika: V jednom případě se setkáváme s vyobrazením sv. Anny Samodruhé (I. 2.), v ostatních případech se jedná o vyobrazení sv. Anny Samotřetí, přičemž ve čtyřech případech v rámci Příbuzenstva Kristova (I. 3., I. 9. ve středu oltářní archy, I. 17., I. 15. na křídlech oltářní archy). V jednom případě se setkáváme s vyobrazením scén příběhu sv. Jáchyma a sv. Anny (I. 7.).

Sv. Anna se v rámci oltářních arch objevuje nejčastěji na křídlech, celkem v pěti případech (I. 3., I. 6., I. 8., I. 10., I. 17.). Třikrát je sv. Anna zobrazena na rámu desky (I. 2., I. 4., I. 5.) a stejně tak na střední desce oltářní archy (I. 7., I. 9. v rámci Příbuzenstva Kristova, I. 14. jako sv. Anna Samotřetí). O samostatnou desku se jednalo ve dvou případech (I. 1., I. 18.). Dvě desky byly v průběhu let seříznuty (I. 12., I. 13.) a jejich původní funkce a umístění zůstává nejasné.

Nejčastěji se setkáváme s atributivním typem sv. Anny Samotřetí. V šesti případech se jedná o zobrazení sv. Anny Samotřetí se symetricky umístěnými postavami Panny Marie a Krista (I. 3., I. 4., I. 5., I. 8., I. 12., I. 13.), ve dvou případech o zobrazení atributivních postav společně na jedné straně (I. 1., I. 18.). Realistický typ je zastoupen čtyřikrát (I. 7., I. 9. v rámci Příbuzenstva Kristova, I. 14., I. 17), dvakrát se setkáváme s typem stojících postav sv. Anny a Panny Marie (I. 6., I. 10.). Obě desky si jsou kompozičně velmi blízké a lze proto předpokládat společnou grafickou předlohu.

Sv. Anna bývá nejčastěji oblečena v červeno-zelený šat, celkem v sedmi případech (I. 1., I. 4., I. 8., I. 8., I. 10., I. 12., I. 14.). Na dalších pěti deskách je zobrazena v jiných barevných kombinacích červené, modré, zlaté a bílé. Šlojř sv. Anny je ve všech případech bílý.

Sv. Anna bývá nejčastěji zobrazována jako žena z vyšší městské třídy v dobových šatech, avšak bez šperků či jiných atributů bohatství.

Velmi zajímavé je sledovat tvář světice a její postupné stárnutí. Zpočátku je zobrazována především ve věku matky, tedy sice ve většině případů očividně starší než Panna

Maria, ale bez atributů stáří. Ty jsou většinou nahrazeny atributem vdané ženy, tedy šátkem či šlojířem. Setkáváme se však i s případy, kdy se obličejový typus neliší od zobrazení panenských světic (sv. Anna ze Střehomi). Postupem času však sv. Anna získává atributy stáří, především propadlé tváře, méně často i vrásky. Poprvé se s výraznějším odlišením věku setkáváme na desce ze Srbice, datované kolem roku 1500. Následují desky z Mýta u Rokycan, deska od Mistra Litoměřického oltáře, Královéhradecký oltář a oltářní křídla z Chrudimi.

Velmi často se na zobrazeních sv. Anny Samotřetí objevuje atribut v rukou Krista či Panny Marie, méně často v rukou sv. Anny. Možná trochu překvapivě je nejčastějším atributem pták, který se objevuje celkem na pěti deskách (I. 7., I. 13., I. 14., I. 17., I. 18.). Jablko, či hruška, je zobrazeno ve čtyřech případech (I. 1., I. 5., I. 14 v rukou Krista, I. 3. v rukou Krista a Panny Marie), kniha ve třech (I. 1., I. 9., I. 17.). V jednom případě drží malý Kristus v ruce růženec (I. 9.), na pěti vyobrazeních doplňující atribut zcela chybí (I. 4., I. 6., I. 8., I. 10., I. 12.).

Nástěnných maleb se sv. Annou se podařilo dohledat pět. Ve dvou případech se jedná o ikonografický typ sv. Anny Samotřetí (II. 3., II. 4.), ve třech případech o výjev Příbuzenstva Kristova (II. 1., II. 2., II. 5.).

Tříkrát je sv. Anna zobrazena v atributivním typu (II. 2. jako sv. Anna Samodruhá, II. 3., II. 4.), jednou v realistickém (II. 5.) a jednou, v katedrále sv. Víta, v pyramidálním (II. 1.). Jedná se o jedinou zaznamenanou pyramidální kompozici v Čechách, jinak velmi typickou pro italské prostředí.

Stejně jako v deskové malbě, i zde převládá zobrazení sv. Anny v červeno-zeleném šatu. Zobrazena je takto celkem třikrát (II. 2., II. 3., II. 4.), jednou je oděna ve žluto-oranžové šaty (II. 5.).

S atributem se na nástěnných malbách setkáváme pravděpodobně jen jednou (II. 4.), avšak malba v této části transferu je velmi poškozena.

Jistě zajímavé však je, že na dvou z pěti vyobrazeních se setkáváme s odkazem na donátora (II. 3. klečící postavy donátorů, II. 4. erb), vždy se jedná o výjev sv. Anny Samotřetí. V jednom případě vyobrazení Příbuzenstva Kristova (II. 5.) by se teoreticky mohlo jednat o možné zobrazení ženských příslušnic rodiny objednavatele. Pokud by se toto potvrdilo, jednalo by se o jediný takový případ v českém prostředí.

Porovnáme-li vyobrazení deskové a nástěnné malby zjistíme, že v případě atributivního typu se symetricky umístěnými postavami Krista a Panny Marie je Kristus vždy umístěn po pravici sv. Anny a Panna Marie po levici své matky. V rámci realistického typu je na třech vyobrazeních sv. Anna po pravici Krista (I. 7., I. 9., II. 5.), ve dvou po jeho levici (I. 14., I. 17.).

Z příkladů knižní malby, které jsem zařadila do katalogu takováto statistika nelze vytvořit, neboť se jedná o určený výběr, mající za cíl představit nejstarší a nejzajímavější zobrazení světice v tomto malířském odvětví. I přes to je však zřejmé, že zobrazení sv. Anny v rukopisech nemělo tak přísná ikonografická pravidla. Příkladem variování zobrazení i v rámci jednoho rukopisu může být Sanctorale Bernardi Guidonis (III. 5.).

Přes snahu nalézt pokud možno všechny dochované desky české provenience, jsem si vědoma, že tento katalog nemusí být kompletní.